



národní
úložiště
šedé
literatury

Záchranný archeologický výzkum v Chomutově na Žižkově náměstí

Lissek, Petr; Nový, Miroslav; Sýkora, Milan
2009

Dostupný z <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-81223>

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Licence Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci
3.0 Česko

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 18.04.2024

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

*ÚSTAV ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKOVÉ PÉČE SEVEROZÁPADNÍCH
ČECH V MOSTĚ, V. V. I.*



ZÁCHRANNÝ ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM V CHOMUTOVĚ NA ŽIŽKOVĚ NÁMĚSTÍ

(ZPRÁVA PRO INVESTORA)

ZPRÁVU PODÁVAJÍ: PETR LISSEK – MIROSLAV NOVÝ – MILAN SÝKORA

V MOSTĚ, 1. LISTOPADU 2009

Lokalizace a okolnosti výzkumu

Záchranný archeologický výzkum vyvolala příprava stavby Chomutov City Center, sestávající z obchodní galerie Central Chomutov a bytového domu Residence Chomutovka, situovaná při okraji historického jádra města na ploše bývalého autobusového nádraží (Žižkovo náměstí)¹, jejímž developerem byla skupina CRESTYL a.s. Investorem výzkumu byla firma HUTMENT TRUST a.s. Stavba o celkové rozloze 4009,61 m², bude zaujímat prostor mezi dnešní radnicí, budovou informací, Chomutovkou a ulicí Farského. Tato rozsáhlá stavební akce v historickém jádru města si vyžádala důkladnou přípravu záchranného archeologického výzkumu a pečlivé zvážení strategie výzkumu. Na základě jednání s investorem byl dohodnut postup, který výhodně řešil archeologickou akci ve dvou etapách. V první etapě (od 10. 12. 2007 do 10. 3. 2008) bylo přistoupeno k sondáži terénu pomocí liniových sond s cílem ověřit základní parametry archeologického terénu (mocnost kulturních souvrství a stav dochování reliktních historických staveb). Tímto bylo umožněno sestavit základní obraz archeologických situací na ploše stavby, na základě kterého bylo možno efektivně rozhodnout o postupu druhé etapy výzkumu, která bezprostředně následovala (od 11. 3. do 29. 8. 2008). Poslední část druhé etapy výzkumu proběhla od 20. do 24. 9. 2008, kdy byl dokumentován výkop inženýrských sítí.

Realizace výzkumu se ujal Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, konkrétně Mgr. Petr Lissek jako vedoucí a Bc. Milan Sýkora a MuDr. Kryštof Derner jako jeho terénní zástupci. Na výzkumu dále spolupracovali Jiří Crkal, Bc. Věra Sušická a Bc. Martin Volf z téže instituce. Stavebně historickou část výzkumu řešil Mgr. Miroslav Nový a archivní rešerši zpracovala Mgr. Eliška Nová. Na výzkumu dále spolupracovalo Oblastní muzeum v Chomutově, zejména pak Mgr. Renata Gubíková, PhDr. Lenka Ondráčková a Mgr. Jiří Šlajnsa. Tato instituce také zajistila laboratorní ošetření nálezů z výzkumu, které zde budou i uloženy a evidovány. Ošetření a konzervace jezuitského sloupku se ujal akademický sochař Jiří Jelínek. Cennou radou a pomocí v průběhu výzkumu přispívali Ing. arch. Jaroslav Pachner, PaedDr. Mgr. Petr Rak a Mgr. Michaela Balášová (posledně dva jmenovaní SOKA Kadaň). Technické práce realizovala firma ABC Chomutov, kopáčské práce realizoval přímo ÚAPPSZČ Most, ať už z vlastních zdrojů nebo formou subdodávky.

Během výzkumu byly uspořádány tři velké komise (9. června, 28. července a 28. srpna 2008) z nichž byly pořizeny zápisy.

¹ Katastrální území Chomutov, parc. č. 176 a 177.

Geografický a sídelní kontext nálezů

Okresní město Chomutov se nachází v Podkrušnohoří, v Mostecké pánvi. Patří mezi teplé oblasti 2. Při jihozápadní straně historického centra, orientovaného podélnou osou ve směru severozápad – jihovýchod, protéká řeka Chomutovka, dříve zvaná Úzká.

Cíle a metoda výzkumu

Cíle výzkumu, ačkoliv se jednalo o záchranné archeologické práce, mohly být stanoveny již před jeho započítím na základě rozboru písemných a ikonografických pramenů. Jako primární se jevílo prozkoumání předpokládané Horní brány, městského opevnění, komendy (později šlechtické sídlo, zámek, radnice s hospodářskými budovami a pivovar) a městských domů. Jejich vývoj a podoba byly sledovány pomocí širokého spektra metodologických přístupů. V součinnosti s archeologickým výzkumem probíhal průzkum stavebně a umělecko historický, doplňována byla i rešerše písemných pramenů², výsledky vědních přístupů pak byly vzájemně kombinovány. V průběhu prací se pochopitelně objevovaly nové neočekávané nálezy, jimž se pak cíle výzkumu pružně přizpůsobovaly. Jedním z takových překvapení bylo velké množství dokladů hmotné kultury 16. stol., které budou podrobněji zpracovány.

Metoda záchranného archeologického výzkumu byla od počátků přizpůsobována stavebnímu záměru, zároveň s přihlédnutím k očekávaným nálezům známým z písemných a ikonografických pramenů a bohaté literatury. Vzhledem k poměrně vysoké niveletě spodní vody (cca v úrovni 331,78 m. n. m., úroveň terénu Žižkova náměstí cca 335,2 m. n. m., spodní voda tedy v hloubce cca 3,5 m pod současnou úrovní terénu)³ a nestabilnímu podloží (šterkopískové naplaveniny) zvolil stavebník konstrukci na pilotech a základové desce. Piloty byly koncentrovány v liniích SV – JZ napříč podélně orientovanou plochou stavebního záboru (základní modul rozmístění pilot cca 5 m). Pouze v jihovýchodní části, v místě obytných jednotek, byla síť pilotů výrazně hustější (zde byla také stavba plánována výrazně vyšší než zbylá část). Odkryv archeologických situací byl volen převážně v systému liniových sond v osách pilot s cílem zachytit průběh prvků městského opevnění pomocí kolmých řezů (hlavní hradba, parkánová hradba, hradební příkop, mlýnský náhon). V plochách stavby, kde byly

² Před započítím výzkumu jsme měli k dispozici archivní rešerši E. Chrzové (2002; dnes E. Nová) o městském opevnění zahrnující období od r. 1598 do současnosti.

³ Úroveň spodní vody byla zachycena pouze v jednom místě, v sondě 5, sektoru 3.

očekávány složitější archeologické situace (městská Horní brána) a v místech kde bylo pilotové pole velmi zhuštěné (prostor s předpokládanými pozůstatky komendy německých rytířů, později zámecký areál, pak pivovar) bylo rozhodnuto sondy rozšiřovat a situace odkrývat v ploše.

Přípravné práce (odstranění zpevněných ploch nádraží a komunikací, vybírání sutí ze sklepů domů likvidovaných v l. 1946 – 47) probíhaly za pomoci těžké mechanizace pod soustavným dozorem archeologa. V první etapě výzkumu byly z celkových 17-i liniových sond (sonda 18 od počátku měla být koncipována plošně) realizovány tři – 4, 9 a 17, víceméně pravidelně pokrývající plochu stavby ve velkých rozestupech od sebe. Jejich účelem bylo zjištění rozsahu nálezových situací. Vzhledem k získaným poznatkům se výzkum v druhé etapě soustředil na plošné zkoumání sond 5, 17 a 18, kde byly očekávány významnější nálezové situace (Horní brána, městské opevnění, komenda, šlechtické sídlo, radnice, pivovar)⁴.

Základní prostorovou jednotkou výzkumu byla zvolena SONDA. Číselné označení sondy 1 – 18 doprovází veškerou pořizovanou terénní dokumentaci a je zakódováno v každém přiděleném čísle stratigrafického kontextu (1001-1999 = stratigrafické kontexty zaznamenané v sondě 1, 2001-2999 = stratigrafické kontexty zaznamenané v sondě 2, 10001-10999 = stratigrafické kontexty zaznamenané v sondě 10, atd.). Pro případné rozlišení částí jedné sondy je používáno označení SEKTOR (nižší prostorová jednotka v rámci sondy).

Geodeticky vytýčené sondy byly kopány plošně, po jednotlivých stratigrafických kontextech. Jednotlivé úrovně byly průběžně geodeticky fixovány. V zájmu přehlednosti byla pečlivě vedena formulářová evidence stratigrafických kontextů, skic, řezů, plánů, fotoplánů, geodetických bodů, nálezů a fotografií. Stratigrafické kontexty byly rozlišovány čtyři – uloženina, výkop, výplň a konstrukce (zdiva, dřevěné konstrukce). Jejich popis byl veden ve formulářích. K vyhodnocení jejich vztahů a tvorbě tzv. Harrisovy matice byl využíván volně šířený program Stratify verze 1.3. Situace byly dokumentovány graficky a fotograficky. Základní řezy a plány doplňovaly fotoplány, a to jak vertikální, tak i horizontální. Vzhledem k jejich náročnosti byly aplikovány pro významnější nálezové situace. Princip jejich tvorby spočívá ve fixaci kolmých snímků na geodeticky zaměřené body, tak aby došlo k potlačení případného zkreslení daného optikou fotoaparátu (tzv. rybí oko). V reálu byly na

⁴ V první etapě záchranného výzkumu se především podařilo upřesnit celkový obraz archeologického potenciálu území dotčeného plánovanou stavbou. Zachycené situace v sondě 9 jasně dokladují zničení archeologického terénu v místě průběhu hlavní hradební zdi výstavbou podsklepeného domu č.p. 123. Zřejmě tu jsou také terénní úpravy v období 19. a 20. století v prostoru mezi zástavbou Žižkova náměstí a mlýnským náhonem, kdy byl původně svažité terén, členěný příkopem, vyrovnán do současné nivelety. Podobně narušené situace byly očekávány i v prostoru někdejších čp. 121 a 125.

dokumentovanou plochu připevněny (záměrné štítky) nebo nanесeny (barva, křída) body v takovém systému, aby na každé fotografii byly čtyři v rozích a jeden ve středu. Tyto body pak byly geodeticky zaměřeny a vyneseny na plán nebo řez. Na něj pak byly v programu Adobe Photoshop 7 nanášeny fotografie s cílem zalícit bod ze snímku na bod na geodetickém vynesení. Takto vzniklé fotoplány (nezaměňovat s fotogrammetrickými plány) vykazují minimální měřičskou chybu⁵.

Ze stratigrafických kontextů byly standardně shromažďovány veškeré movité nálezy (včetně architektonických článků). Dřevěné artefakty a části konstrukcí byly předány Tomáši Kynclovi k analýzám a dendrochronologii. Odebírány byly také vzorky na plavení (ve výjimečných případech celé výplně, realizováno ÚAPPSZČ Most) a následné rozbory. Kovové předměty jsou průběžně konzervovány v chomutovském muzeu.

Vzhledem k charakteru stavby, která neměla ohrozit celou archeologickou situaci byla zvolena co nejméně agresivní strategie, zaměřená spíše na sondáže. Zároveň bylo stavebníkovi doporučeno ve výjimečných případech situace zachovat bez výrazného narušení k případnému dalšímu zkoumání budoucím generacím.

Geodetické zaměření prováděl Jiří Šály (ÚAPPSZČ Most) polární metodou totální stanicí PENTAX V – 227N, výšky byly určeny trigonometricky. Výškové připojení proběhlo na body místní nivelační sítě, polohpisné připojení na trigonometrický bod 4 a body PBPP 521, 4101 a 4099. Souřadnicový systém výstupů, zpracovaných v programu Groma, je v S – JTSK, výškový potom B p v. Třída přesnosti je 3.

Počátky Chomutova

První písemná zpráva o Chomutově pochází z nejstarší městské kroniky od neznámého autora (edici publikoval *Görner 1885*, 246-364; blíže ke kronice *Kůrka 1968*, 77), ve které je uvedeno, že byl založen r. 1080. Hodnověrnost této zprávy snižuje nejenom absence jakýchkoliv dalších zpráv podobného stáří, ale i fakt, že kronika byla sepsána až na samém závěru 16. století. Zatím se také nepodařilo prokázat na katastru Chomutova osídlení starší než 13. století, a to i přes to, že je velmi pravděpodobné zde očekávat přítomnost lidských sídel již ve 12. století.

Většímu stáří města by podle některých teorií nasvědčoval i jeho samotný název. Ten byl totiž někdy vysvětlován odvozením od druhu celního poplatku – chomútného (vybíráno ze

⁵ Případné zkreslení bylo ověřováno přímo v terénu.

zboží převáženého za pomoci koní – tedy „pod chomoutem“), dokládajícím přítomnost celnice v místě Chomutova⁶. Naproti tomu A. Profous název lokality odvodil z osobního jména Chomút či Chomout ve smyslu Chomoutův dvůr (*Profous 1949*, 34).

Přítomnost důležité komunikace z Čech do Saska vedoucí přes Chomutov skutečně registrujeme již ve 12. století. V r. 1143 je jedná zmíněna cesta přes Remse do Čech. V pol. 12. století zachycujeme zprávu zmiňující „*antiquam semitam Bohemorum*“ vedoucí dnes již zaniklým Nidbergem u krušnohorského horního města Marienberku (Wissuva 1998, 90). Vzhledem k dochovaným reliktvům úvozových cest a přítomnosti současných archeologických nálezů byly rekonstruovány dvě trasy této cesty. První vedla od Wolkensteinu přes Zöblitz, Reitzenhein, a Křimov do Chomutova (případně na Červený Hrádek). Druhá vycházela z Olbernhau a směřovala na Rothenthal, Malý Háj, Červený Hrádek a Chomutov (Černá – Velímský 1993, 360).

Dne 29. března 1252 daroval Fridrich z Chomutova, syn Načeratův („...*Fridericus de Chomutov, filius Nacherati*...“) městečko Chomutov s jeho příslušenstvím („...*opidum nostrum de Chomutov cum pertinentiis suis*...“, na jiném místě „...*opidum et has villas*...“) řádu německých rytířů („...*domui ac fratribus hospitalis sancte Marie Tevtonicorum Jerosolimitani*...“, *CDB IV.1, č. 240*, 412-413, překlad listiny *Balášová – Kalhous 2004*, 5). Listina byla sepsána v Praze patrně při příležitosti zasedání zemského soudu a vzhledem k použitým formulacím diktována některým z řádových bratří (*Jan 2003*, 6 - 7). K samotnému obdarování tedy došlo o něco dříve, časový odstup nám uniká. V listině je dále uvedeno, že řád má statky svobodně užívat před i po Fridrichově smrti („...*ante mortem et post mortem*...“), a že jej neprodá nikomu jinému než jemu, nebo jeho rodičům⁷. Němečtí rytíři se dále zavázali, že nadále hodlají posloužit („...*ministrare*...“) Fridrichovi a jeho dvěma či třem služebníkům, pakliže by se rozhodl k nim přijít.

Kdo byl onen Fridrich, píšící se po Chomutovu? V písemných pramenech se s ním mimo zmiňovanou listinu z r. 1252 setkáváme celkem čtyřikrát. Dne 6. února 1233 se v Praze odehrála série donací pro klášter v Teplé, jejichž výsledkem bylo sepsání čtyř listin. V první z nich věnoval král Václav I. svojí matce Konstancii újezd Vidžín (*CDB III.1, č. 30*, 28-29). Další listinou obdarovává klášter sama královna Konstancie (*CDB III.1, č. 31*, 29-31). Třetí písemností potvrzuje předchozí donaci král Václav I. (*CDB III.1, č. 32*, 31-32). Ve čtvrté prodává zemský komtur řádu německých rytířů Rudger tepelskému klášteru fary ve Vidžíně a

⁶ K problematice blíže *Balášová – Kalhous 2004*, 1; zde i literatura.

⁷ Zmínka o předkupním právu vedla V. Kůrku k předpokladu, že šlo o zástavní smlouvu nebo zahalený prodej, ačkoliv se v listině zcela jasně mluví o „*donatio*“, tedy o daru (*1968*, 78).

Úterý a ves Baronov (*CDB III.1, č.33, 32-33*). Ve všech těchto listinách figuruje jako svědek Fridrich, syn Načeratův. Zdá se, že osobní kontakt se zástupci německých rytířů mohl zapůsobit na pozdější Fridrichovo rozhodnutí, odevzdat svůj majetek právě do jejich rukou, nelze však vyvozovat z toho, že již tehdy byl příznivcem řádu, jak učinil T. Velímský (1998, 88).

O Fridrichových předcích víme toho velice málo. Jistý Načerat se připomíná již r. 1180 (*CDB I, č. 292, 261*) a následně r. 1188, kdy je zmíněn se svým bratrem Smilem („...*Nacherat, frater suus Smil...*“, *CDB I, č. 320, 294*). Je otázkou, jestli je tento Načerat totožný s Fridrichovým otcem. V donaci z r. 1252 je totiž uvedena podmínka, že řád Chomutov neprodá nikomu jinému než Fridrichovi nebo jeho rodičům. Fridrichův otec tedy musel ještě v této době být naživu. Vezmeme-li v úvahu, že by byl prvně písemně doložen r. 1180, tak by mu v r. 1252 muselo být minimálně téměř devadesát let. Což by byl na svoji dobu nepochybně impozantní a značně neobvyklý věk. V listině knížete a biskupa Jindřicha Břetislava pro klášter ve Waldsasech někdy z l. 1195-97 se zmiňuje i Jindřich Načerad („...*Henricus Nescherath...*“, *CDB I, č. 356, 323*), o jeho vazbách k předchozím se však již neodvažujeme ani spekulovat.

Z postavení Fridricha ve svědeckých řadách listin z l. 1233 a 1252 byla vyvozována i jeho příslušnost k rodu Vítkovců (*Šimák 1938, 618, Jan 2003, 7, Velímský 1998, 99*). J. V. Šimák uvádí, že i jméno Načerat bylo oblíbeno u Vítkovců (1938, 618), Profous zase uvádí, že bylo oblíbené u Ronovců (1951, 169). Ani teorie o příbuzenství s Vítkovci není zcela spolehlivá. Zakládá se totiž na posloupnosti svědků v listinách. Vítkovci se skutečně ve všech listinách z r. 1233 vyskytují (např. Jindřich z Hradce, Záviš, syn Vítkův), ale Fridrich následuje až daleko za nimi, po Havlovi (z rodu Markvarticů) a před Vitlem ze Staňkova. Pouze v listině zemského komtura Rudgera, kde je svědecká řada oproti ostatním listinám značně zúžená, následuje Fridrich ihned po Závišovi a před již známým Vitlem ze Staňkova. Až na poslední listinu je tedy Fridrich vyčleněn nejen z řady Vítkovců ale i nejmocnějších mužů království a vsunut před zástupce regionální šlechty. Rovněž větší počet zástupců Vítkovců ve svědecké řadě listiny z r. 1252 nemusí nutně vypovídat o příbuznosti Fridricha s tímto rodem. Jednalo se totiž o listinu přijemeckou, tedy vyhotovenou z podnětu německých rytířů a navíc při příležitosti zemského soudu, kdy asi nebyl velký problém nechat si tuto pro řád velice důležitou písemnost osvědčit skutečnou elitou království (výčet svědků viz překlad listiny *Balášová – Kalhous 2004, 5*).

V otázce rodových vazeb tedy můžeme konstatovat, že zařazení Fridricha k Vítkovcům je značně nejisté (a ještě nejistější je u Ronovců, podobně *Balášová – Kalhous 2004, 2-3, Kůrka*

1968, 78). S jistotou známe pouze jeho otce Načerata, který se snad v pramenech objevuje již od 80. let 12. století, jistě však až r. 1233. Podle Šimáka měl Načerat snad tři syny, ale dědictví převzal Fridrich (Šimák 1938, 618). Od svého otce snad získal Chomutov s dalšími vesnicemi, ostatní majetky, byly-li ještě nějaké, neznáme. V Chomutově již tehdy, ne-li dříve, existovalo sídlo po kterém se Fridrich r. 1252 i píše (i když si plně uvědomujeme problematičnost výpovědní hodnoty nejstarších predikátů). Již tradičně bývá hledáno někde v okolí kostela sv. Kateřiny, jehož nejstarší část je románská. Do nedávna se však nepodařilo zachytit žádné jeho zbytky.

Archeologickým výzkumem se podařilo zachytit krátký rovný úsek poměrně mělkého příkopu. Z jeho výplně se podařilo vyzdvihnout pozdněhradištní keramiku, kterou můžeme blíže časově zařadit do doby konce 12. až 1. pol. 13. století. Vně příkopu nebylo nalezeno nic srovnatelného stáří, celý terén zde byl patrně snižen v pozdějším období. Podobu sídla Fridricha z Chomutova tedy známe velice mlhavě. Vzhledem k analogiím se můžeme domnívat, že mělo patrně charakter většího lehce opevněného dvorce s vnitřní zástavbou sestávající z obytných a hospodářských budov. K sídelnímu areálu patřil i románský kostel sv. Kateřiny, nevíme však, zda byl zahrnut přímo do příkopem ohražené části, nebo byl s ní spojen jinak.

Původní *oppidum* Chomutov bylo lokalizováno do západní části města kolem kostela Panny Marie (údajně románský původ, doklady pro toto tvrzení neexistují Macek 1987, 18, 182) nebo do prostoru Žižkova náměstí (Rak – Pachner 2005, 12). Archeologické doklady tohoto tvrzení jsou doposud velice skoupé, z celého katastru města pocházel pouze jediný raně středověký stěp nalezený při sběrech ve výkopech někde v blízkosti radnice (Balášová – Kalhous 2004, 2). Archeologický výzkum na Žižkově náměstí sice přinesl další nepočetné hmotné doklady z doby před r. 1252, ale všechny se nacházely v druhotných situacích. Doposud nebyl nalezen ani jediný objekt raně středověkého stáří (nepočítaje příkop dvorce). Je možné, že celý prostor byl v mladších obdobích zplanýrován tak důkladně, že zde nic staršího nezbylo (a v tomto ohledu je zajímavá i téměř naprostá absence vrcholně středověkých situací), nebo musíme hledat nejstarší Chomutov jinde.

Exkurz 1 – Řád německých rytířů

Počátky řádu jsou spojené s třetí křížovou výpravou do Svaté země, jejímž cílem bylo znovu získat Jeruzalém ovládaný od r. 1187 sultánem Sálah ad-Dínem (Saladín). V r. 1190 byl během obležení Akkonu (dnešní Acra) podle řádové tradice založen lübečany a brémány

polní špitál při hřbitově sv. Mikuláše (*Adam 1998*, 12). Dnes není zcela jasné, kdo jej vlastně založil. Zda to byly měšťané, kupci nebo ministeriálové brémského arcibiskupa, přičemž poslední varianta se zdá nejpravděpodobnější (*Trupinda 2006*, 10). Špitál měl sloužit pro německy mluvící poutníky a křižáky. Na podzim r. 1190 se v listině jeruzalémského krále Guye z Lusignanu a jeho ženy Sybilly, kterou přislíbili špitálu zříditi trvalý objekt po dobytí Akkonu v místě arménského útulku, objevil magister Sibrandus, označovaný jako zakladatel nového špitálu. Jde o vůbec prvního představeného pozdějšího rytířského řádu (*Adam 1998*, 13).

Je však také možné, že počátky řádu sahají daleko hlouběji. Papež Celestin II. bulou z r. 1143 podřídil Německý špitál při kostele Nejsvětější Panny Marie v Jeruzalémě v čele s převorem johanitskému velmistrovovi (*Trupinda 2006*, 11). Existenci nezávislého špitálu potvrzují i daleko mladší spisy Jakuba z Vitry (+ 1254) a Jana z Ypern (+ 1383), podle nichž je možné jeho vznik klást do l. 1118 – 27. Zarážející je však absence vazeb mezi jeruzalémským a akkonským špitálem v tradici řádu. Naproti tomu poutník Jan z Würzburku k r. 1165 popisuje svou návštěvu Jeruzaléma, přičemž zmiňuje německý špitál s nově vystavěným kostelem Panny Marie. R. 1176 zde také byla pohřbena Sofie Holandská. Je nepochybné, že špitál pro německy mluvící poutníky a křižáky, pro něž románské prostředí johanitů představovalo výraznou jazykovou bariéru, zcela nepochybně existoval, ačkoli patrně neměl rytířskou složku. Otázkou zůstává míra závislosti na johanitech. Ti se ostatně svých práv daných bulou z r. 1143 znovu domáhali r. 1244. Možná právě proto tradice německých rytířů na své počátky raději zapoměla (k počátkům řádu viz. *Adam 1998*, 9 – 11, *Adam 2005*, 15 – 17, odlišně *Trupinda 2006*, 10 – 11 nebo *Nicolle 2009*, 3).

Akkon byl nakonec 12. července 1190 dobyt a bratři si v jedné ze zahrad při bráně sv. Mikuláše vystavěli kamenný špitál s kostelem Panny Marie. V tom samém roce se stal hlavním protektorem řádu Friedrich Švábský, který požádal svého bratra římského krále Jindřicha VI., aby u papeže vymohl uznání společenství za řád s regulemi řehole sv. Augustina. Papež Klement III. jej vzal bulou z 6. února 1191 pod svojí ochranu, když krátce předtím – 20. ledna – zemřel Friedrich Švábský, pochovaný v akonnském kostele řádu. Tohoto roku se johanité pokusili uplatnit svá práva udělená papežem, která jim umožňovala nadřazené postavení vůči jakémukoliv jinému špitálu. To se projevilo i na tituluře představeného Gerarda, který se již nenazýval mistr, ale převor. Bula papeže Celestina III. z 21. prosince 1196 přinesla komunitě řádová privilegia, možnost zakládání kostelů a špitálů, přijímání kněží do řadů a další práva (k tomuto období dějin řádu viz. *Adam 1998*, 12 - 14, *Adam 2005*, 18 – 19).

K významné proměně řádu přispěla až křížová výprava Jindřicha VI. Štaufského v r. 1197, který ovšem do Svaté země nikdy nedorazil. Jeho vojsko však významně pomohlo jeruzalémskému králi Amaurovi II. de Lusignan při dobytí Sidonu a Bejrútu. Účastníci tažení se již dříve domluvili na přetvoření špitálního řádu v rytířský, tak jako tomu bylo u templářů a johanitů. Templářský řád poskytl novému řádu své regule a preceptor Heinrich Walpot tak mohl do řádu vedle kněží a sloužících, řídících se johanitskými pravidly, přijímat i ozbrojenou složku – rytíře. Papež Innocenc III. bulou z 19. února 1199 přeměnu řádu potvrdil (k tomu viz. *Adam 1998*, 14 - 16, *Adam 2005*, 20 - 21).

Postupem času se řád stále pevněji ukotvoval ve Svaté zemi. Kromě samotného Akkonu získal nebo postavil několik dalších pevností. Severovýchodně od Akkonu to bylo celé panství s hrady Judin (Yehiam), Ráhel a Castellum Regis. Další panství se nacházelo východně od Tyronu. Významné majetky získal řád i na severovýchodě Království kilikijské Arménie, kde mu patřil i hrad Amúda (*Nicolle 2009*, 4). R. 1197 řád také sídlil v Barletě a Palermu na Sicílii, mezi lety 1209 – 10 se usadili i na Kypru a v Řecku (*Adam 1998*, 14 a 16). Významná pevnost vznikla během V. křížové výpravy Leopolda Rakouského, kdy byl vystavěn hrad Monfort (Starkenber), v l. 1230 – 71 hlavní sídlo řádu (*Adam 1998*, 17, *Nicolle 2009*, 10).

I přes tyto úspěchy řádu měl ve Svaté zemi příliš velkou konkurenci v johanitech a templářích, kteří si již rozdělili sféry vlivu a další rozmělnění nechtěli připustit. Papež Honorius III. německým rytířům bulou z 9. ledna 1221 přiznal všechna ostatní práva rytířských řádů, čímž se stali zcela nezávislými a jejich jediným nadřízeným byl pouze papež. Velmistr Hermann von Salza (1209 – 39) byl blízkým poradcem císaře Friedricha II. a působil jako prostředník při urovnání sporů mezi císařem a papežem. Už za něj však řád přesouvá své aktivity do Evropy, ačkoliv angažmá ve Svaté zemi stále trvá. Tento směr zájmu ještě více posílí pád Monfortu v r. 1271 a nakonec i Akkonu r. 1291, kterým zaniká poslední bašta jeruzalémského království ve Svaté zemi (*Adam 1998*, 17 – 20, *Nicolle 2009*, 4, *Trupinda 2006*, 12).

Přesun aktivit řádových rytířů do Evropy se významněji rozběhl r. 1211, kdy jim uherský král Ondřej II. udělil zemi zvanou Burza (Burzenland). Veliké území o rozloze 12 000 km² se nacházelo v Sedmíhradsku, na samé východní hranici království, které ohrožovaly útoky Kipčaků neboli Kumánů. Řád zde slavil významné úspěchy, dokonce papež Honorius III. vyjmul r. 1224 jejich území z jakékoliv světské či církevní jurisdikce a podřídil je pouze své autoritě. To se pochopitelně nelíbilo uherskému panovníkovi, který řádové rytíře ze země vyhnal (*Nicolle 2009*, 4 – 6, *Trupinda 2006*, 15 – 16).

Krátce na to však němečtí rytíři našli uplatnění v Prusech, kde nakonec na dlouhou dobu pevně zakotvili. Pohanští Prusové, Litevci, Lotyšši, Žmudíni, Kurové, Livové a Estové zabírající území od Němenu po Vislu, byly terčem výprav křesťanských sousedů již od 9. stol., téměř vždy však bez výrazných úspěchů. Výpravy nabraly na intenzitě po r. 1206, kdy papež Innocenc III. vyzval k misijním akcím do Prus. To se neobešlo bez vojenských střetnutí, které vyvrcholily zejména ve 20. letech. Jejich cílem se stalo mazovské knížectví, jedna ze zemí stále více se rozvolňujícího polského státu. V r. 1223 němečtí a polští křižáci u Kulmu (Chełmno) utrpěli od Prusů drastickou porážku, a to vyprovokovalo knížete Konráda Mazovského k akci. V r. 1226 pozval Řád německých rytířů, aby mu v pacifikaci Prusů pomohl. Za odměnu měli rytíři získat oblast Kulmu a další dobytá území (*Adam 1998, 21 – 22, Trupinda 2006, 16 – 17, Turnbull 2008, 5 - 7*).

Velmistr Hermann von Salza naskýtající se příležitost uchopil. V r. 1226 vydal Friedrich II. Zlatou bulu riminskou, kterou přiznal řádu zcela suverénní postavení nad dobytými zeměmi a zřekl se veškerých svých nároků. Toto postavení řádu musel uznat i kníže Konrád. Je velmi pravděpodobné, že za vznikem buly stál samotný velmistr, rádce císařův a jeho diplomat ve sporu s papežem. V r. 1234 donaci potvrdil i papež Řehoř IX. (*Adam 1998, 22 – 23, Adam 2005, 31*).

Počátky aktivit řádu v Prusku byly více než skromné. První malý kontingent v čele s Konrádem von Landsberg osadil hrad Vogelsang, umístěný na levém břehu Visly naproti pozdější Toruni. I když řádoví rytíři drancovali pruské vesnice, jejich aktivity nebyly nijak veliké. Kníže Konrád proto založil Řád dobrzynských rytířů (*Fratres milites Christi de Dobrzyn*), pojmenovaných podle sídelního hradu na řece Drevenci (něm. *Drewenz*, pol. *Drweca*) a řídících se templářskou řeholí. V r. 1230 konečně dorazil silný oddíl vedený zemským mistrem Hermannem Balkem. Ten nechal vybudovat pod Vogelsangem u plánovaného přístavu další hrad a zahájil expanzi přes Vislu. Zároveň probíhala soustavná christianizace okolí Kulmu. Naproti Vogelsangu byl r. 1231 založen Thorn (Toruň) a r. 1232 přestavěn zbořený hrad Kulm. Kníže Konrád dodržel sjednanou úmluvu a řádu předal celé území, nazývané nyní Kulmerland (*Adam 1998, 23 – 24, Adam 2005, 32, Trupinda 2006, 17 – 18, Turnbull 2008, 7 - 8*).

V r. 1233 započala velká křížová výprava proti Prusům vedená Hermannem Balkem, které se účastnili kromě řádových rytířů dobrovolníci a žoldnéři. Vojska postoupila vysoko k severu, kde byly založeny krátce po sobě dva hrady a město Marienwerder (pol. *Kwidzyn*, z pruského pojmenování *Quidin* či *Quedin*, k problematice zdejších hradů viz. *Jackiewicz-Garniec – Garniec 2006, 186 - 197*).

Během několika desítek let pak vybudovaly němečtí rytíři po mnoha krvavých střetech v oblasti Pruska a Livonska silný stát s mnoha pevnými hrady, z nichž jeden – Marienburg (dnešní Malbork v Polsku, jižně od Gdaňsku) se dokonce stal r. 1309 sídlem velmistra, nejvyššího představeného řádu.

V průběhu 14. století rostly spory mezi řádem a Polskem, které nakonec vyvrcholily bitvou u Grunwaldu v r. 1410, v níž byli rytíři drtivě poraženi. Další konflikty v průběhu 15. století podlomily moc řádu, který přišel i o své hlavní sídlo – Marienburg. Po r. 1525, kdy velmistr Albrecht Hohenzollernsko-Ansbašský přestoupil k luterství, přišel řád i o zbylou část Pruska. V r. 1939 sice nacisté řád zrušili, ale po válce byl obnoven a působí dodnes.

Historie chomutovské komendy

Roku 1252 tedy Fridrich daroval Chomutov Řádu německých rytířů, který se již v Čechách a na Moravě majetkově ukotvil. Od 30. let 13. st. připadla česko-moravská bailie přímo pod pravomoc pruského zemského mistra, a v r. 1326, kdy velmistr již sídlil na Marienburgu (dnes Malbork v severním Polsku, nedaleko Gdaňsku; sídlem velmistra od r. 1309) pod správu tohoto nejvyššího představeného řádu. Řádové rytíře podporovali i přemyslovští panovníci a zvláště Přemysl Otakar II. Ten se dokonce na přelomu l. 1254-55 vypravil na křížovou výpravu do Prus a Sambia, kde také založil hrad Královec (Königsberg, dnešní Kaliningrad; literaturu shrnuje *Jan 2003*, 8). V rámci česko-moravské bailie významným způsobem obdařil řád listinou sepsanou v Žatci dne 1. února 1261. V ní udělil řádovým bratrům v celém království soudní imunitu a převedl na rytíře výkon soudní moci v Chomutově a Miletíně. Navíc jim potvrdil držbu Chomutova („...*Chomontowe*...“) a Miletína, přičemž obě lokality jsou zde uvedeny jako trhové vsi („...*villarum suarum forensium*...“, *CDB V.1*, č. 265, 399-400).

Po celou 2. pol. 13. a 1. pol. 14. stol. řádoví rytíři za pomoci příznivců z řad místní šlechty rozhojňují své majetky na Chomutovsku, kde se jim nakonec daří vytvořit poměrně ucelené dominium s centry v Chomutově a Blatně. Význam Chomutova podtrhoval i pravidelný týdenní trh, který se původně konal v pondělí. Dne 9. března 1321 král Jan Lucemburský potvrdil žádost mosteckých měšťanů a „*de bona voluntate commendatoris et Cruciferorum ibidem in Comatow*“, aby se chomutovský pondělní trh přesunul na úterý, tak aby nekolidoval s trhem mosteckým (*RBM III*, č. 662, 278-279, *CIM II*, č. 116, 194-195). Zajímavé je, že identická zpráva pochází již z doby před r. 1291, známa je ale pouze z formulářového znění. Král Václav II. v ní ustanovuje na žádost rychtáře, přísežných a obce

Mostu a se souhlasem chomutovského komtura („...*commendatoris de Commetaw...*“), aby týdenní trh v Chomutově („...*forum in Commotaw...*“) se již nekonal v pondělí, kdy probíhá trh mostecký, ale v úterý (*CIM II, č. 59, 120-121*). Význam Chomutova ukazuje i pobyt krále Jana, který dne 28. července 1335 zde vydal („...*in Chomutow...*“) listinu pro město Ústí nad Labem (*CIM II, č. 176, 291-293*). Do té doby se lokalita označuje jako oppidum nebo villa forensis. Pouhé čtyři dny poté dne 1. srpna 1335 vydal tentýž panovník v Praze listinu pro Chomutov, tentokrát označený jako město (*RBM IV, 185*). V listině, kterou se obrací nejen na komtura a rytíře, ale i chomutovské měšťany, stanovuje, že všichni návštěvníci zdejšího trhu mají být od Přísečnice po Louny oproštěni od všech mýt a poplatků, a že měšťany ani řádové bratry nesmí Kadaňští a Žatečtí nijak obtěžovat. Otázkou zůstává, zda vzestup Chomutova nesouvisí s finanční politikou krále Jana vůči církevním institucím, která byla v mnohých směrech bezohledná a nejeden klášter přivedla na pokraj krachu. Za jeho nástupce Karla IV. se totiž situace radikálně mění. V listině z 27. listopadu 1366 je Chomutov připomínán znovu jako městečko, a navíc císař nařídil, aby kupci z Chebu do Prahy cestovali pouze přes Loket, Ostrov, Kadaň, Žatec, Louny a Slaný, nikoli však přes městečka Žlutice, Chomutov, Libochovice a Budyni (*CIM II, č. 424, 615-616*). Ačkoliv městečko tímto zásahem nepochybně oproti staršímu stavu utrpělo, jeho rozběh k poddanskému městu se nezastavil. Sílicí ekonomický potenciál zdejších měšťanů názorně ukazuje koupě statků od pánů z Alamsdorfu⁸. Otázkou je, zda se za tím neskrývá něco jiného. Vztah mezi řádovými rytíři a Alamsdorfy byl totiž značně napjatý. Pro řád byly blízké majetky této šlechtické rodiny doslova trnem v oku a po celou 2. pol. 14. století je patrná jejich usilovná a nakonec i úspěšná snaha se svých sousedů se zbavit. Chomutovští měšťané tak mohli být nastrčenými figurkami, s nimiž se však mohli Alamsdorfové spíše dohodnout než s německými rytíři⁹.

Významné privilegium získal rychtář města Mertil dne 11. srpna 1376, kdy mu zemský komtur Albrecht st. z Dubé a chomutovský komtur Mikuláš propůjčili soudní pravomoc, udělili rychtu do dědičného držení a jednu třetinu ze soudních pokut (*CIM IV.1, č. 112, 160-162*)¹⁰. Někdy kolem r. 1380 král Václav IV. povolil na žádost zemského komtura, aby obchodní cesta z Čech do Saska vedla přes Chomutov, Křimov a Pohraničí. Nutno dodat, že v časech sporů s řádem, které přišly poměrně záhy, toto privilegium „nádherymilovný král“ s cílem poškodit německé rytíře odvolal. V listině z 23. července 1382, kterou Aleš, Arnošt a

⁸ Viz. kapitola o majetkových poměrech komendy.

⁹ K vzájemnému vztahu mezi rytíři a Alamsdorfy blíže *Kůrka 1968, 84-85*. Rozhodně je však nutné odmítnout jeho tvrzení o „chomutovské válce“ – viz. dále.

¹⁰ Podobná práva již dříve obdržel rychtář Hans Pruze od zemského komtura Beringera (*tamtéž*). Jde o prvně zmíněné rychtáře města.

Hanuš z Okořína prodávají ves Maněvice, je zmíněna městská rada, konšelé a špitální mistři. Zásadního privilegia se však Chomutov dočkal 28. října 1396 od zemského komtura Albrechta ml. z Dubé, který si k němu vyžádal zvláštní svolení velmistra řádu. V listině uděluje chomutovským měšťanům („*unser lieben getruwen burgere und undirsessen czu Cometow*“, *CIM IV.1*, č. 158, 232-233) právo pečeti, odúmrti a volného obchodu se solí. Hned následujícího roku, dne 22. srpna 1397 udělili chomutovským měšťanům další výsady zemský komtur Albrecht, chomutovský komtur Klaus a celá zdejší komenda (*CIM IV.1*, č. 160, 235-236). Měšťanům jejich vrchnost tehdy dovolila vyvádět v čase nouze či války dobytek do lesa, který ale musel být ohrazen a okopán. Dále městu dovolili stavby radní síně na náměstí (čp. 4) a solnice. K tomu stanovili, aby se zasedání rady v radní síni vždy účastnil chomutovský komtur a nebo jeho zástupce zvaný hauskomtur¹¹, nebo se rada měla konat v místě, které určil komtur. Městské radě přenechali vybírání pokut, které měly být použity ve prospěch města. Zároveň měšťanům povolili zřízení obecní váhy, přičemž výnosy měly připadnout městské obci. Obě tyto privilegia znamenala skutečný přechod městečka na poddanské město, jehož viditelným symbolem se stalo i opevnění města hradbou s věžemi. K r. 1400 se také mluví o přísězných Mikuláši Greupelovi a Hanuši Hauschildovi (LE II, 208).

Majetkový vývoj chomutovské komendy

(*J. Crkal – M. Sýkora*)

Chomutovská komenda byla obdařena pozemkovým majetkem již v donaci z r. 1252, kdy Fridrich z Chomutova odkázal řádu městečko Chomutov s příslušenstvím a několik vesnic („...*opidum et has villas*...“, *CDB IV.1*, č. 240, 412-413). Určit které vsi byly vlastně předmětem obdarování představuje dodnes poměrně složitý problém. Starší historické práce uvádějí jako původní součást Blatno, Droužkovice, Běšice a Březanec (srovn. *Šimák 1938*, 618; *Kůrka 1968*, 79-80; *Jurošková 2004*, 128). V rámci zpracování archeologického výzkumu na Žižkově náměstí v Chomutově byla celá problematika podrobena novému rozboru (*Crkal – Sýkora 2009*). Jak se zdá, patřilo k prvotní donaci celé území dnešního Chomutova, na němž se nacházejí nebo nacházely následující vsi založené přímo řádem:

¹¹ V některých dílech se mluví o zemském a chomutovském komturovi (*CIM IV.1*, č. 160, 235-236; *Rak 2002*, 12). L. Jan však správně ukázal, že se jedná o chomutovského komtura nebo jeho zástupce (*2003*, 12)

Horní Ves¹², Ranzengrün¹³ a Rodland¹⁴. V jižní části mohla být předmětem obdarování i ves Michanice, zmíněná poprvé až r. 1382. K Fridrichově donaci patrně patřily i vsi Bečov, Květnov, Radenov a Šerchov¹⁵. Tyto lokality jsou na základě rozboru katastrálních map z roku 1842 nejstaršími v tzv. chomutovském újezdu severozápadně od Chomutova, vymezenému říčkami Chomutovkou a Bílinou, k jehož vytyčení mohlo dojít již v poslední čtvrtině 12. století. Všechny tyto vsi mají návesní dispozici se záhumenicovou klínovou lánovou plužinou, stejnou jako mají nejstarší vsi v sousedním křimovském nebo horské části kralupského újezdu. Naprostá nejistota panuje u vesnic Reitzenhain (Pohraniční)¹⁶ a Načetín¹⁷, které snad mohly k prvotní donaci patřit a vymezovat tak severní hranici újezdu.

Významného majetkového rozšíření řád dosáhl 1. ledna 1281, kdy Chotěbor z Račic („...*Chothoborius dictus de Retschitz...*“) spolu se svojí manželkou prohlašuje v listině sepsané v Chomutově, že pro spásu svých duší odkázal chomutovské komendě řádu německých rytířů majetek Křimov („...*bona...Krimove...*“) s příslušnými vesnicemi Stráž¹⁸, Nebovazy, Lideň, Suchdol, Menhartice, Hoděvice¹⁹ a Vysoká („...*Strasch, Wahavar*

¹² Podle typické německé kolonizační koncovky -dorf byla ves pravděpodobně založena řádem, prvně je zmíněna v řádových foliantech k rokům 1382-1393. V severním výběžku jejího katastru je nedávno objevená a zatím blíže nezkoumaná lokalita zvaná Bergrust, připomínající nezdařené nebo nedokončené založení hradu.

¹³ Zaniklá ves, nesprávně spojována se Zelenou (Grün). Prvně zmíněna v řádových foliantech k r.1383, potom r. 1404. Podle dochovaných pomístních jmen (*Ranzenberg, Ranzenbach, Ranz*) a kartograficky i v terénu dochované lánové struktury na jižním úbočí vrchu Hraničná (Ranzenberg) stávala pravděpodobně v místech rybníka Kačák, dnes k.ú. Horní Ves. Podle německé kolonizační koncovky -grün byla ves pravděpodobně založena řádem.

¹⁴ Zaniklá ves, prvně zmíněna v řádových foliantech k rokům 1382-1393. Podle dochovaných pomístních jmen i kartograficky dochované lánové struktury na jižním úbočí vrchu Strážiště a dnešním sídlišti Březenecká mohla stát v místech Kamenného rybníčku v Zooparku, dnes k.ú. Chomutov. Podle německého kolonizačního jména (Rode-klučít) je pravděpodobně řádového založení, i když nelze vyloučit možnost již časnějšího vzniku (stejně tak Ranzengrün).

¹⁵ Názvy těchto čtyř vsí spolu s Chomutovem mají v nejstarších dokladech stejnou koncovku -ov (v němčině -aw), kterou nesly vsi spíše mladšího slovanského založení (na rozdíl od nejstarších s koncovkou -ves nebo -ice). Pro Květnov a Radenov je nejstarší písemná zmínka k r.1359, kdy zde patřilo po jednom lénu Alamsdorfům, přímo v majetku řádu se objevují poprvé v řádových foliantech z let 1382-1393, stejně jako Šerchov, který bývá chybně zaměňován s Čáslaví (Stráží). Zmíněná léna a rychtu v Květnově a Radenově držel od r.1359 chomutovský měšťan Hank Plabner, doba a způsob jejich nabytí řádem není znám. Bečov je poprvé zmíněn až v r.1552, dříve uváděné zmínky se týkají Bečova u Mostu a dosud problémové lokality *Stebcza*. Bečov není uveden v řádových foliantech, snad z důvodu možné příslušnosti k Blatnu. Na jeho k.ú. se nalézají blíže nedatované zaniklé středověké sklárny.

¹⁶ Prvně zmíněn r.1401 jako *Reitzenstein* (nerozlišeno, zda se jedná o českou nebo německou stranu hranice, potom r.1457. R. 1560 statek s příslušenstvím ve vlastnictví Chomutova. Tyto statky – původně svobodné dvory na hranicích sloužily jako zastávky na starých obchodních cestách, doslovně zmíněných v r.1401, oba statky zde mohly stát mnohem dříve.

¹⁷ Jako pomístní jméno prvně zmíněn r.1507, přičemž je zajímavá podoba s jménem Fridrichova otce - Načerada. Zde není bez zajímavosti fakt, že se kolonizace postupující ve 12. a 13. století z německé strany zastavila v dnešních hranicích a již dále nepokračovala, v tomto prostoru se v nedaleké vzdálenosti od hranic nacházejí dvě ZSO - *Hilmersbach* a *Ullersdorf* s hradem *Liebenstein*.

¹⁸ Dnešní Strážky. Kdysi chybně zaměňovány s dnešní Stráží, která se původně nazývala Čáslav.

¹⁹ Zaniklá ves lokalizovaná J. Crkalem v severní části katastru dnešní vsi Vysoká.

[nesprávně čteno, správně *Nakavaz*], *Ludem, Durrental, Meinhardesdorf, Hodevitz, Vizok...*). Ke všem všem patřily rychty (v originále „...*iudicio...*“, tedy soudní právo), pole, lesy, louky, právo rybolovu a honitby a všechna příslušenství (*RBM II, č. 1228, 530*).

Část vsi Křimov se později neznámým způsobem dostala do vlastnictví pánů z Alamsdorfu, kteří zde r.1363 vlastnily platy z nejméně tří usedlostí. Ještě v 16.století byla ves rozdělená na dva díly, lišící se datem placení daní i rozdělením robot, což je snad připomínkou dělení na více majitelů ve středověku. Rozdílný byl i způsob zástavby návsi, z níž její západní polovina vykazuje značnou podobnost se sousední Stráží (Čáslaví). Podací právo ale patřilo vždy řádu (1361, 1386, 1389, 1391, 1399, 1401, 1417) s výjimkou r.1395, kdy podával král.

Dne 1. ledna 1281 bratři Řádu německých rytířů směřují se Smilem z Liběšovic, bratrem Chotěbora z Račic („...*Kotiborus de Retschitz, Smylo frater suus de Lubschowitz...*“) ves Tureč („...*villam, que Tursche dicitur...*“), kterou získali od Vratislava z Mašřova („...*Vratislaum de Maschaue...*“) za pole, vršky a hraniční území mezi Spořicemi a Černovicemi²⁰ („...*pro agris, collibus et metis sitis inter Sporicz et Schirnowitz...*“, *RBM II, č. 1229, 530-531*). Získání tohoto území bylo pro řád velice důležité, protože vedle přístupu ke vsím křimovského újezdu získal i úsek tudy procházející obchodní stezky do Saska.

Dalšího rozhojnění majetků se řád dočkal 10. května 1290, kdy Adilhedis, vdova po Jindřichovi Wüstehove („...*Adilhedis...maritus meus H. dictus Wsthowe...*“) odkazuje chomutovské komendě („...*fratres et domus in Chomutow...*“) dědiny a statky ve vsi Pesvice²¹ („...*hereditatem et bona in Beswitz...*“, *RBM II, č. 1500, 645*).

Dne 7. dubna 1295 bratři Fridrich a Dětrich ze Šumberka („*Fridericus et Theodoricus fratres uterini de Schonenburch...*“) prodali bratřím Řádu německých rytířů v Chomutově ves Otvice („...*villam Ottwitz...*“, *RBM II, č. 1683, 723*). Ještě téhož dne Boreš z Riesenburka („*Borso de Risenburch...*“), synovec Fridricha a Dětricha ze Šumberka (jsou označeni jako „*nostri dilecti avunculi*“ tedy naši milí strýcové – bratři matky), prohlašuje, že se vzdává jakýchkoliv nároků na ves Otvice²² („...*villam Otivitz...*“, *RBM II, č. 1684, 723-724*), kterou držel po předcích. Bratr prodávajících, Hermann ze Šumberka, byl r. 1290 zemským komturem řádu.

²⁰ Patrně se jednalo o jižní úbočí vrchu Hraničná (Ranzenberg), tady nebo pod ním se mohla nacházet ona pole, a dvojvrší Jedlina mezi horním tokem Hačky a vrchem Hradiště.

²¹ Tato ves bývala chybně zaměňována s Běšicemi. V průběhu 14.století je ves několikrát zastavena, v r.1359 na tři roky, v r.1371 a naposledy na počátku 15.století. V řádových foliantech se nachází šest zmínek z let 1402-1411.

²² V řádových foliantech je k r.1392 zmíněno osm hospodářů v Otvicích a další tři zmínky máme k l.1403, 1404 a 1409. Podací právo ke kostelu ale patřilo faráři z Údlíc (1363, 1364 a 1416).

K 13. lednu 1314 se prvně dozvídáme o vlastnictví Droužkovic. Toho dne vyznal Ulman z Droužkovic („...*Ulman von Druskewics*...“, *RBM IV*, č. 1984, 778-779) před radními a purkmistrem města Loun, že se vyrovnal s komturem a komendou v Chomutově tímto způsobem: Ulman má prodat svou dědinu, kterou vlastnil pod řádem a že se má se svými syny Janem, Mikulášem, Petrem, Jakubem a Václavem odstěhovat do Chebu. Ačkoliv je listina obtížně srozumitelná a výslovně neuvádí kupující stranu, zdá se pravděpodobné, že k prodeji došlo již dříve a že kupujícími byl řád²³.

Dne 15. března 1325 opat Bušek a další zástupci postoloprtského kláštera prodávají „*commendatori et fratribus domus de Chomutow, ordinis cruciferorum de domo Teutonica*“ za 95 kop pražských grošů vsi „*Wssestud, Stebocza et Czirnzczin*“ na dobu života pesvického rychtáře Konráda a jeho syna Jana (*RBM III*, č. 1048, 404). Již 22. března 1325 Jan Lucemburský potvrzuje předchozí dohodu o koupi vsí „...*Czestul, Petsch, Trzirntschein*...“ (*RBM IV*, č. 2148, 836-837). Vsi zmíněné v obou listinách se ještě dodnes nepodařilo bez pochybností ztotožnit s dnes známými lokalitami. Všechny tři musely být v blízkém obvodu působnosti pesvického rychtáře a někdy po jeho smrti se jich řád zbavil, takže se žádná z nich ani nedostala do řádových foliantů. První z nich je asi nejsnadnější – Wssestud či Czestul jsou zcela jistě Všestudy. Stebocza či Petsch bývalo ztotožňováno s Bečovem, což je značně problematické. Bečov byl patrně součástí panství řádu již od r.1252. Je možné, že se jednalo o Přechaply nebo o dnes již zaniklou lokalitu. Czirnzczin byl spojován s Černovicemi, Černicemi u Mostu, Černčí nebo s Čermníky u Kadaně, což ale již starší autoři vyloučily a jméno spojily se Všehrady. Ty jsou r. 1472 připomínány jako Czehrn, později ve tvaru Tschern, Tschiernn, Czschern. Problém představuje přítomnost zástupců drobné šlechty ve vsi v 14. – 16. století. V tom případě by řád mohl vlastnit pouze část vsi.

Ještě do poloviny 14. století vznikají na řádovém území i tři nové vsi – Nová Ves²⁴, Hrádečná²⁵ a Blatno²⁶. V Blatně byla dokonce založena další komenda prvně zmíněná až v r.1402.

²³ Droužkovice jsou staršími autory jako majetek řádu uváděny již k r.1252. V řádových foliantech jsou zmíněny v r.1403. Ke kostelu řád podával r.1357 a 1404.

²⁴ Nová Ves byla založena s největší pravděpodobností řádem na konci 13. nebo v první třetině 14. století. R. 1345 uděluje řád privilegia rychtě, tyto potvrzuje v r.1405. Rychta je zmíněna i v řádových foliantech k r.1382-1393. V r.1361 byl zdejší kostel filiálním ke kostelu v Křimově a svým zasvěcením Panně Marii rovněž ukazuje na Pádové založení. Neznámou zde je vztah pánů z Alamsdorfu ke vsi, kteří r.1356 vlastnily pozemky v horní čtvrtině vsi a v r.1363 je doloženo vlastnictví nejméně jedné čtvrtiny vsi.

²⁵ Prvně je ves zmíněna v řádových foliantech k r. 1382-1393 a v r.1408.

²⁶ Ves poprvé zmíněna r. 1352, kdy se připomíná zdejší kostel (v literatuře uváděná první zmínka k r.1344 je chybná). Podle map stabilního katastru z r. 1842 je jasně patrné dodatečné vložení vsi Blatno do starší lánové struktury sousedních vesnic.

Téměř celá 2. polovina 14. stol. je naplněna úsilím řádu o vytlačení pánů z Alamsdorfu z jejich sousedství. Není jasné jak vlastně získali majetky patřící původně řádu, kolem pol. 14. století už je ale drželi. Tak r. 1368 Hentschil a Januš z Alamsdorfu prodávají řádu blíže nespecifikovaný majetek za 75 kop (*Beránek – Beránková 1998, 57*). Tito ještě v r.1363 vlastnily platy v Krásné Lípě (ze 3 usedlostí), Domině (ze 2 usedlostí), Křimově (ze 3 usedlostí) a ¼ Nové Vsi a lán v Březenci. V r.1381 je urovnán spor mimo jiné o 4 kopy grošů platu kostelu v Březenci, takže je zde vysoká pravděpodobnost toho, že se jednalo právě o tento majetek, jehož součástí mohl být i hrádek Hausberk u Krásné Lípy, písemných pramenech nikdy nezmiňný. V r. 1368 Fricolt a Niggel z Alamsdorfu prodávají řádu všechny svůj majetek za 420 kop, bohužel blíže nespecifikovaný (*Beránek – Beránková 1998, 56-57*). R. 1381 se Fricolt z Alamsdorfu zříká práv na Březenec²⁷ se vším příslušenstvím, zmíněny jsou lesy a polovina podacího práva ke kostelu v Březenci (*Beránek – Beránková 1998, 57-58*). Zde se jedná o definitivní potvrzení prodeje, který proběhl již v r.1368. Vysoká prodejní částka 420 kop mohla hypoteticky obsahovat celou ves Březenec, hrad Najštejn, části vsí Čáslav, Domina, Krásná Lípa, Křimov, Nová Ves a další.

Patrně před 1382 se do řádového majetku dostaly vsi Michanice²⁸, Černovice²⁹, Spořice³⁰, Domina, Krásná Lípa³¹ a Čáslav (dnes Stráž)³².

²⁷ První zmínka r. 1352 se týká kostela. V r.1363 ke kostelu podávají Alamsdorfové, vykonavatelem je farář z Chomutova (kostel měl rozdělené podací právo, doloženo 1381), r. 1379 podává král, landkomtur je patronem, 1418 podává řád, patronem při podání je r.1424. V řádových foliantech je k r.1382 zmíněn rychtář a hajný. Březenec mohl být vzhledem ke své poloze i dalším indiciím již ranou součástí chomutovského újezdu.

²⁸ Tyto mohly být již předmětem daru v r.1252, jsou nejbližší vsi k Chomutovu, s nímž měly i společný katastr, v majetku řádu poprvé v řádových foliantech k r.1382-1393, tento rok je i první zmínkou o nich, potom zmíněny v r.1408.

²⁹ V literatuře uváděná možnost zisku již r.1252 je sporná. Kdyby je řád vlastnil, nepotřeboval by pozemky mezi nimi k získání přístupu ke křimovskému újezdu, takže do majetku řádu přešly nejspíše až někdy po r.1281. V jeho majetku jsou poprvé uvedeny až v řádových foliantech k rokům 1382-1393.

³⁰ Stejně jako u Černovic. V řádových foliantech uvedeny k r.1382-1393 a v letech 1403-1404.

³¹ Domina a Krásná Lípa prvně zmíněny r.1359, kdy Hanuš a Huk bratři Alamsdorfové prodávají platy s rychtou a vším příslušenstvím chomutovskému měšťanu Hanku Plabnerovi (RBM VII/1, č. 256, 163), několik dalších platů zde vlastnily ještě r.1363. V majetku řádu poprvé doloženy v řádových foliantech k r.1382-1393. Vsi byly zcela jistě součástí prvotního křimovského újezdu, způsob založení je identický s ostatními vesnicemi, rovněž jejich pluzžiny se vzájemně respektují. Později se za blíže neznámých okolností dostaly do majetku Alamsdorffů. Severně od těchto vsí se nacházejí zbytky hrádku, zvaného dnes Hausberg, jehož vznik a existence je dáván do souvislosti s Alamsdorfy. Nálezy odkazují dobu života hrádku do 1. pol. 14. století.

³² Bývá chybně zaměňována se Strážkami nebo se Šerchovem. Ves nejprve v držení Alamsdorffů, r. 1359 prodává Jetřich z Alamsdorfu plat s rychtou Hanku Plabnerovi (RBM VII/1, č. 255, 162-163). R. 1368 prodávají Hentschil a Januš z Alamsdorfu další plat se dvěma poddanými chomutovským měšťanům Arnoldu z Okořina a Jindřichu Kölerovi (*Beránek – Beránková 1998, 56*); v majetku řádu poprvé až v řádových foliantech k rokům 1382-1393. Datum ani způsob nabytí majetku H.Plabnera není znám. Dříve pravděpodobně také součást křimovského újezdu, vzhledem ke své poloze starší nežli Menhartice a Nová Ves.

Správa, hospodářství a ekonomické aspekty chomutovské komendy

Patrně již záhy po převodu do rukou řádu se v Chomutově buduje komenda (Řádový foliant č. 372, fol. 20), která se stává sídlem místního komtura (tamtéž, fol. 33, 37, 43, 46, 48, 57, 58). Později, nelze však přesně určit kdy, do Chomutova dokonce přesídlil i zemský mistr, který od r. 1408 sám vedl hospodářskou agendu komendy (tamtéž, fol. 46).

Podle účetních knih víme, že v r. 1382 bylo v chmutovské komendě 11 řádových bratrů (*Hemmerle 1967, 45*).

Komenda a město do husitských válek

Komenda

Nepřehlédnutelnou součástí komendy byl kostel sv. Kateřiny, vysunutý presbytářem do plochy náměstí a tvořící tak jeho výraznou dominantu. Kostel není přesně orientován k východu, ale k jihovýchodu, stejně jako osa náměstí, kterou procházela dálková komunikace (*Gubíková 2007, 9*, zde i shrnutí literatury ke kostelu). Je možné, že tato orientace byla způsobena tím, že se sakrální stavba přizpůsobovala nějaké starší situaci, již dané zástavbě raného Chomutova. Původně kostel tvořila loď s věží nad západní tribunou, příčná loď a pravoúhlý presbytář. Jediná dodnes intaktně dochovaná část je transept, která je ve svých detailech pojatá již v raně gotickém duchu, celá stavba pak působí ještě románským dojmem. Lze ji datovat do 30. – 40. let 13. stol., nikoli však bez výhrad (*Gubíková 2007, 28 – 29, Pachner 2006, 150 - 151*). V 70. nebo 80. letech 13. stol. vznikl nový, starší stavbu převyšující plochostropý presbytář, doplněný do konce 90. let dodatečnou klenbou (*Gubíková 2007, 21, 28 – 39, J. Pachner datuje klenbu do začátku 14. stol. – viz. 2006, 151*)³³. Na západní straně kostela se k němu kolmo připojovala velká budova o rozměrech 43 x 16 m, která obsahovala dvě podlaží s subtilními okénky a jedno s velkým sálem otevřeným velkými hrotitými okny v nejvyšším patře. Budova, která vznikla někdy v závěru 13. století, nebyla tehdy vybavena klenbami (*Pachner 1995, 99; Pachner 2006, 152 - 153*). Možná středověkého původu je rohová místnost suterénu ve východním křídle, budící „v půdorysu dojem základu

³³ R. Gubíková upozorňuje na zmínku o vysvěcení kostela r. 1282, tehdy ještě nezaklenutého, ale již s novým presbytářem (*2007, 6*).

věže“ (Pachner 2006, 153). Jižně od kostela je dodnes dochována v přízemí renesančního domu „západní stěna zřejmě věžové stavby s mohutnými pískovcovými kvádry v nároží“ (Pachner 2006, 154)³⁴. Stavba byla interpretována jako malý (komturův) dům komendy zmiňovaný v pramenech a dokonce i jako sídlo Bedřicha z Chomutova (Pachner 1999, 29-30). Mezi ní a kostelem jsou patrné další souběžné zdi, jejich interpretace je vlivem mnoha přestaveb nejasná (Pachner 2006, 154 – 155).

O podobě komendy si můžeme učinit představu i z písemných pramenů. K r. 1384 se dovídáme o „...*das gebewde an des lantkumpters haws an der basthuben und an dem grossen haws und an der kirchen...*“ (Hemmerle 1967, 54). Tento velký dům, dům zemského komtura a kostel tvořili vlastní jádro komendy. K tomu je potřeba připočíst další společné prostrory pro řádové bratry, kterých zde bylo v r. 1382 dokonce 11 (Hemmerle 1967, 45). Jejich počet se pravděpodobně nijak výrazně neměnil (Jurošková 2004, 135). Celá komenda byla opevněná, a to i vůči městu. K r. 1403 se zmiňují práce na příkopu kolem domu, které stály 11 kop 30 grošů (Hemmerle 1967, 246). Podle některých badatelů jsou zbytky příkopu, v tomto případě dokonce vodního, vidět i na obraze dobytí Chomutova husity v r. 1421 z konce 17. stol. (Šimůnek 2007, IV). Příkop je zde patrný pouze částečně v dnešní Táborské ulici, na náměstí není přítomen. K hospodářskému dvoru komendy podle písemných pramenů patřily lázeň, kuchyně, pivovar, sladovna, sklepy, stáje, chlévy, krmníky, sýpky, stodoly a kůlny (Jurošková 2004, 136, 138).

Otázkou je, kde se tento dvůr nacházel. V tomto ohledu je velice zajímavá oblast severozápadně od komendy v prostoru Žižkova náměstí a mezi ulicemi Táborská, Farského a Jakoubka ze Stříbra. Celá tato oblast byla podle písemných pramenů nově vyměřena a zastavěna na počátku 16. stol. (viz. kapitola o Horní bráně). Archeologickým výzkumem bylo v sondě 5 zachyceno opevnění jihozápadního nároží. To bylo vybudováno někdy v mezidobí 1250/75 - 1350 v podobě hlavní a parkánové hradby. Na přelomu 14. a 15. stol. byla do zaobleného nároží vložena hranolová věž vystupující z hlavní a předstupující i před parkánovou zeď. Velice zajímavá je ovšem šířka parkánu, která dosahuje v nejširším místě 3 m. Parkány městských opevnění totiž bývaly zpravidla mnohem širší, chomutovská situace by tedy byla atypická. Připusťme možnost, že zdejší fortifikace neohražovala město, ale komendu. Pak by i informace o novém vyměření a zástavbě areálu na počátku 16. stol. dávala logický smysl. Prostor totiž byl původně vrchnostenským majetkem a teprve tehdy se ocitl v rukou měšťanů. Bezprostředním impulsem k výstavbě byl požár z r. 1525, který mohl

³⁴ Datování 8 m široké stavby do období rané gotiky bylo určeno J. Pachnerem na základě charakteru zdí (viz 1999, 29).

zlikvidovat pozůstatky části komendy, které již nebyly zamýšleny pro adaptaci na šlechtické sídlo. Beneš a Šebestián z Veitmile patrně využili pouze jádro areálu sídla řádu s velkým domem, kostelem sv. Kateřiny a dalšími stavbami, které velkolepě přestavěli. Celý předpokládaný plošný rozsah sídla řádu by byl totiž pro šlechtické vlastníky zbytečně rozsáhlý. Ne tak ale pro řádové rytíře. Velký počet řádových bratrů, úředníků a sloužících, provozní a hospodářské nároky, to vše vyžadovalo velké množství prostor. K tomu navíc přičtíme specifikum řádových sídel, kde jsou přítomny jak profánní prvky, tak i sakrální. Komendy svým výrazem skutečně stojí na pomezí mezi hradem a klášterem. Poohlédneme-li se po dochovaných nebo známých stavbách Řádu německých rytířů, shledáme jejich pozoruhodné společné rysy.

V nejbližším okolí Chomutova máme dochováno torzo komendy v Blatně, sestávající ze dvou křídel na půdorysu písmene L. Relikty příkopu obíhající zástavbu, starší plány a písemné prameny ukazují, že areál byl původně čtyřkřídlý s věží a na západní straně se k němu připojoval hospodářský dvůr (*Jančák 1974, 33 – 35; Binterová 1991, 23 – 28; Durdík 1999, 69*).

Neobyčejně působivou podobu získala sídla Řádu německých rytířů v někdejší Prusku a Livonsku³⁵. Kunsthistorik Karl – Heinz Clasen je pro jejich charakteristické rysy označil typologickým termínem „Konventhaustyp“ (*Clasen 1927, 158-164; Pospieszny 2004, 153-158*). Jde o čtyřkřídle stavby kolem nádvoří s arkádovými ochozy (obdobu klášterní křížové cesty, zde i s funkcí komunikační), které v sobě kloubí sakrální a profánní funkce (klášter - hrad). Nároží byla často doplňována věžemi, další věž, zvaná *dansk*, byla vysunuta od hradu k vodnímu toku a sloužila jako záchod. Inspirační zdroje řádových hradů jsou nejvíce diskutovanou a přesto dodnes spolehlivě nevyřešenou částí evropské kastellologie (shrnutí viz. *Durdík 1998, 154-155*). Nechceme však zde řešit spletité a mnohdy zavádějící otázky typologie, ve vyhrocené a osobní podobě kulminující v debatě o tzv. kastelu středoevropského typu, údajně prvku, který vedle jiných podnětů podobu řádových hradů ovlivnil (*tamtéž*).

Jak se zdá, byla i chomutovská komenda rozdělena do dvou oddělených celků. V centrální části probíhal řádový život se všemi svými církevními specifiky. Na základě různých analogií zde musíme předpokládat společné prostory. Druhá část plnila funkci převážně hospodářskou. Otázkou zůstává, jaké hospodářské budovy v této části komendy stávaly. Velmi pravděpodobně se zde nacházely nezbytné provozy jako kuchyně, kovárna,

³⁵ Dnes je najdeme na území Polska, Kaliningradské oblasti, Litvy, Lotyšska a Estonska.

stáje a různé jiné skladovací a provozní prostory. Stavby hospodářských zvířat víceméně jejich přítomnost vylučují díky svému vysokému počtu, ovšem s výjimkou koní a hříbat³⁶.

Město

Patrně v návaznosti na budování komendy došlo k vyměření areálu Chomutova, přičemž časový odstup stavebních aktivit nám uniká (vzhledem k vazbě kostela sv. Kateřiny a náměstí prý nebyl příliš vysoký, viz. *Rak - Pachner 2005*, 15). Nejpozději však k vyměření parcel a uliční sítě muselo dojít kolem pol. 14. stol., podle písemných pramenů byl totiž městský urbanismus stabilizován (viz. výše, Pachner – Rak uvádějí jako období vzniku konec 13. až začátek 14. stol., *2005*, 16). Jihozápadní část města zabrala komenda, východně od ní se rozkládalo náměstí, jímž procházela komunikace, směřující od severozápadu na jihovýchod. Severovýchodně od komendy vyrostl v 1. pol. 14. stol. farní kostel Nanebevzetí Panny Marie (*Pachner – Rak 2005*, 16).

Opevnění

Ve čtyřdílných dějinách města z r. 1770, dochovaných v rukopise v archivu v Kadani³⁷, píše o opevnění města autor – městský písař Johann Joseph Urtika: „*Muselo být město Chomutov v oněch starých časech, kdy byla těžká střelba ještě neznámá a nepoužívaná, velmi dobře opevněno, neboť na straně proti poledni je kryto vysokou hradbou, podél které teče Chomutovka, na ostatních stranách bylo ale kolem dokola obklopeno hlubokým a širokým příkopem, potom dvojitou hradbou, věžemi a baštami. Samotná vnější hradba s věžemi a baštami je už, protože nebyla udržována, z větší části zaniklá, přece jsou však z ní ještě dnes k vidění nějaké pozůstatky. Vnitřní hradbu si však přivlastnili měšťané bydlící při ní a přistavěli k ní své budovy, což se nemělo stát a nemělo být dopuštěno*“ (překl. *Chrzová 2002*, 19). J. J. Urtika nám věrně popisuje opevnění města, tak jak je viděl a znal. Jeho poznatky ovšem nelze automaticky přenášet do starších období, protože městské fortifikace prodělávaly v průběhu staletí bouřlivý vývoj, často radikálně měnící jejich starší podobu a průběh (k problematice městských opevnění a postupu výstavby např. *Razím 1995*, 43 - 50). V případě

³⁶ V r. 1382 máme doloženo 15 koní, 6 hříbat, 38 krav, 229 prasat, 600 ovcí. K 22. dubnu 1402 23 koní, 15 tažných koní, 10 hříbat, 16 krav, 180 prasat a 90 podsvinčat. K 1. listopadu 1403 je doloženo 10 koní, 13 hříbat a 17 krav. Dne 6. prosince 1408 bylo evidováno 15 koní, z toho 7 tažných, 2 hříbata, 9 krav, 1 býk, 1 vůl, 146 prasat a 396 ovcí, z nichž 30 patřilo šafařovi. K 21. říjnu 1411 je zmíněno 12 tažných koní, 13 krav, 1 vůl, 102 prasat, 42 podsvinčat, 411 ovcí a 162 jehňat (*Jurošková 2004*, 138).

³⁷ Soka Kadaň, AM Chomutov, i.č. 840, Dějiny Chomutova I. – Urtika, kopie z r. 1878 kn. 779

Chomutova víme o radikální proměně opevnění města v době výstavby jezuitského areálu nebo o změně při proměně původně rozsáhlého areálu komendy z jedné části na vrchnostenskou rezidenci a z druhé části na novou městskou čtvrť v 2. pol. 15. a 1. pol. 16. stol. Při interpretaci vývoje a podoby městského opevnění můžeme vycházet z několika zdrojů, pomocí různých metodických přístupů. Jednak máme k dispozici množství písemných pramenů různé povahy. Neocenitelné jsou prameny ikonografické a různé mapy a plány. Poznatky archeologické jsou kromě výsledků výzkumu na Žižkově náměstí prozatím velice skrovné. Dále je možné vycházet z dodnes torzovitě dochovaných pozůstatků, v některých případech již podrobených stavebněhistorickému průzkumu. V neposlední řadě existuje i početná literatura zabávající se opevněním, kterou je potřeba podrobit pečlivé kritice. Bohužel velice málo z výše zmiňovaných pramenů bylo podrobno pečlivému rozboru, na který je nutno ještě počkat. Proto tedy při interpretaci vývoje opevnění budeme vycházet především z dostupných zdrojů.

Dochované pozůstatky a jejich interpretace

Městským opevněním se výrazněji zabýval P. Macek ve svém stavebně historickém průzkumu historického jádra Chomutova (1987, 34 – 35). Podle něj byla v době vzniku elaborátu hlavní hradba o šířce cca 140 cm dochována pouze zlomkovitě. Jeden dochovaný úsek spatřoval v jihozápadním průčelí gymnazia až do úrovně 1. patra (jak uvidíme dále, jde o omyl, hlavní hradba je dochována nikoliv čelní straně, ale v zadní, tzn. severovýchodní). Další dochované úseky spatřoval v Ruské ulici mezi čp. 75 a 156 a snad i v rámci čp. 77 (zde měli být zbytky doloženy výkopem). Hradební zeď, ovšem poněkud slabší, se prý nachází i v Klostermannově ulici v budovách čp. 144 – 146, 148 a 150, kde katastrální plán dokládá 3 – 4 bašty (Macek 1987, 34). Další úsek je dochován v ulici Revoluční, zejména v čp. 45 a 46 (*tamtéž*). Podle téhož autora se ulice Mánesova a Na příkopěch nachází na místě někdejšího valu, jehož vnitřní líc byl směrem do příkopu vyzděn (dochováno v úseku čp. 142 – 152, Macek 1987, 35). Problematictější situace je při Riegerově ulici. Subtilní parkánová zeď z 1. pol. 16. stol. o šířce 60 – 70 cm je vedena podél říčky Chomutovky, v jihovýchodním nároží města se stáčí k severu, kde je ukončena drobnou baštou (Macek 1987, 35). K ní se připojuje půdorysně zvlněná ohradní zeď jezuitského areálu, postavená patrně na místě hlavní hradby. Tento úsek by pak navazoval na dochované torzo v jezuitském gymnaziu. V této souvislosti je podle P. Macka zajímavá šikmo probíhající zeď ve vysunutém jihovýchodním křídle jezuitské koleje, související patrně s hlavní hradbou (1987, 35). Autor také konstatoval, že

ohradní zeď Chomutovky při jezuitském areálu, ještě v 50. letech hodnocená jako gotická, byla v jeho době natolik znetvořena úpravami, že již není možné posoudit její stáří a její návaznost na výše popsaný úsek parkánové zdi (*Macek 1987, 35*).

Dochované pozůstatky opevnění byly nověji interpretovány J. Pachnerem a P. Rakem (*2005, 16 – 19, 27 - 28*). Ohrazení bylo vymezeno průběhem ulic Farského, Mánesovou a Na příkopích a Chomutovkou. Celé město obíhaly příkopy, dodnes viditelné na severovýchodní straně. Jednotlivé úseky byly rozlišeny – Obere Sandgraben (Horní pískové) v Husitské ulici, Obere Stadtgraben (Horní městské) v ul. Farského a Mánesově a Untere Stadtgraben (Dolní městské) v ulici Na příkopích. Opevnění prý posiloval jak mlýnský náhon, tekoucí mezi ulicemi Jakoubka ze Stříbra a Chelčického vně hradeb, tak i další menší vodoteče z lučního jezera a Vinohradského kopce. Tyto vodoteče napájely rybníky při severní straně města a byly svedeny do Chomutovky. Opevnění města výrazně narušila stavba jezuitské koleje založené r. 1591. Na přelomu 16. a 17. století byla mezi Věžeňskou a Hvězdářskou věží (obě středověkého původu) vně hlavní hradby vystavěna budova semináře (gymnazium). Mezi hlavní hradbou a hradbou, nesprávně nazývanou parkánovou, se nacházel příkop, nesprávně nazývaný parkán. J. Pachner se také na základě dochovaných pozůstatků a písemných a ikonografických pramenů pokusil o rekonstrukci opevnění města (*Rak – Pachner 2005, obr. na s. 15 a obr. 4 na s. 162*).

Ikonografické prameny

Většina starších vedut města, obsahující ovšem značné chyby mimo jiné v prostorovém umístění objektů, opevnění s výjimkou bran vůbec nezachycuje (J. Hoefnagel z r. 1617 - *Šimůnek 2007, IV, obr. 21*; M. Merian z pol. 17. stol - *Šimůnek 2007, IV, obr. 22*; veduta z r. 1712 - *Šimůnek 2007, IV, obr. 23*). Plán cest v okolí Chomutova a vytýčení zdejšího úseku zemské silnice Praha - Lipsko z r. 1660 zobrazuje Chomutov pouze symbolicky s děkanským kostelem a oválem opevnění, do něhož jsou zakresleny reálně umístěné čtyři brány (SOkA – Kadaň, Sběrka fotografií a negativů, C 476; *Šimůnek 2007, I, Mapa č. 1*). Na obraze z r. 1748 zachycujícím město z Vinohradského kopce je kromě Dolní brány a Hvězdářské věže patrná brána na konci předměstí Vinná ulice. Má podobu jednoduché zdi s malou brankou a mohutnými dřevěnými vraty (OM Chomutov, podsběrka Obrazy, O 1107; *Šimůnek 2007, IV, obr. 25*). Na kresbě F. B. Wenera z poloviny 18. stol. zachycující Chomutov od jihovýchodu je patrná hradba s cimbuřím protkaná řadou různě vysokých věží (SOkA – Kadaň, Sběrka fotografií a negativů, C 475; *Šimůnek 2007, IV, obr. 26*). Parkánová hradba v prostoru podél

Chomutovky při Riegerově ulici je dobře patrná na starších vyobrazeních, kde je ještě dochovaná do značné výšky, zakončena cihlovou nadezdívkou (*Bret-Stiska-Pachner 1992*, obr. 29 a 30). Úsek parkánové hradby při jezuitské koleji je dobře patrný na nedatovaném obraze Jiřího Popela z Lobkovic (sbírka obrazů OM Chomutov). Do hradby, která má na koruně patrnou stříšku a pod ní řadu nahuštěných klíčových střílen, je vetknuta budova správce kolejí s předstupujícím prevétem. Tentýž úsek je patrný i na fotografii z r. 1913, který zachycuje parkánovou hradbu vyrůstající z koryta Chomutovky od domu správce jezuitské koleje k záchodové věži (*Pachner 2006*, obr. 43). Bližší detail hradby u záchodové věže ukazuje i fotografie z doby kolem r. 1970, kdy byla ještě asi 5 metrů vysoká (*Pachner 2006*, obr. 62).

Písemné prameny³⁸

První zmínky o opevnění máme již v řádoých účtech. K r. 1421 jsou v kronice Vavřince z Březové zmíněny hradby a příkopy okolo města („...*fossata et muros invadendo...*“ tedy „...*do příkopů i na zdi lezouce...*“, *Vavřinec z Březové*, 476). Zajímavé je, že první souvislejší zmínky z 1. pol. 16. stol. připomínají pouze jednu městskou hradbu (1517: „...*das heusel under der statmawer...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 1324, 111; 1523: „...*das heusel...an der stadtmawer...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 1517, 125; 1536: „...*das hausse an der statmawer...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 1924, 158). Od 15. stol. jsou v městských knihách připomínány i věže. K r. 1471 je poprvé zmíněna Risenthurm čili Velká věž (*Wenisch 1924-30*, č. 96, 10), která ale patrně nemá souvislost s městskou věží na náměstí, ta totiž vznikla až po r. 1525 (*Macek 1987*, 18). Roku 1472 se uvádí „...*ein hawss...unter dem Sloerthurm...*“ (*Wenisch 1924-30*, č. 179, 17). V r. 1473 je v městské knize uvedena koupě sadu proti Václavu Konopkovi, který leží za cihelnou a malé věže, směřující z konopkovského dvora do sadu („...*hat gekaufft ein pawmgarthen widder Waczlaw Konoppken der gelegen ist hinter der tzigellhutten – auch das thorlein, das do geth auss konooppkoss hoff in dem pawmgarthen...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 212, 20). Roku 1506 se připomíná brusírna za novou baštou („...*die schleyffhutten...hinter der newen bassta...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 1089, 93). Souvislejší zmínky o podobě městského opevnění nacházíme až od 17. stol. K r. 1611 máme zmínku o pokrytí hradby taškami a v r. 1617 jsou zmíněny platby tesařům za pokrytí hradby (*Chrzová 2002*, 4 a 5). Z těchto zpráv snad můžeme soudit o ukončení hradby krytým ochozem nebo jejím zakončení pouhou

³⁸ písemné zmínky z městských knih před r. 1599 shromáždila a přeložila M. Balášová

pultovou stříškou pokrytou krytinou (tašky, šindele). Není také jasné ke kterému konkrétnímu úseku se prameny vztahují. O tom, že hradby byly v některých úsecích pokryty ochozem vypovídají zprávy z l. 1658 – 62 (*Chrzová 2002*, 10). V r. 1658 bylo pokáceno a zpracováno 50 kmenů k výstavbě městské hradby v jezuitské koleji. Následujícího roku pak tesaři postavili ochoz (gang) v koleji nad městskou hradbou. Téhož roku byly zaplaceny i latě k hradbě koleje. V r. 1660 je zmíněna platba za 45 kop hřebíků šindeláků na pokrytí hradby v koleji. Následujícího roku bylo placeno za dřevo k bednění na hradbu jezuitského semináře a rok poté jsou zmíněny blíže nespecifikované práce na chodbě na městské hradbě v semináři. Tyto zmínky jasně prokazují, že v areálu jezuitské koleje byla hradba vybavena krytým dřevěným ochozem. K r. 1699 bylo placeno tesařům za opravu střechy na hradbě za domem Marie Altin (*Chrzová 2002*, 14). I tato zpráva by ukazovala na přítomnost ochozu na hradbě. Naproti tomu jsou v r. 1702 zmíněny práce zedníků na pokrytí příkopové zdi před Vinnou branou (*tamtéž*).

Shrnutí

Kdy přesně vzniklo městské opevnění nevíme. Podle J. Pachnera a P. Raka k tomu došlo v průběhu 14. stol. (*2005*, 17). K. Kuča zastává názor, že fortifikace byla původně lehčí, zděné hradby pak byly zbudovány až kolem poloviny 14. stol. V l. 1403 – 04 pak prý zemský komtur Oldřich z Ústí Chomutov nově opevnil dvojitým pásem hradeb s půlkruhovými baštami a čtyřmi branami, doplněnými širokým příkopem (*Kuča II/1997*, 438). Podle kroniky Vavřince z Březové víme, že když r. 1421 přitáhli husité před Chomutov, bylo město ohraženo příkopy a hradbami (*Vavřinec z Březové*, 476). Na jejich zřizování a údržbu museli přispívat také sami měšťané (řád fol. 371, fol. 4, foliant 370, folio 5). Hradební věže jsou sice zmíněny až později, ale patrně zde existovaly již dříve (zcela jistě u hospodářské části komendy). Od počátku patrně sloužily tři brány k přístupu do města – Vinná, Dolní a Chlebná, Horní pak zpřístupňovala hospodářskou část komendy. Západní roh města zabral areál komendy, rozdělené mezi vlastní konvent a hospodářskou část. Celý areál byl od města vydělen příkopem, zmiňovaným r. 1403.

Požár, který zachvátil město v r. 1598 postihl i věže opevnění a brány.

Městské brány

(E. Nová – M. Sýkora)

Městské brány byly čtyři. Dolní neboli Pražská brána byla vůbec nejdůležitější, a tomu odpovídala i její podoba. Tudy do města vstupovaly cesty od Litoměřic, Žatce, Prahy, Spořic a Kadaně. Před touto bránou je také v zakládací listině jezuitské koleje zmíněný kamenný most přes Chomutovku. Brána měla charakter věže zapojené do hlavní hradby. V přízemí byl umístěn průjezd, portály na obou jeho stranách byly valeně zakončeny (viz. obraz z prvního desetiletí 19. století). Poprvé je brána zmíněna r. 1468 jako Hotterthor (*Wenisch 1924-30*, č. 6, 2). Do ničujícího požáru v r. 1598 byly na věži umístěny hodiny (*Chrzová 2002*, 4). Na bráně nad průjezdem se ve výklenku údajně nacházel i vytesaný kyrysník (hlava s přilbicí, v lidovém podání údajně Žižka) a orel (*Růžek 1984*, 110 - 111). Z počátku 17. století existuje celá řada účtů, které zmiňují světničku umístěnou patrně v některém vyšším podlaží brány nebo při ní a vybavenou kachlovými kamny (*Chrzová 2002*, 5- 6)³⁹. V 2. pol. 17. stol. je zmiňován domek Dolní brány, později zmiňovaný také jako vnější branský domek čp. 44 (*Chrzová 2002*, 10 – 11, 37), nevíme však, kdy vlastně vznikl. Navíc v r. 1711 je zmíněn jakýsi nový domek pod Dolní branou, otázkou je, jestli vůbec s branou souvisel (*Chrzová 2002*, 37). Podle obrazu z prvního desetiletí, který zachycuje bránu od náměstí měla minimálně tři patra – spodní kamenné s průjezdem a nad ním další dvě snad hrázděné konstrukce. V jednom patře je patrné okno patřící asi světničce a v nejvyšším podlaží hodiny. Věž ukončuje zvonovitá střecha z níž vystupuje věžička dřevěné konstrukce se zvonem a zvonovitou střechou. Věžička je poprvé zmíněna r. 1715, kdy bylo placeno tesařům za její pokrytí (*Chrzová 2002*, 15 – 16). Zvon se prvně připomíná k r. 1721, kdy byl spuštěn a znovu zavěšen (*Chrzová 2002*, 16). K r. 1762 se rozlišuje strážní světnice Dolní brány a prostor ve věži pro hlídače brány (*Chrzová 2002*, 18). R. 1777 byly na bránu osazeny hodiny, sejmuté z věže v jezuitském areálu (*Chrzová 2002*, 20). K roku 1790 máme dochován nejstarší hospodářský inventář města, v kterém je zmíněno, že Dolní brána byla vybavena velkými vraty. Po světnici, k jejímuž inventáři patřili zelená kamna a tři dvou- a jednojedenokřídlé okno, je zmíněna i kuchyňka s dřevníkem z níž vedly schody na půdu. V tomto případě se jedná o objekt k bráně přistavěný – patrně již dříve zmíněnou strážní světnici. V samotné bráně byla v některém z nadzemních podlaží další světnice s třemi okenicemi, vybavená také postelí a stolem. Nad ní byla půda se čtyřmi okenicemi. I když se v pravém smyslu o půdu

³⁹ Je možné, že světnička při bráně, tedy v přiléhajícím domku byla zbudována až r. 1617 (*Chrzová 2002*, 36 – 37).

nejednalo, mohla být tato prostora otevřená do krovu nad ní a splynout tak se skutečným podkrovím o patro výše v jeden celek. V v popisu brány jsou také zmíněny dveře do příkopu, jejich lokalizace je však nemožná (Chrzová 2002, 21 – 22). Hospodářský inventář města z r. 1804 je v popisu podoby brány podrobnější. V hlavní bráně jsou znovu zmíněna vrata a nyní i dvoje dveře, jedny do Horního, druhé do Dolního příkopu. Dále se zmiňuje byt branného se síní, světnicí, kuchyňkou, dřevníkem, záchodem a půdou. V tomto případě se jedná o domek stojící při věži. V samotné věži již není výslovně uvedena světnice, pouze lucerny a zvon (Chrzová 2002, 25). V l. 1813 – 14 proběhly rozsáhlé stavební úpravy domku při bráně, kdy byla stará kuchyňka s komínem zbořena a následně nově vyzděny, zedníci upravili i ostatní prostory, které byly považovány za nebezpečné z hlediska vzniku požáru (Chrzová 2002, 26). Dne 22. června 1831 zachvátil požár i popisovanou bránu, takže musel být zhotoven nový krov na věži a střecha na domku u ní. Opravena byla i jakási klenba, snad v průjezdu, nebo v kuchyňce domku, kde je předtím připomínána (Chrzová 2002, 29). Opravy se protáhly až do r. 1834 (Chrzová 2002, 30). K 24. říjnu 1831 byla vypracována jedna z verzí rozpočtu na opravu brány. V ní je uvedeno, že přízemí a první patro bylo z smíšeného zdiva, druhé až čtvrté potom cihlové. U čtvrtého patra je také zmíněno i zdivo smíšené (Chrzová 2002, 37). Je možné, že první dvě patra odpovídají úrovni přízemí s průjezdem a patrně patru či polopatru nad ním, další zbylé podlaží pak musíme natěsnat do hrázděné nástavby patrné na obraze z prvních desetiletí 19. stol., popřípadě do podkroví. Dolní brána však i přes provedené opravy nadále chátrala, takže bylo rozhodnuto o její demolici. K 8. květnu 1833 vznikl rozpočet na odstranění věže, brány, bytu branného, zhotovení nového portálu a bytu strážného. K tomu byly vytvořeny i plány, dnes bohužel již nedochované (Chrzová 2002, 43). V rozpočtu je uvedeno, že zdi věže byly 12 sáhů dlouhé, 5 stop a 6 palců vysoké (tamtéž). Popis komplexu brány je velice pečlivý, rozlišuje všechny zdi, klenby i stropy označené velkými písmeny podle plánu. O to více lze litovat jejich ztráty této plánové dokumentace, která by nám pomohla ujasnit podobu tohoto významného článku chomutovské fortifikace. K plánované demolici tehdy ještě nedošlo, ale již v r. 1836 byl její stav tak špatný, že zastupitelstvo požádalo krajský úřad o povolení demolice. Dne 13. února 1837 povolilo odstranění gubernium (Chrzová 2002, 47). Dne 20. června 1837 byl R. Runtschem vypracován nový rozpočet na demolici brány a domků poklasného a branného, k němuž byl vyhotoven i opět nedochovaný plán (Chrzová 2002, 47 – 48). Nová verze byla 26. prosince 1837 schválena guberniem a na začátku následujícího roku bourací práce v rychlém tempu skutečně proběhly (Chrzová 2002, 49 – 50).

Ze severovýchodní strany zpřístupňovala město Vinná či Mostecká brána, již procházela komunikace od Mostu. Podle Ludwiga Schelllbergera měl být právě na této bráně umístěn znak města, tehdy druhotně umístěný na bráně hostince „Malzhaus“ v Pohraniční (1931, 24, obr. 20). Ve středu kamenné desky byl umístěn plastický štít se znakem města a rokem 1879, nad ním páska s rokem 1578, dole zleva vinné hrozny, hlava (satyrova, Bakchova ?), mlýnský kámen Veitmilů a meč. Zatímco letopočet 1578 patrně upomíná na přestavbu brány Bohuslavem Felixem, druhotně vysekaný rok 1879 na štítě souvisí s přenesením a znovuoseazením desky v Pohraniční. Poprvé je Vinná brána zmíněna r. 1468 (*Wenisch 1924-30*, č. 7, 2). Brána vyhořela při požáru v r. 1598, který zachvátil celé město. K r. 1616 je zmíněna světnička na Vinné bráně a domek Vinné brány (*Chrzová 2002*, 5). Následujícího roku pracovali zedníci na komíně na půdě Vinné brány (*tamtéž*). Roku 1619 proběhly stavební úpravy domku branného a světničky v bráně (*Chrzová 2002*, 6). K r. 1635 je zmíněna vnější Vinná brána a Vinná fortna, která měla zůstat otevřená ještě hodinu po zavření brány (*Chrzová 2002*, 8 a 39). K r. 1657 jsou zmíněny práce na oknech věže a domku Vinné brány (*Chrzová 2002*, 10). Světnička pod Vinnou branou byla rozšiřována a vyzdívána cihlami r. 1659 (*tamtéž*). Po celé 17. stol. se také zmiňují kamna na bráně i domku, takže musíme počítat s minimálně dvěma obytnými prostory v komplexu brány (*Chrzová 2002*, 6 – 11). K r. 1679 je zmíněn vnější branský domek ve Vinné ulici (*Chrzová 2002*, 12), snad související s vnější branou, protože k r. 1681 je uveden horní domek Vinné brány (*tamtéž*). K r. 1684 je zmíněn parkán pod Vinnou branou (*Chrzová 2002*, 13), z čehož je patrné, že věž brány byla umístěna v hlavní hradbě, parkán pak musel být prolomen další branou, možná již zmiňovanou vnější. K r. 1790 je dochován nejstarší hospodářský inventář města, ve kterém je popis i Vinné brány. V domku čp. 40 při ní jsou zmíněny záchod, byt strážného a půda. V samotné věži čp. 41 (později dostala čp. 40, stejně jako přilehlý domek) potom velká vrata, dveře do příkopu, nahoře pak síň, pokoj, půda a dvě komory (*Chrzová 2002*, 20 – 21). Hospodářský inventář města z r. 1804 uvádí některé informace jiné. V hlavní bráně jsou zmíněna znovu velká vrata se závorou. Mezi hlavní branou (?) se uvádí jedny dveře k Hornímu a druhé Dolnímu příkopu. V domku branného je zmíněna světnice a horní komora (*Chrzová 2002*, 24). V r. 1834 bylo zpevněno patro věže brány (*Chrzová 2002*, 30). K r. 1838 se uvádí opravy příkopové zdi pod vjezdem u Vinné brány (*Chrzová 2002*, 32). V únoru 1836 byl podle kroniky města zbořen měšťanský dům čp. 41 (na něj patrně přeneseno číslo popisné věže brány, která je nyní vedena pod čp. 40), přitom byla zbořena také Vinná brána a domek branného čp. 40. Podle jiných hodnověrnějších záznamů se zdá, že ke zboření brány došlo již

r. 1835, kdy byl také R. Runtschem plán na výstavbu nové brány, které nakonec nebyla realizována (Chrzová 2002, 42).

Od jihozápadu bylo město přístupné Zámeckou či Chlebnou branou, pojmenovanou podle blízkých chlebných krámů⁴⁰. Tato brána nesla bohatou výzdobu. První pamětní nápis se vztahoval k dobytí města husity, kteří měli právě tudy prorazit: „*Als man begieng dem Palmsonntag 1421 Jahr/ Da Comothau von Zischka uberfallen war/ Hat gestifft gross Jammer und noth/ Erschlug 1363 Christen zu tod/ Gott woll uns fortan behütten/ Vor solcher Tyrannen und wüten*“ („*Na Květnou neděli roku 1421/ přepadl Žižka Chomutov/ způsobil velký nářek a bídu/ pobil 1363 křesťanů/ Bůh nechť nás nadále chrání/ před řáděním takových velkých tyranů*“, překl. Růžek 1984, 113). Druhá deska nesla nápis vzpomínající na vysoké výpalné, které město muselo zaplatit při saském vpádu r. 1547: „*Am Gulden Sontag im 1547 Jahr/ Kam Wilhelm Thumbshirn mit grosser schar/ Brandschatz Comothau, die werthe stad/ Die ihm 8000 fl. gegeben hat/ Um Tag Urbani in diesem Jahr merk eben/ Hat sich Comothaw H. Bastian von d. Weitmühl wid ergeben*“ („*Na Bílou neděli roku 1547/ přišel Vilém Thumshirn s velkým oddílem/ výpalné Chomutovu, ctihodnému městu/ uložil 8000 zlatých/ Na den sv. Urbana téhož roku/ Chomutov se vzdal panu Šebestiánu z Veitmile*“). Údajně měl být tento nápis z rozkazu Bohuslava Felixe z Lobkovic odesán, ale ještě v 2. pol. 18. stol. byl viditelný. Na bráně se také nacházel erb Veitmilů a pod ním znak města (Chrzová 2002, 36). Údajně zde měl být i vytesaný křížek, který ukazoval, jak vysoko tekla ve strouze krev chomutovských v osudovém roce 1421 (Růžek 1984, 112). První zmínku o bráně máme k r. 1557, kdy se zmiňuje „...*das hauss unnther der Langgassenn zuenegst am thor...*“ (Wenisch 1924-30, č. 2542, 207). R. 1571 je znovu zmíněn „...*das heusell gelegenn yn der Langgassenn zuenechst am thor...*“ (tamtéž, č. 3022, 246). V obou zmínkách jsou zmíněny budovy v dnešní Palackého ulici poblíž brány. Nevíme však zcela jistě, zda se jednalo o Chlebnou bránu, je to však velmi pravděpodobné. Roku 1599 je již zmíněna Zámecká brána (SokA Kadaň, AM Chomutov, ič. 353 Radní protokol 1599 – 1601, kn. 292, 16. 7. i). Záhy patrně došlo k přejmenování na Chlebnou bránu, jak máme potvrzeno k r. 1603, kdy se připomíná „...*haus am Brodtbenckenthor...*“ (Wenisch 1924-30, č. 3854, 326). K r. 1628 máme informaci o opravě střechy Chlebné brány (Chrzová 2002, 7). V r. 1659 je zmíněna spadlá klenba pod branou (Chrzová 2002, 10), nevíme však, jestli se týká průjezdu nebo jiného prostoru. Domek Chlebné brány vybavený kachlovými kamny je poprvé výslovně

⁴⁰ R. 1599 uváděna jako Zámecká, 1603 už jako Chlebná (Chrzová 2002, 4 a 5).

uveden r. 1661 (*tamtéž*)⁴¹. K r. 1671 je zmíněn jakýsi pokoj pod branou (*Chrzová 2002*, 11). Roku 1686 bylo zapláceno za novou výplň hrázdění (*ausstucken*) a vymazání komína v bráně (*Chrzová 2002*, 13). K r. 1693 se zmiňují pokračující práce tesařů na ochozu či chodbě (*gang*) nad Chlebnou branou (*tamtéž*). Roku 1700 se připomíná nově provedený domek brány s bedněnou komorou (*Chrzová 2002*, 14). Kamenný most před branou byl opravován r. 1701 (*tamtéž*). V r. 1717 je zmíněn domek hlídače Chlebné brány a vyzdění zdi při malém parkánu u brány (*Chrzová 2002*, 16). Popis brány je obsažen v hospodářském inventáři města z r. 1790, ve kterém se zmiňují velká dvoukřídlá vrata s točnicí, světnice s třemi okny, síň s jedním oknem a půda (*Chrzová 2002*, 22). V hospodářském inventáři z r. 1804 jsou v hlavní bráně zmíněna velká dvoukřídlá vrata a v bytě branného čp. 100 síň s jedním oknem z níž vedou sklápěcí dveře na půdu a ve světnici kamna a tři dvoukřídlá okna (*Chrzová 2002*, 24 – 25). Roku 1831 byly poškozené části hlavní a dvorní zdi domku Chlebné brány zbourány a nově vystavěny (*Chrzová 2002*, 29). V l. 1836 – 1837 byla brána snad i s bytem braného zbořena (*Chrzová 2002*, 43).

Poslední z bran zvaná Horní nebo Kadaňská stávala na západním nároží městského opevnění. Zde také byla nalezena archeologickým výzkumem, který výrazně korigoval představy o ní získané studiem písemných a ikonografických pramenů (viz. archivní rešerše E. Chrzové z r. 2002). Vzhledem k tomu bude o ní pojednáno podrobněji než tomu bylo u ostatních bran.

Horní brána

(*E. Nová – M. Sýkora*)⁴²

Horní brána se poprvé připomíná v městské knize k r. 1469 při koupi domu u ní („...*Waniek Laukass hat gekaufft ein hawß widder dy Barbara Kurßnerin daß gelegen ist am Obernn thor...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 45, 4)⁴³. Bohužel jak tato zpráva, tak i další z pozdější doby neumožňují přesnou lokalizaci brány. V r. 1493 odkázal Hans Fichtelberger odkázal dům u Horní brány vedle potoka („...*peym Obernn thor neben dem pach ...*“, *Wenisch 1924-30*, č. 693, 63). V r. 1516 je popisován stejný dům při bráně na rohu („...*Item Michel Selig hat gekawfft ein hawß von Mathes Vichtelperger gelegen bey dem Obern thore am eck...*“,

⁴¹ Již r. 1637 jsou uvedena kamna v Chlebné bráně, nevíme však, jestli se vztahují přímo k bráně, nebo domku při ní (*Chrzová 2002*, 8).

⁴² Písemné zmínky o Horní bráně a jejím okolí před r. 1598 shromáždila Michaela Balášová z SOKA v Kadani.

⁴³ Městská kniha z l. 1469 – 1583 vydána R. Wenischem v l. 1924 – 30, kartáčový otisk, uložen v SOKA Chomutov se sídlem v Kadani, AM Chomutov, kn. č. 553

Wenisch 1924-30, č. 1280, 107). Jak se zdá z těchto pramenů, ležela by brána někde na jihozápadním rohu města, při mlýnském náhonu a Chomutovce (jedna z těchto vodotečí by pak byla potokem ze zprávy r. 1493). Mlýnský náhon byl tehdy patrně veden příkopem, stejně jako tomu bylo později v 16. stol., kdy je zde doložen archeologickým výzkumem (sonda 5, sektor 3). V těchto místech, mezi městem a Horním předměstím (zvaném také Opilá čtvrť) se také nacházel brod s mostem přes Chomutovku, známé ze zápisů z l. 1473 – 74 (1473: „...*gelegen ffur der Obernn vorstadt an dem ecke kegen der bruck an der Swem ...*“, *Wenisch 1924-30, č. 199, 19*; 1474: „...*in dem Trüngken firteill am ecke bey der Swem...*“, *Wenisch 1924-30, č. 223, 21*). K r. 1565 pak máme další informaci, velice důležitou pro lokalizaci a datování Horní brány. Tehdy se totiž připomíná dům ležící ve městě při brodu u Staré brány („...*inn der stadt bey der schwemme am Alten thor...*“, *Wenisch 1924-30, č. 2882, 234*). Přitom Nová brána se připomíná již k r. 1541 („...*Jocoff Kellerhennsl hat kaufft das hauß beim Neuen thor vonn Blasio Frolich ...*“, *Wenisch 1924-30, č. 2100, 74*). K r. 1600 se píše o kamenném mostu před „Horní novou bránou“, vystavěný na podnět městské rady (*Rak – Pachner 2005, 19*). Z následujícího roku máme informaci o prodeji spáleniště v dnešní Puchmajerově ulici (Neue Sorge) včetně části pozemku nad průchodem mezi domem Petra Greinenna a Novou bránou („...*uff der Neuen Sorge zu sampt dem raum uber dem durchgang zwischen Peter Greinenn und dem Neuen Thor gelegen...*“, podle *Rak – Pachner 2005, 19*).

V podstatě jednoduchou výpověď písemných pramenů však neobyčejně komplikují archeologické nálezy učiněné na Žižkově náměstí. V průběhu výzkumu se totiž Horní bránu podařilo najít a její pozůstatky se shodovaly s dostupnými ikonografickými prameny, zejména pak plány z r. 1837. Výpověď archeologických a stavebně historických poznatků je však v zásadě v rozporu s písemnými prameny, pakliže připustíme, že Horní brána z r. 1469 je identická s Horní bránou bořenou r. 1837. Celou složitou situaci v nároží města interpretujeme podle našich poznatků následovně.

V období 1250/75 - 1350 vzniká doložené opevnění sestávající z hlavní a parkánové hradby. Jak šířka parkánu, tak i písemné prameny ukazují, že fortifikace příslušela spíše komendě než městu (viz. kapitola o komendě). Někdy na přelomu 14. a 15. stol. byla do oblého rohu dodatečně vložena hranolová věž, vystupující z hlavní a předbíhající i přes parkánovou zeď. V průběhu 1. pol. 15. stol. došlo k požáru věže a následné destrukci její zadní části. Poté byla obnovena pouze zčásti na nepravidelném půdorysu lichoběžníka a jak se zdá, nebyla obnovena ani hlavní hradba. Věž tedy zůstala stát zapojená pouze do někdejší parkánové hradby. Existenci věže ukončil ničivý požár, datovaný keramikou do 2. pol. 15. – zač. 16. stol. Dataci upřesnili i nalezená mince Ludvíka Jagellonského. Je velmi

pravděpodobné, že požár můžeme spojit s vyhořením města v srpnu 1525. Teprve poté byla k torzu věže přistavěna brána, nejspíše někdy v 1. pol. 16. stol., přičemž bylo využito ohořelého zdiva pro novou stavbu.

Starší němečtí badatelé předpokládali, že Chlebná brána patřila k nejstarším ve městě, zatímco Horní vznikla nově až po požáru v r. 1525 (*Weizsäcker 1935*, 11 – 15). Tuto dataci Horní brány by potvrzovala i výpověď archeologických pramenů. Navíc se ukazuje, že Táboritská a Puchmajerova ulice vznikají také v této době. Táboritská ulice, zvaná původně Zámecká (*Schlossgasse*) je poprvé zmíněna r. 1536 (*Wenisch 1924-30*, č. 1944, 160). Puchmajerova ulice se uvádí jako Nová (*Neuegasse*) r. 1544 (*Wenisch 1924-30*, č. 2140, 178). V prostoru obou ulic došlo před r. 1536, kdy Šebestián z Veitmíle nařídil dodatečný zápis kupních smluv několika domů do městských knih, k nové zástavbě (*Wenisch 1924-30*, č. 1944, 160). Zároveň je patrné, že celé území bylo původně vrchnostenským majetkem.

Naproti tomu v otázce datování Chlebné brány se patrně starší bádání mylilo. Poprvé je totiž zmíněna až v l. 1557 a 1571 pouze jako brána. Teprve r. 1599 se zmiňuje s přívlastkem Zámecká, r. 1603 pak Chlebná (viz. kapitola o městských branách). Jak se zdá, nebyl po celé 16. století ustálen její název. Podíváme-li se na císařský otisk stabilního katastru z r. 1842, uvidíme, že všechny brány kromě Chlebné jsou otevřeny do komunikací směřujících přímo od města do různých směrů. Na komunikaci v Chlebné bráně však kolmo navazovala Dlouhá ulice. Tato situace může být způsobena starším vznikem této ulice, do které teprve později nasměrovala svůj portál Chlebná brána. Absence starších písemných zmínek v městských knihách, neustálený název a atypická situace v rámci městského organismu – to vše nás vede k domněnce o mladším původu Chlebné brány. Její vznik můžeme spojit s přestavbami bývalé komendy za Veitmílů, kdy bylo patrně likvidováno její opevnění sahající do náměstí a Chelčického ulice. Tato ulice ostatně poprvé v pramenech vystupuje až v 16. stol. (*Rak – Pachner 2005*, 123). Nicméně nemůžeme vyloučit existenci samostatné brány či branky do jádra komendy v místě pozdější Chlebné brány. K ní by se pak mohla vztahovat i starší tradice o zásadní úloze brány v průniku husitů do města.

Vyloučíme-li existenci Chlebné brány jako městské před r. 1500 a zpochybníme-li i na základě archeologických nálezů dataci Horní, dospíváme k zásadnímu komunikačnímu problému. Jak bylo možné se z Chomutova dostat na Sasko a na řádové državy v Krušných horách? Není potřeba uvažovat o další prameny nepodchycené bráně. Pro ní by se nabízelo ideální místo na vyústění ulice Jakoubka ze Stříbra. Tomu však odporuje jak samotná datace této ulice do daleko mladšího období (*Rak – Pachner 2005*, 123), tak i nelogická návaznost na komunikaci v Opilé čtvrti a brod přes Chomutovku.

Podle našeho názoru celou situaci můžeme interpretovat následovně. Z archeologických a písemných pramenů víme, že v prostoru od Táboritské k Farského ulici stávala hospodářská část komendy. Již v době její existence můžeme předpokládat samostatnou bránu do této části řádového sídla někde poblíž nároží opevnění. Zcela jistě k tomuto účelu nesloužila věž zachycená na nároží archeologickým výzkumem, a to vzhledem k jejím subtilním proporcím. Vedle ní však mohly stát kulisové brány v obou hradebních liniích (právě v této části nebyla ani jedna hradba výrazně dochována v nadzemní části a tudíž by tak nemohla být ani zachycena úroveň průjezdu) nebo mohlo stát těleso brány opodál, stále však blízko brodu a naproti komunikaci procházející Opilou čtvrtí. Cesta však nemusela končit v komendě, ale mohla projít její hospodářskou částí a další branou přes příkop vstoupit do města. Analogické situace známe z řady hradů řádových rytířů v Pobaltí. Dopravní ruch tak zcela míjel vlastní jádro komendy, ale tím, že procházel přes její hospodářskou část umožňoval řádovým rytířům plnou kontrolu nad pohybem ve městě.

Nevíme, zda-li tato brána přežila husitské války a byla totožná s Horní bránou zmiňovanou v písemných pramenech poprvé k r. 1469 (viz. výše). Také nic netušíme o osudech hospodářské části komendy po jejím opuštění řádovými rytíři. Musíme ale upozornit na dlouhou dobu přežívající majetkoprávní vztahy řádu k Chomutovu, které mohly stavební aktivity nebo úpravy organismu sídla výrazně limitovat. Ty byly definitivně vyřešeny teprve 14. května 1488, kdy „*Rýnart z Neyperku, mistr Německého zákona v Německých a Vlaských zemích*“ postoupil „*město Chomútov, hrad Blatná a dvuor Býčkovice s jich příslušnostmi*“ Benešovi z Veitmíle (RTT II, 428-429, AČ 5, 537-538). Ten také započal s rozsáhlou přestavbou jádra někdejší komendy. Její hospodářskou část mohl nadále využívat k jejím specifickým účelům anebo ponechat svému osudu. Teprve požár z r. 1525 razantně ukončil její existenci, po němž byl celý prostor zplanýrován a použit pro městskou zástavbu. Tehdy také došlo k vytýčení Nové ulice a na jejím vyústění byla vystavěna nová Horní brána. Zámecká ulice vznikla podél severozápadní strany šlechtického sídla patrně již v souvislosti s jeho přestavbou Benešem z Veitmíle.

Otázkou zůstává původní přístup do komendy a pozdějšího šlechtického sídla, vedle toho pak i stáří Chlebné brány a její účel. V otázce přístupu do komendy se jeví nejlogičtější varianta přístupu od Horní brány přes hospodářskou část. Nelze však vyloučit i separátní vstup do vlastního jádra. V souvislosti s přestavbou komendy Benešem z Veitmíle na šlechtické sídlo byl hlavní vstup přeložen do tehdy budovaného severního křídla, kde jej ve 20. letech 16. stol. ozdobil reprezentativní raně renesanční portál. Stáří Chlebné brány nebylo doposud uspokojivě vyřešeno. Starší německá literatura předpokládala, že patřila k nejstarším

ve městě (*Weizsäcker 1935*, 11 – 15). Nověji se předpokládá její funkce původně pouze pro komendu, teprve na přelomu 1. a 2. čtvrtiny 16. stol. se v souvislosti s přestavbou šlechtického sídla měla stát městskou branou zvanou Novou (*Rak – Pachner 2005*, 19).

Pád řádového panství

Za Václava IV. se však situace dramaticky vyostřila. „Nádhermilovný“ král byl roztrpčen chováním řádu k městu, které sice získalo rozsáhlá městská privilegia, ale prakticky zůstávalo závislé na libovůli komturů. Situaci komplikoval i zemský mistr Albrecht z Dubé svými vojenskými výpady proti míšeňským markrabím a durynským lantkrabím. Spor musel být nakonec urovnán samotným velmistrem, který Albrechta odvolal do Prus. Navíc se stupňovaly hospodářské a finanční problémy řádu, na který uvalil Václav zvláštní daň. Němečtí rytíři ji však nebyli schopni uhradit. Král se v této situaci cítil oprávněn sáhnout na řádový majetek a za úhradu si jej přivlastnit. Zemský komtur Oldřich z Ústí, který nechal jako odezvu na Václavovy požadavky zesílit opevnění města a komendy, začal s umořováním dluhů, ale ani cílevědomou hospodářskou politikou se mu nepodařilo situaci zvrátit. Definitivní konec rozmachu řádu učinila prohraná bitva u Grunwaldu v r. 1410, ve které byli řádoví rytíři poraženi spojenými polsko-litevskými vojsky Vladislava Jagellonského. Němečtí rytíři již nebyli schopni splácet dluhy Václavu IV., který proto r. 1411 předal nejvýznamnější komendy do rukou svých dvořanů. Chomutov převzal králův zbrojír Štěpán z Koberzheimu, jenž r. 1412 jako královský purkrabí zkonfiskoval i Blatno.

Chomutov za husitských válek

V Království českém zuřila již přes rok nelítostná válka mezi stoupenci kalicha a jejich odpůrci. Severní Čechy, které byly v rukou převážně katolické šlechty a kde žilo velké množství německy mluvícího obyvatelstva, doposud zůstávaly stranou nejtěžších bojů. Jediné město Žatec stálo samotné na straně husitů a vzdorovalo tlaku svých nepřátel (k situaci v oblasti viz. *Lůžek 1959*, 19-22). Tato situace se však brzy měla změnit. Již na začátku roku 1421 proběhla velká ofenzíva pražských a tábořských vojsk pod vedením Jana Žižky, která měla odstrašit odpůrce kalicha. V sobotu dne 15. března se kolem Chomutova, kam se patrně uchýlilo i okolní obyvatelstvo, shromáždila spojená vojska husitů. O tom co se pak odehrálo jsme zpraveni z jak soudobých, tak i pozdějších pramenů. Latinská verze Vavřince z Březové uvádí: „*Item anno eodem, scilicet MCCCCXXI, currente facta cum Plznensibus aliquali*

concordia, ut supra tactum est, totus exercitus movetur versus Chomutow civitatem, quam XV die Marcii, scilicet sabbato ante Domine ne longe potencialiter circumvallant. Et cum Theutonici per menia murorum exercitum advenientem blasphemarent et eum eo die cum inpetu repellerent, statim in crastino, hoc est dominico die, quo cantatur in ecclesia dei Domine ne longe, exercitus inpetum fecit in civitatem ex omni parte fossata et muros invadendo. Et non obstante, quod incole civitatis liquatam picem ac ferventis aque liquorem funderent, Pragenses tamen ex una et Thaborite parte ex altera una cum castro acquirunt civitatem, quam ingredienti magnum committunt spolium, ita quod simile in divitiis numquam invenerunt, omnesque civitatis viros gladio et igne interimentes vix XXX in vita salvarunt, ut cadavera mortuorum sepelirent. Fueruntque ab hiis sepulti ultra duo millia et quindecim centena demptis plurimis combustis clientibus, civibus, presbiteris et Judeis. Thaboritarum vero inique mulieres horrendum ibidem scelus commiserunt, mulieres enim et virgines viros suos et parentes deflentes extra civitatem deduxerunt promittentes eis salvas abire, que cum extra civitatem devenirent, eas vestibus spoliant et pecuniis aliisque rebus ablatis in quodam tugurio vinee includentes ignis voragine consumunt, nec pregnantibus parcunt, ut livorem sue iniquitatis augmentent. Obsessa itaque per Pragenses civitate totalis exercitus versus Zatecz properat. Multa castella et municiones timore percussi es eisdem subdiderunt.“ (Vavřinec z Březové, 476-477). Česká verze téhož autora tvrdí toto: „Item téhož léta, totiž 1421 běžícího, když se stala s Plzenskými některaká smlouva, jakož nahoře dotčeno jest, všecko vojsko pohnulo se k Chomútovu městu, kteréž 15 měsíce března v sobotu před Květnou nedělí mocně obehnali sou. A když Němci mezi zábradlami zdí vyhlédající vojsko viděli, rouhali sou se jim. A když jich toho dne k šturmu nedopustili, ihned na zajtří, to jest v neděli Květnou vojsko šurm pustilo k městu ze všech stran, do příkopů i na zdi lezouce. Nic na to nedbali, že na ně obyvatelé města spolu i horkou vodou i smolou rozpuštěnou se zdí lili. Však proto Pražští s jedné strany a Táborští z druhé strany i na hrad vlezli sou a město obdrželi, do něhož všedše velikou loupež učinili sou a všecky muže města mečem zhubili sou a některé ohněm. Sotva jich 40 při zdraví zůstavili, aby těla mrtvých pochovali. A jest jich pochováno od nich více než dva tisíce a XV krom spálených mnohých zeman a kněží, židův. Ale Tábořských nešlechtné ženy hřích hrozný tu jsou spáchaly. Nebo ženy a panny mužův svých a rodičův plačící ven z města vyšedše, slíbivše jim, že je zdravé propustí odjíti, kteréžto když z města vyšly, je z roucha zloupivše, peníze a klenoty od nich pobravše v jednom lise na vinnici zavřevše ohněm všecky spálily sou, ani těhotným odpustivše. A protož osadivše Pražané město, všecko vojsko pohnulo se k Žatči a mnoho tvrzí a hradův strachem jsouc přestrašeni jim se poddávali.“ (Vavřinec z Březové, 476-477). Kronika velmi pěkná o Janu

Žižkovi, družiníku krále Václava IV. k tomu uvádí: „I vyrazil Žižka na Květnou neděli útokem na Chomutov a tu bylo na místě pobito a upáleno na tři tisíce lidí.“ (Kronika velmi pěkná, 224). V tzv. Kronice Univerzity Pražské se o této události uvádí: „Item eodem anno [1421] in civitate Chomutow MCCCC persone sunt interempte et quidem sacerdotes et genus femineum. Hec orta et perpetrata sunt per Zizkam et cives Pragenses.“ (Kronika Univerzity Pražské, 581). Enea Silvio Piccolomini, pozdější papež Pius II., v Historii české uvádí: „Sed cum civitatem egregie defensam expugnare posse desperatet, inde solvens Comitaviam petiit, non parvi nominis oppidum. Quo vi capto populares cum sacerdotibus in aedibus ligneis reclusos frustra veniam petentes exussit.“ (překl. „Když ale pozbyl naděje [Žižka], že dobude dobře chráněného města [Plzeň], ustoupil odtud a zamířil k Chomutovu, městu nikoliv nevýznamnému. Zmocnil se ho násilím, obyvatele spolu s kněžími zavřel do dřevěných stavení a upálil je; marně žádali o milost.“ Enea Silvio Piccolomini, 124,125). Staré letopisy české – text CT 1 uvádí: „Eodem anno dominica Palmarum civitas Chomutow per Pragenses et Zyzkam est expugnata et in eadem multi sacerdotes et clientes atque artiifices sunt occisi et combusti. Secundum famam comunem 24 centenarii hominum interierunt.“ (překl. „Téhož léta [1421] v Květnou neděli město Chomutov od Pražských a Žižky jest dobyto a v něm mnozí kněží a panoše a řemeslníci jsou zbiti a zpáleni. Podlé pověsti obecné 24 set lidí zhyulo.“, Staré letopisy, 20 a 21). Texty A, a, V, D a Dač Starých letopisů českých uvádí identickou informaci (Staré letopisy, 63, 82, 105, 133, 169).

Mírně rozporné zprávy současníků i pozdějších autorů můžeme vcelku spolehlivě rekonstruovat. Hned 15. března, kdy přitáhly spojená vojska Pražanů a Táboritů, došlo k útoku na město, který však byl odražen, což jistě posílilo sebevědomí chomutovských, kteří zesměšňovali neúspěšné husity posměšky. Podle pozdějších zpráv, ne sice nesporných ale za to „barvitě pikantních“, prý dokonce chomutovské ženy ukazovali zpoza hradeb na dobyvatele své „odhalené zadní partie“.

Na druhý den, Květnou neděli 16. března 1421 byl proveden nový útok. Husité zaútočili ze všech stran přes příkopy na hradby, ze kterých na ně obránci lili vroucí vodu a smůlu. I přes tvrdý odpor kališníci prorazili skrze hradby a ve městě se rozpoutal lýtý boj s velkými ztrátami na obou stranách. Současníci těchto událostí se shodují, že husité mnoho mužů pobili a jiné upálili (Zprávy „zaujatých letopisců o příšerném řádění a ukrutnostech“ odvrhuje Lůžek 1959, pozn. 32 jako smyšlenky). Tento osud postihl i místní židy, kteří radši než aby přijali křest a kalich zvolili dobrovolnou smrt v plamenech. Několik desítek měšťanů (30 – 40) bylo ponecháno naživu, aby mohli pohřbít mrtvé. Nedosti však na tom. Husitské ženy po boji vyvedli z města ženy a dívky, kterým slíbily bezpečný odchod. Za branami je ale obraly,

vysvlékly a uzavřely do viničního domu, ve kterém je upálili. Podle kronikáře Vavřince z Březové neušetřily ani ty těhotné...

Strašlivý masakr v Chomutově, „triumf“ chilialisticky motivovaných „božích bojovníků“, splnil svůj účel. Hrůza z podobného osudu přivedla města Louny a Slané na stranu husitů a zásadně tak změnila poměr sil na severozápadě království (*Lůžek 1959,22-23*).

Po událostech Květné neděle zůstala v Chomutově silná posádka Pražanů, ale již říjnu téhož roku po zprávách o dobytí Mašťova a Kadaně vojsky křížové výpravy kališníci prchli do Žatce, zanechávající po sobě pobořené hradby a spálené domy. Město poté obsadil míšeňský markrabí Vilém a život v Chomutově se tak mohl z části uklidnit.

Do r. 1434, kdy byly husitské oddíly definitivně rozprášeny, již podobná katastrofa město přímo nepostihla, ale stav v kterém se ocitlo zbídačené a rozvrácené království byl více než zoufalý.

Pravděpodobně s husitským obdobím, možná i s r. 1421 můžeme spojit také jeden konkrétní archeologický nález ze Žižkova náměstí. Někdejší nárožní věž komendy s přílehlou částí opevnění (při ZAV lokalizována v sondě 5) prodělala podle archeologického materiálu někdy v 1. pol. 15. stol. částečné zřícení, snad způsobené požárem nebo vojenskou akcí. V prvním případě můžeme událost rekonstruovat následovně. Věž byla situována na svahu a navíc pojena na jíl. Oheň způsobil vyschnutí pojiva a jeho smrštění. Tím došlo k snížení pevnosti zdiva a zřícení staticky namáhané zadní části a zároveň i přílehlého severního úseku hlavní hradební zdi. V druhém případě si můžeme představit zřícení vlivem soustředěné palby obléhacích zbraní do severního boku věže. Je ovšem také možné, že poničení bylo způsobeno záměrně v souvislosti s ústupem Pražanů v říjnu 1421.

Někdy poté, nejpozději však do pol. 15. stol. byla věž obnovena, nyní však na pozměněném půdorysu. Do východního nároží byla zapojena nová na maltu pojená zeď směřující ke styku severního úseku parkánové hradby s věží, které tak objekt na zadní straně uzavřela. Zatímco zpojení do hlavní hradby v jižním úseku zůstalo zachováno, severní úsek zůstal mimo věž. Patrně s ním nebylo již počítáno, nebo byla oprava pouze provizorní, daná neklidným obdobím husitských válek.

Chomutov po husitských válkách

Dne 24. listopadu 1436 zastavil Zikmund Lucemburský Chomutov Jakoubkovi z Vřesovic (*„List s majestátem císaře Sigmunda, v němž zapisuje Jakubowi z Wřesowic a jeho dědicuom budoucím zboží kláštera Teplického, Chomútow město a klášter*

křížovníkuov Pruských, Túžim probošství Milewského, Ploskowice křížovníkuov matky boží z Malé Strany, zboží Pátecké kláštera Strahovského, Želany špitálu Pražského, Rudník kláštera sv. apolinářiše, Wřešťany kostela sv. Jiljí, Lahošť a Řisuty kanovníství sv. Václava na hradě Pražském, Chuče a Liběšice probošství Litoměřického, Chaberce kněží Vyšehradských a Skršín, i se vším jich příslušenstvím, v 5000 kopách gr. v zástavě, s příminkami, aby suma královská obyčejná do komory královské příslušející byla vydávána s těch zboží, a lidí aby neobtěžovali mimo poplatky, ani nových mayt ani cla aby nevyzdvihal, a nemá v zemi s toho búrítí, jakož týž list šíře svědčí, jehož datum v Praze l. 1437 [správně 1436], v sobotu před sv. Kateřinou.“, AČ II, 452-453)⁴⁴. V r. 1439 se již připomíná jako majitel města Jakoubkův syn Jan („Jan syn jeho, seděním na Chomútowě“, AČ III, 523). Jakoubek si ale také nějaká práva k městu podržel, protože 20. června 1441 královna Alžběta uděluje Chomutovu právě na jeho prosbu („...militis Jakubkonis de Wrzesowicz...“) výroční trh na neděli Jubilate (třetí po Velikonocích) a několik dní před ní i po ní (CIM III, č. 131, 226-227). Zdá se, že se trh neujal, není ostatně zmiňován ani v pozdějších privilegích (Rak 2002, 16). Jan se naposledy jako majitel města zmiňuje 27. dubna 1452 („...Jan z Wřesowic a Chomútowa...“, AČ II, 310), kdy byl jedním z volitelů Jiřího z Poděbrad na českého krále. Později město získal král Ladislav Pohrobek, který r. 1454 potvrdil Chomutovu všechna dosavadní privilegia. Následujícího roku udělil král město a hrad Blatno do dědičného vlastnictví Janu Caltovi z Kamenné hory. Zdá se, že v této době musel být Chomutov již z velké části opravený, protože když vyhořelo téhož roku město Most, našli jeho obyvatelé přechodný azyl právě zde. Roku 1457 král Ladislav potvrdil a udělil městu velké množství výsad, jako např. pondělní týdenní trh, dva nové výroční trhy, městskou pečeť a znak, právo solného trhu a mílové právo. Po smrti Jana Caltý v r. 1465 přešel Chomutov na jeho dceru Bonuši a jejího manžela Beneše z Veitmíle.

Chomutov za Veitmílů

Po skončení husitských válek se začala celková situace v království pomalu zlepšovat, náboženské rozpory však zůstávaly nadále. V r. 1426 Chomutov obsadil husitský hejtman Jakoubek z Vřesovic a po jeho smrti je držel i jeho syn Jan.

⁴⁴ Zázpis uveden v rámci registru zápisů královských a obecných z r. 1454. (Sedláček – zbytky register, č. 1407, 193-194, zde správně vročeno 1436). List není znám odjinud.

Karlštejnský purkrabí a nejvyšší mincmistr Beneš z Veitmíle provedl majetkové vyrovnání s řádem německých rytířů a v r. 1488 dosáhl vložení Chomutova do desek zemských. Již předtím započal s rozsáhlou přestavbou někdejší komendy na své sídlo. Vzhledem k jeho úzkým vztahům k vévodovi Albrechtu Saskému není překvapením, že právě v Chomutově se objevují nejstarší projevy pozdně gotického slohového proudu, který vznikl zásluhou geniálního architekta Arnolda Vestfálského při stavbě Albrechtsburku v Míšni. Jeho základním výrazovým prostředkem jsou sklípkové klenby, záclonové oblouky a tvarově pestrá točitá schodiště. Podle dochovaných částí chomutovského hradu se zdá, že stavební práce prováděli přímo mistři a kameníci vyškolení v Míšni. V l. 1490 – 95 pracoval střídavě v Chomutově a na Karlštejně, kde Beneš z Veitmíle nechal přestavět purkrabství, chebský mistr Hans Schaffer. Celý areál hradu byl zcela nově opevněn dva metry silnou zdí a do jejího jihozápadního nároží byla vložena masivní stavba odhalená archeologickým výzkumem.

Beneš z Veitmíle také nechal strhnout původní hospodářskou část komendy a její plochu rozparcelovat pro městské domy. Nově vzniklou čtvrtí byly vedeny dvě ulice – Zámecká (dnešní Táboritská) a Nová (dnešní Puchmayerova). Z původní brány komendy se tak stala brána městská tzv. Horní (prvně zmíněná r. 1469). Beneš z Veitmíle zemřel r. 1496, ale stavební práce pokračovaly i za jeho bratrů a synů, kteří drželi majetky zprvu společně. Celá přestavba byla ukončena r. 1520, kdy byl také do nároží severního křídla zazděn veitmílovský erb nesený dvěma lvy.

Již zmíněná nárožní stavba zakomponovaná do opevnění měla téměř čtvercový půdorys o rozměrech 17 x 18 m. Archeologický výzkum zachytil pouze její přízemí, které mělo na všech čtyřech stranách velmi zajímavě řešené střílny. Na vnější straně byly otvory s přímými kamennými nadpražími předěleny masivními křemencovými nahrubo opracovanými bloky trojúhelného řezu, čímž vznikly dvě střelecké štěrbin. V jistém ohledu je možné toto řešení považovat za variantu kalhotových střílen. Takřka ve všech jejich poměrně nízkých klenutých nikách byly již při stavbě zazděny trámky pro zaklesnutí palných zbraní. Výjimkou byla jižní stěna, kde východní střílna trámky vůbec vybavena nebyla a západní prokazatelně až dodatečně. Nevíme, jestli se tak stalo v důsledku nekvalifikovanosti řemeslníků, nebo v průběhu stavby došlo ke změně záměru. Jisté je, že celé přízemí, které bylo přístupné teprve z prvního patra, mělo ryze obranný charakter. O tom, jak však vyšší podlaží stavby vypadala, nelze nic konkrétního říci. Z jedné z historických fotografií zřetelně vyplývá, že její původní masivní zdivo pokračovalo do úrovně 2. patra. Další snímky z doby před demolicí objektu, která proběhla v l. 1946 – 47, ukazují pouze omítnutou stavbu upravenou pro účely pivovaru. Jiná ikonografická dokumentace nám není známa.

Starší německá literatura se zmiňuje o „Zámecké baště“ na rekonstrukčních mapách lokalizované právě do prostoru objevené stavby. Otázkou je, zda mohla celá stavba opravdu fungovat jako bašta. Z území Čech totiž neznáme žádnou analogii. Je možné, že zatímco spodní podlaží mohla fungovat k obranným účelům, vyšší si můžeme představit třeba i jako obytná. Vzhledem k nedostatku informací však musíme tuto otázku prozatím ponechat otevřenou.

Popisovaná stavba byla vysunuta z hradebního okruhu veitmilovského sídla. K severovýchodnímu nároží stavby a přilehlému úseku hradby se připojovala v odkrytém půdorysu půlválcová věž s kruhovým interiérem, s největší pravděpodobností schodišťová, již byla zpřístupněna ona nárožní předsunutá stavba a zřejmě i hradební ochoz.

Obtíže s konkrétní interpretací stavby vyplývají zejména z torzálního stavu, v němž se dochovala. Celý areál byl v l. 1946 – 47 zbořen bez jakékoliv dokumentace, která by nám přiblížila podobu zástavby. Archeologie a stejně tak i stavební historie proto musí ve svých závěrech používat nejen srovnání se známými analogiemi, ale i jisté dávky fantazie.

Návštěvou v měšťanském domě

Každodenní život měšťanů a chudiny se odehrával v domech, domcích a chalupách. Ne všechna obydlí stávala v sevření hradeb, zejména chudina a „zapáchající“ řemesla bývala vytlačována na předměstí. Rozdíly v kvalitě domů jednotlivých sociálních vrstev obyvatel města byly velmi výrazné, a to nejenom po stránce výzdoby, ale i rozsahu, výstavnosti a použitého stavebního materiálu. Domy pochopitelně podléhaly slohovým změnám a na jejich umělecké podobě se mnohdy odrážely i vzepjaté ambice majitelů.

Navenek reprezentovala dům jeho fasáda, od konce 13. století vystupující do náměstí či ulic v podobě klenutých podloubí. Právě zde, nebo v navazující síni se odehrávaly obchody, zde nabízeli a prodávali kupci své zboží procházejícím. V síni, reprezentační prostře domu, také někdy bývaly umístěny výčepy, kde se žízňiví obyvatelé mohli občerstvit vydatným pivem. Ze síně bylo přístupné jak patro, tak i zadní dvorek domu. Právě tam se soustřeďovaly všechny kůlny, kovářenské přístřešky, kuchyně k vaření piva, ale i studny na pitnou vodu a vedle nich jímky na nejrůznější odpad. Ačkoliv jímky přinášely středověkému člověku mnoho starostí díky příšernému puchu a možnosti kontaminace pitné vody, pro archeology jsou vzhledem k velkému množství překvapivě dochovaných artefaktů doslova zlatým dolem, i když po mnoha staletích stále zapáchajícím.

Ve starším středověku převažovaly domy s dřevěnými konstrukcemi, jen zámožnější špičky městské společnosti si stavěly obydlí kamenná, a to na nejlukrativnějších místech, jako bylo např. náměstí. V 15. století kamenná architektura stále více zaplňovala města, domy byly vybaveny komíny, světnice zateplila hřejivá kachlová kamna a světlo do nich pronikalo skrze zasklená okna. Interiéry byly vybílené a ozdobené křížky nebo náboženskými obrázky. Měšťané, snažící se napodobit životní styl a luxus šlechty, vybavovali své domovy také produkty uměleckého řemesla. K stolu, lavici a truhle, které tvořily základ vybavení domácnosti přibýly různé řezbou zdobené truhly nebo skříně na pokrmy či knihy. Důležitou součástí domácnosti byla i postel s připevněnými nebesy pro snadnější zateplení a intimní zmenšení prostoru. V 16. stol. byl stále více interiér zaplňován světskými náměty na obrazech nebo kachlích. Stěny byly překryty závěsy nebo tapetami, na podlaze bylo možné spatřit koberec. Přesýpací hodiny začaly vytěšňovat někdy i stolní nebo závěsné hodiny. Strach z požárů, který v hojné míře zachvacoval města, zcela změnil i způsob osvětlení obydlí. Začalo ubývat loučí a olejových kahánků, místo nich nastoupily lucerny nebo svícný s voskovými svíčkami.

Kromě světnice, ložnice, síně a komor byla další podstatnou částí domu kuchyně, kde se připravovaly pokrmy. Suroviny potřebné k stravování se skladovaly ve spižárnách nebo pivnicích. K běžnému vybavení domu patřily i klenuté sklepy, které nahradily někdejší pivnice a sloužily jako sklady.

Snad nejděsivější problém středověkých měst představovaly hygienické poměry. Původně byl veškerý odpad, včetně fekálií, jednoduše vyhazován na náměstí nebo do ulice. Předě dveřmi do domů se často nacházely hromady hnoje, mnohdy však byly celé ulice pokryty několika centimetrovou vrstvou odpudivě zapáchající hmoty, po jejímž obsahu je snad lepší ani blíže nepátrat. Voda ze studní byla častokrát kontaminována odpadem z jímek. K tomu je nutno připočít obtížné a všudypřítomné hlodavce přenášející mor. Je tedy jasné, proč tolik nemocí a epidemií kosilo naše předky v takovém rozsahu. Abychom však tehdejší lidem příliš nekřivdili, musíme zmínit, že i tehdy jisté hygienické návyky existovaly a navíc se v průběhu věků stále zlepšovaly. Tělesná očista se například odbyvala ve veřejných lázních, kde se hostům věnovali lazebníci a svůdné lazebnice. Od konce renesance se ze strachu z moru a pohlavních nemocí začaly provádět koupele ve vlastních domech tak, jak jsme již my, změkčilí a hygienicky přecitlivělí potomci, zvyklí.

Během archeologického výzkumu na Žižkově náměstí byl nalezen valeně sklenutý sklep renesančního domu s kamenným pískovcovým korýtkem svedeným do kanálku po jeho boku

(sonda 5). Z druhotné situace pochází i fragmenty renesančního sedátkového portálu, které původně tvořily důstojný vstup do některého z měšťanských domů.

Renesanční keramika a sklo a kultura stolování

K nejzákladnějším lidským potřebám patří jídlo, které se spolu s kulturou stolování stává výrazem kultivovanosti života. Zatímco strava nižších vrstev byla až na výjimečné příležitosti jednotvárná, kuchyně šlechty a měšťanů zvláště v 16. století dosáhla vrcholu rozmařilosti dávajíc na odiv hojnost a rozmanitost. Jídlem a způsobem stolování bylo okázale demonstrováno sociální postavení vyšších vrstev.

Ještě na počátku 16. století se u stolu jedlo rukama z jedné mísy, používány byly i nože a lžíce. Teprve poté se objevily vidličky a talíře, které umožňovaly vybranější stolování. Postupně se stává i nádobí, příbory a sklenice přepychovějšími, vznikaly prostory určené speciálně ke stolování – jídelny a společné jídlo se tak staly slavnostnější. Zároveň se celý akt stolování ritualizuje, existoval zasedací pořádek odrážející hierarchii obyvatel domu nebo se vyžadovalo zvláštní oblečení. Zcela neomluvitelné bylo nyní i kdysi běžné mlaskání, srkání, odkašlávání, krkání a pouštění větrů. Od přelomu 17. a 18. století, kdy puritáni a osvícenci začali své tažení pro střídmejší styl života, se rozdíl v stolování a jídelníčku mezi bohatými a chudými vrstvami začaly pomalu vyrovnávat.

Nejběžnější součástí kuchyně a jídelny tvořilo keramické nádobí, jehož trvanlivost nebyla příliš velká a které muselo být často obměňováno. To je ostatně důvod, proč se při archeologických výzkumech nachází tolik střepů. Vzhledem k tvarům a způsobům použití rozeznáváme několik druhů nádobí, zpravidla členěného na kuchyňské a stolní. Do kategorie kuchyňské keramiky patří hrnce, ve kterých se vařilo, v pekáčích se peklo a v kuthanech (trojnožkách) smažilo. Kuchyňské provozy doplňovaly i nádoby na teplou vodu a měděný kotlík na vodu nad ohništěm. Dále byly používány cedníky, naběračky, bronzové či železné hmoždíře a velké zásobnice. K stolní keramice patří všechny tvary, které se používaly při jídle. To se nejprve podávalo v mísách, ze kterých si každý odebíral. Později se objevily talíře, které se nakonec prosadily. Nápoje, v měšťanském prostředí především pivo, byly z džbánů, konvic a lahví rozlévány do číší a pohárků.

Obraz keramické produkce na základě výsledků našeho výzkumu v zásadě dokumentuje hlavní momenty transformace středověké a novověké hrnčířské výroby v severozápadních Čechách. Po postupném doznění vlivu keramiky tzv. hradištní tradice, která se prolíná s počátky vrcholně středověkého zboží, nastupuje hrnčířská produkce nové kvality,

související s nástupem městského řemesla a s dalšími kulturně-společenskými transformacemi 13. století. Nejen pro severozápadní Čechy je typická produkce světlého, oxidačně vypalovaného zboží zdobeného typickým červeným malováním. Během 14. a 15. století tento trend trvá, zlepšuje se kvalita nádob a rozšiřuje se tvarové spektrum. Od přelomu 15. a 16. století se produkce začíná měnit, v souvislosti s nástupem zboží polévaného olovnatými glazurami, a dále se opět rozšiřuje tvarová náplň. Keramika se stává uniformní a vedle slábnoucího vlivu regionálních tradic se globalizuje, což již předznamenává další novověký vývoj. Od vrcholného středověku až po novověk hrají významnou roli importy, především kameniny ze Saska a Porýní, dále fajánsí z Moravy, Uher a Itálie. S domácí výrobou kameniny se v širším měřítku setkáváme až od konce 18. století. V tomto období se začíná objevovat i první polokamenina, tzv. bělnina, která posléze převažuje spolu s porcelánem ve vybavení domácností měšťanů až do první poloviny 20. století.

Duté i okenní sklo zaznamenáváme na území Čech v proměnlivém množství od raného středověku až po novověk. Z archeologických pramenů víme, že v 11. – 12. století se vyskytovalo zcela sporadicky a až v průběhu 13. století se začalo objevovat častěji, i když, stejně jako v předchozím období, stále jen v prostředí vázaném na úzký okruh osob stojících na samém vrcholu společenské pyramidy. V průběhu následujícího 14. století ztratily skleněné nádoby charakter luxusních předmětů. Tehdy se začaly prosazovat s překvapivou rychlostí vedle cenově nákladných importů dovážených do Čech z tradičních sklářských center kontinentální Evropy nebo dokonce až z Blízkého východu podstatně levnější výrobky domácích skláren. Sklo se tak stalo cenově dostupné rovněž nižší šlechtě a obyvatelům měst, nejen patricijům, ale též středním řemeslnickým vrstvám. Od té doby se skleněné nádoby staly nedílnou součástí výbavy středověkých domácností; byly používány v kuchyních k přechovávání tekutin, především však sloužily při stolování. Jak je patrné z četných ikonografických dokladů domácí provenience, stávaly na stolech hodovníků ponejvíce různě vysoké číše plasticky zdobené buď drobnými nálepy nebo vlákny, které v sortimentu nápojového skla můžeme označit za nejtypičtější výrobek českého středověkého sklářství.

Renesance přinesla spolu s novými výtvarnými impulsy též změny v myšlení lidí a v jejich postoji k životu – někdejší střídmost nově nahradila renesanční bujarost. Stolování se stalo důležitým mezníkem probíhajícím podle předem daných pravidel. Na slavnostních tabulích, stejně jako na prostých stolech, nemohly chybět skleněné nádoby, které se používaly k pití v této době tak oblíbeného vína. Tvarové spektrum nápojových skel bylo široké a zahrnovalo číše, pohárky, lahve a konvice v řadě variant. Naprostá většina z nich byla

zhotovena z čirého světlezelenavého skla, jen výjimečně, pod vlivem benátského sklářství, se uplatnilo použití barevné skloviny.

Nejčastějším tvarem používaným v českém prostředí byly malé pohárky se štíhlou nožkou a vejčitou kupou. Žádané byly též velké vítací číše, tzv. vilkumy nebo též humpeny, zdobené buď horizontálně natavenými vlákny nebo malbou pestrými emaily znázorňující nejrůznější motivy (rodové znaky, říšského orla, náboženská témata ad).

Požár r. 1525

Jednou z největších pohrom, které postihovaly obyvatele měst, byl nadmíru ničivý živel – oheň vyvolávající hromadné požáry. Ačkoliv si mnohé tyto katastrofy způsobili sami lidé, byly chápány jako boží trest. Rozmanitá dřevěná stavení nebo dřevěné součásti kamenných měšťanských domů se snadno stávaly potravou požáru, přičemž velká hustota staveb a vítr roznášející žhavé uhlíky způsobovali, že oheň tak snadno likvidoval celé čtvrti nebo dokonce celá města. Důvodů vzniku požárů bylo mnoho. Od čistě přírodních, jako byl úder blesku, až po ty, za které mohli sami obyvatelé měst. Požár se často rozpoutal od nedokonalých otopných zařízení, jako byly pece s otevřenými dýmníky. Nebo také vznikal při vaření piva, kdy velké kotle byly umístěny přímo mezi dřevěnými stavbami na dvorku. Rovněž nedokonalé způsoby osvětlení (louče, kahánky a jiné) vedly mnohdy k velkým katastrofám.

Podle Josefa Macka jenom v l. 1502 – 1525 hořelo téměř každý rok ve třiceti českých a moravských městech a při těchto požárech bylo zničeno více než 2 000 domů a zahynulo několik set obyvatel. Městské rady se snažily katastrofám zabránit, a proto prosazovaly používání luceren a zakazovaly louče. Všude musela být připravena voda a na hašení se podíleli všichni obyvatelé. I přes to se však požárům zabránit nedokázalo. Krutý osud obyvatel vyhořelých měst vzbuzoval v obyvatelstvu království projevy soucitu a sympatií, které často vyústily v organizování sbírek postiženým. Je překvapivé, že lidé, na které často shlížíme s despektem, byli schopni ušlechtilých citů, kdežto my, přesyceni nejrůznějšími katastrofami, jimiž nás denně zaplavuje televize vzbuzujíc pouze lhostejnost a apatii, se ke svým trpícím bližním leckdy odvracíme zády.

Chomutov byl zasažen požáry mnohokrát. K první známé katastrofě došlo 23. července 1418, kdy vyhořelo celé město v hradbách. Znovu požár propukl 2. srpna 1525, kdy lehl popelem veitmilovský hrad a několik desítek domů, a 23. května 1571, při kterém vyhořelo 44 domů v Mokré čtvrti a Dlouhé ulici. K největší katastrofě došlo 24. července 1598. Požár propukl na Dolním předměstí a lavinovitě se rozšířil na celé město. Tehdy vyhořel kostel,

fara, škola, zámek, radnice, věže, čtyři brány, masné krámy, 7 pivovarních domů a 70 sladovnických domů. Ve městě sevřeném hradbami mu padlo za oběť celkem 205 domů, na Dolním předměstí 16 a v Mokré čtvrti 40. Ničivá síla požárů je zde více než zřejmá.

Důsledky požáru z r. 1525 se podařilo zachytit také při archeologickém výzkumu. Původní nárožní věž komendy tehdy zcela vyhořela. O tom, jak vysoký musel být žár, znásobený komínovým efektem, dostatečně vypovídají roztavené kusy sklenic a glazury na nádobách. Požár pokračoval i po zřícení podlah a stropů jednotlivých pater na dno věže. Mohutné trámy zde dokonale shořely, takže nebyly zachyceny žádné jejich pozůstatky. Na podlaze stavby tak zůstaly pouze ohořelé zbytky výbavy věže, které dokládají přítomnost světničky věžného v některém z vyšších pater. Nalezené artefakty jsou jedinečným příkladem hmotné kultury počátku 16. století a dokládají vysokou životní úroveň v prostředí, kde bychom ji spíše nečekali. V jistém smyslu je tak pro nás tehdejší neštěstí obyvatel velkým štěstím.

Uzavřené město

Horní brána a městské opevnění

Jedním ze základních znaků města, které dokládají jeho význam a vyspělost, je kromě různých hospodářských práv i právo opevnění. Fortifikace poskytovala městu nejen tolik potřebnou ochranu, ale i zcela zřetelné vymezení, a to jak právní tak i zcela symbolické. Její výstavba představovala finančně, technologicky a organizačně nejnáročnější podnik. Zároveň je nutné si uvědomit, že nedokončené opevnění bylo z obranného hlediska téměř bezcenné, což si často vynutilo rychlou výstavbu celého průběhu, kdy se na kvalitu příliš nehledělo. Výstavba tak rozsáhlé fortifikace byla totiž prováděna různými skupinami stavebníků s různou mírou kvalifikace, kteří sice postupovali podle jednotného plánu, ale v detailu rozdílně. Někdy byla také vybudována pouze základní linie opevnění s tím, že v budoucnu bude doplněna či zesílena. Mnoho příkladů z měst, ale i hradů každopádně ukazují více než zřetelně, že námi častokrát vyzdvihovaná obranná kvalita byla pro středověký svět nepodstatná a že opevnění hrálo roli víceméně pasivní překážky s výrazným symbolickým a právním významem.

Stejně jako v případě královských měst dával svolení k výstavbě opevnění sám král, u poddanských měst tak činila jejich vrchnost. První hradby obemkly Chomutov někdy v polovině 14. století z vůle Řádu německých rytířů, jejich podoba nám však doposud uniká. V 2. pol. 15. století Veitmílové výrazně přestavěli někdejší komendu na své sídlo, její

hospodářskou část rozparcelovali pro městské domy a někdejší brána do komendy se stala městskou Horní branou. Zřejmě v této době přestala fungovat i hlavní hradba, poškozená již za husitských válek. Její definitivní zánik přinesl požár města v r. 1525, po kterém byla obnovena a zesílena pouze původní parkánová (nyní hlavní) hradba s vyzděným vodním příkopem. V něm byla udržována stojatá voda za pomoci dřevěných hradítek. Do hlavní hradby byla vložena zcela nová Horní brána s renesančním štítem.

Brány měly v systému středověkého a raně novověkého města specifickou funkci – umožňovaly přístup do jinak uzavřeného areálu. Branný, který měl v patře nebo při bráně i svojí světničku, kontroloval příchozí, odháněl žebráky, vybíral mýto a zjišťoval, jestli odjíždějící kupci řádně zaplatili tržní clo. Na noc se brána zavírala, pro opozdilce pak bylo neskutčné se do města dostat, z čehož vznikaly nejrůznější spory. Průčelí těchto staveb byla mnohdy zdobena a okázale dávala najevo moc města a svého pána. Zároveň byly brány nejslabším článkem opevnění, proto bylo v těchto místech dodatečně zesilováno.

Renesanční přestavba sídla Veitmílů

Pouhých pět let po dokončení přestavby hradu zachvátil město r. 1525 ničující požár a kdysi pyšné sídlo Veitmílů se rázem ocitlo v troskách. Šebestián z Veitmíle, od r. 1529 jediný majitel Chomutova, započal s přestavbou sídla ihned po katastrofě. Jak můžeme soudit z dochovaných částí stavby, byla tehdy vyměněna původní záclonková okna za okna s přetínavými pruty a některé místnosti byly nově zaklenuty. Stěny jednotlivých křídel zámku, zvláště pak v místech, kde se nacházely reprezentativní prostory, byly plasticky členěny vystupujícími arkýři. K orámování oken a portálů byly využity bohatě zdobené terakotové díly. Původní brána v severním křídle získala velice reprezentativní podobu díky raně renesančnímu portálu se znaky Šebestiána z Veitmíle a jeho ženy Anny Glacové ze Starého Dvora. V r. 1846 byl portál rozebrán s tím, že bude po dokončení radikální přestavby radnice (původní zámek) znovu instalován. K naší velké lítosti k tomu již nikdy nedošlo. Jednotlivé části portálu se zcela ztratily a dodnes zůstaly dochovány pouze sochy sv. Jiří a sv. Floriána s jedním ze dvou sloupů. Celková podoba zámku musela být bezpochyby jistě velice monumentální, dnes ji však můžeme jen velmi těžko rekonstruovat.

Stavební činnost na zámku pokračovala i na konci 16. století, jak dokládají malby v tzv. klenotnici. Touto etapou se však výrazná stavební činnost uzavřela. Roku 1598 postihl opět město a zámek ničující požár, po němž už nebylo potřeba obnovovat sídlo v jeho bývalé kráse. Zámek již nebyl rezidencí vrchnosti, kterou byl tehdy sám císař Rudolf II., nýbrž jen

městské rady a jeho velkou část zabíraly hospodářské (pivovar, prádelna) nebo skladovací prostory. Tak tomu zůstalo až do l. 1946 – 47, kdy byla valná část někdejšího zámku stržena.

Při archeologickém výzkumu byly odhaleny základy nebo sklepní části původního zámku silně porušené různými přestavbami pro účely pivovaru. Zdá se, že již v renesanci v souvislosti se ztrátou rezidenční funkce bylo kompletně obestavěno nádvoří zámku a pozdně gotické opevnění tím tak ztratilo svůj někdejší význam. V druhotných situacích byly nalezeny i desítky fragmentů ostění oken s přetínavými pruty z doby přestavby po r. 1525. Unikátní je však soubor terakot, nalezených na podlaze sklepa pivovaru.

Obecně se slovem terakota označuje pálená hlína nebo výrobky z pálené hlíny. Specifický okruh představuje tzv. stavební terakota, tj. různé architektonické prvky, které mohly mít konstrukční funkci (ostění dveří, oken, římsy) nebo jenom funkci ozdobnou (např. ozdobné obklady na průčelí staveb aj.). Terakota se začala uplatňovat v architektuře už během gotického období, k velkému rozmachu v používání těchto prvků ale došlo až v následujícím renesančním období. Terakotovými díly byly zvýrazňovány zejména dveřní a okenní otvory (okenní ostění, portály), oblouky arkád apod. Obvykle byly zdobeny velmi bohatou reliéfní výzdobou, vzniklou vtačením ještě tvárné keramické hmoty do formy. Oblíbené byly zejména rostlinné motivy, u náročných kusů se objevila i výzdoba figurální. V českých zemích jsou asi nejznámějšími zadavateli terakotové výzdoby páni z Pernštejna, kteří si ji nechali pořídit na svých domech v Praze i v Pardubicích. Zdobné terakotové články si nechali zhotovit i Šlikové z Holíče pro svůj přestavovaný hrad v Lokti nebo páni z Veitmilé pro budované renesanční sídlo v Chomutově.

Z původní terakotové výzdoby chomutovského zámku (pozdější radnice) se dochovala jen asi desítky terakotových prvků nebo jejich fragmentů, žádný z nich se ale nedochoval v původním umístění. Nalézají se dnes ve sbírce chomutovského muzea, do které se drtivá většina z nich dostala, neznámo jak, už před druhou světovou válkou. Pouze jeden prvek byl nalezen v 90. letech 20. století při rekonstrukci domu čp. 99 stojícím v těsném sousedství radnice. O to větší překvapení znamenal nález dalších pěti terakotových prvků při archeologickém výzkumu na Žižkově náměstí v roce 2008.

Dnes už bohužel nelze určit, ve které části zámeckého komplexu se terakoty původně nacházely a kdy přestaly sloužit svému účelu. Dochované kusy však nepochybně představují pouze malou část původního souboru. Zároveň nám naznačují, jak vzcně musel asi zámek Veitmilů vypadat. Vzhledem k tomu, že valná část sídla zmizela ve víru rozsáhlých demolic v l. 1946 – 47 a že zbytek je silně poškozen novověkými úpravami, jsou podobné náznaky

našimi jedinými informacemi o jedné z nejkrásnějších renesančních staveb v severozápadních Čechách.

Jezuitský sloupek Božích muk

Do zdiva mlýnského náhonu byl druhotně použit vrcholový sokl Božích muk. Velice zajímavý je jeho ikonografický program. Na jednotlivých stranách nacházíme motiv Panny Marie Assumpty, sv. Františka Xaverského, scénu Ukřižování a sv. Ignáce z Loyoly. Scény a postavy jsou umístěny do mělkých půlkruhově ukončených nik.

Ikonografický rozbor motivů na soklu sloupku ukazuje zcela jednoznačné vazby na řád jezuitů, který patrně byl jeho objednavatelem. Na tomto místě je nutné učinit krátkou odbočku k historii přítomnosti řádu v Chomutově.

Téměř 200 let po propuknutí husitských válek byly Čechy stále zmítány konfesijními třenicemi mezi katolíky a nekatolíky. První Habsburkové na českém trůně se snažili tuto situaci dále nevyhrocovat. Roku 1564 papež Pius IV. ustoupil tlaku Ferdinanda I. a povolil přijímání podobojí. Jedenáct let nato se luteráni, novoutrakvisté a čeští bratři dohodli na tzv. České konfesi, kterou Ferdinandův nástupce Maxmilián uznal pouze ústně. Zanechal tak svému synovi Rudolfovi II. nesnadné dědictví...

V r. 1588 se stal majitelem Chomutova zástupce bigotní katolické strany Jiří Popel z Lobkovic, muž velkých plánů a ambicí, které jej přivedly k rychlému vzestupu a ještě rychlejšímu pádu. Jedním z prostředků jeho politické kariéry byla i cílevědomá rekatolizace podkrušnohorského panství, jež bylo osídleno převážně luterským obyvatelstvem. Jejimi nositeli se měli stát příslušníci Tovaryšstva Ježíšova, kteří se v Chomutově poprvé objevili r. 1589. Následujícího roku byl položen základní kámen jezuitské koleje a v r. 1591 byla Jiřím Popelem vyhotovena zakládací listina.

Popelova agresivní politika vůči luteránům, jejichž kněze vyhnal, zakázal jim zvonit a zpívat při pohřbech, dohnala poddané k zoufalému odporu, při kterém byli jezuité vyhnáni z města. Krutá odvěta na sebe nenechala dlouho čekat. Dva z aktérů vzpoury skončili na popravišti, další dva ve vězení, město muselo odevzdat veškeré zbraně, přišlo o svá privilegia a bylo donuceno přivést zpátky jezuity.

V r. 1591 se v Chomutově naplno ukázaly rozpory vypjaté doby. Brzy však došlo k dalšímu vyhrocení nesmiřitelných náboženských sporů, které nakonec uvrhlo celou Evropu do naprosté zkázy třicet let trvající války...

Exkurz – Jezuité

Řád Tovaryšstva Ježíšova (Societas Iesu) založil r. 1534 sv. Ignác z Loyoly, o šest let později byl potvrzen i papežem Pavlem III. Do Čech byli jezuité poprvé uvedeni již v r. 1555 (Praha, Klementinum). Náplň řádu, který je v českých zemích nesprávně spojován s nechvalně proslulou inkvizicí, tvořily především exercie (duchovní cvičení pro laiky), kázání, výuka na školách, výpomoc v duchovní správě a misijní činnost. Významná a velice přínosná úloha řádu je patrná zvláště v šíření barokní kultury, a to jak v umění, tak i ve vědě. Namátkou zde můžeme jmenovat historiky Bohuslava Balbína a Jana Tannera, básníka Bedřicha Bridela, dramatika Karla Kolčavu, ekonoma Kryštofa Fischera a orientalistu Františka Haselbauera. Řád byl v r. 1773 na nátlak panovnických dvorů zrušen, ale již r. 1814 byl znovu obnoven a působí dodnes.

Pivovar

Právo vařit pivo patří k jedněm ze základních privilegií měst. V Chomutově se patrně vařilo již ve 14. století, s jistotou však výrobu piva můžeme prokázat k r. 1406. Původně disponovali právem várečným pouze usedlí, tj. lidé mající domy, sdružení do bratrstva, sladovníci pak do cechu. V r. 1571 koupilo pivovarské bratrstvo od Bohuslava Felixe z Lobkovic monopolní právo na prodej piva ve 20 vesnicích chomutovského panství. Varny bývaly umístěny přímo v městských domech, později se sdružovali do jednoho obecního pivovaru. V r. 1654 byl jeden takový obecní pivovar v Chomutově a tři byly v domech měšťanů, roku 1748 existoval už pouze obecní pivovar. Tehdy se ještě pivo vařilo po řadě, tzn. že každý z měšťanů si postupně uvařil várku na své náklady. Teprve v r. 1823 došlo k přechodu na vaření společné, přičemž se měšťané o náklady a zisk od té doby dělili. V r. 1902 došlo přestěhování pivovaru do nově vystavěného areálu v Mostecké ulici, kde fungoval až do r. 1952, kdy byl uzavřen.

Proces výroby piva začínal přípravou sladu. Kvalitní, dobře vytríděné obilí (převážně ječmen, ale někdy též pšenice) bylo máčeno v tzv. náduvnících a při pravidelném obracení se ponechávalo klíčit na podlaze humna. K obracení a seskupování obilí, které bylo zárukou rovnoměrného naklíčení, byly používány limpy (sladovnická hrabla). Naklíčené obilí bylo posléze dopraveno na hvozď, kde došlo k jeho postupnému sušení. K sušení sladu bylo dříve využíváno prostých otevřených ohnišť. Slad byl v tomto případě sušen kouřem v dřevěných lískách. Již od pozdního středověku nacházíme doklady sušení sladu pomocí teplého vzduchu,

jenž produkovaly hvozdové pece, ze kterých byl horký vzduch rozváděn pod dřevěné lísky pomocí zděných kanálků. Kvalitně vysušený slad byl následně použit k samotné výrobě piva, která se přesunula do varny. Zde byl prováděn složitý varný proces na jehož začátku byl míchán slad s kvalitní vodou a na jeho konci, po přidání chmele, různém zahřívání, schlazování a scezování várky vznikla tzv. mladina. Uvařené pivo – mladina - se následně schlazovalo na spilce a nechávalo se kvasit v kvasných kádích. Odtud putovalo pivo do sklepů, kde v sudech dokvašovalo. Součástí pivovarského provozu proto bývala i bečvárna, kde se vyráběly a vysmolovaly dřevěné sudy.

Výzkumem byly odkryty části související s pivovarským provozem v Chomutově. Jelikož tento v průběhu staletí prošel řadou úprav spojených s modernizací provozu, pocházejí relikty jeho zástavby z různých časových údobí.

V první řadě byla zachycena část sladovny, navazující na “Zámeckou baštu”. Jednalo se o dvoulodní prostor vetknutý do staršího pozdně středověkého a renesančního zdiva. Sladovna byla zaklenuta mladšími (barokními či snad až klasicistními) klenbami do přízedních a středových hranolových pilířů. Dlužno podotknout, že mezi pivovarské provozy byly ještě v polovině 19. století zakomponovány objekty s hospodářskou funkcí. V “Zámecké baště” se nacházely koňské stáje, na které východně navazoval objekt stájí kravských, přistavěný k bývalé hradbě a k těmto pak se dále přimykala starší varna se spilkou. Varna byla na počátku 2. pol. 19. století rozšířena o přístavbu nového křídla s historizujícími fasádami, překračujícího koryto mlýnského náhonu. Z této nové části varny byl odhalen fragment obvodového zdiva. Zbývající část odkrytých reliktních pivovarského provozu pak náležela až úpravám z období 1. pol. 20. století. Jednalo se mimo jiné o mocné, ocelí vyztužené, základy pivovarského komínu, postaveného patrně na starším objektu velké z kamene vyžděné studny, která též s největší pravděpodobností měla souvislost s pivovarem.

Demolice

V polovině 19. století došlo k bouřlivému rozvoji města stále více směřujícího k roli průmyslového centra. S tím pochopitelně souvisely i zásahy do městského urbanismu, který se až na některé výjimky od 17. století výrazně neměnil. Od r. 1837 bylo systematicky likvidováno původní opevnění města, které bránilo jeho živelnému rozvoji. Na místech někdejších příkopů a hradeb vznikají nové městské domy a zahrádky. Zároveň vzniká řada veřejných budov v klasicistním stylu. V 2. pol. 19. století se čile rozvíjejí průmyslové podniky a těžba uhlí. Nejen město ale i jeho okolí tak získává zcela novou tvář.

Archeologickým výzkumem byly zachyceny domy čp. 121 a 123 vystavěné na místě původní hradby. Příkop před ní byl jednorázově zasypán a na jeho místě vznikla zahrada, kterou protékal původně otevřený mlýnský náhon. Pivovar byl v r. 1902 přesunut do nového komplexu v Mostecké ulici. Opuštěné prostory pak sloužily jako sklady a hospodářské prostory. S tím souvisí i neobyčejně zajímavý nález. Někdy před II. světovou válkou zde byly uloženy různé předměty, které měly pravděpodobně později přejít do muzejních sbírek. K tomu však nikdy nedošlo. Na samém závěru války byly budovy pivovaru poškozeny při náletu ruských lehkých bitevních letadel. K tomu přišel dodnes vypjaté emoce budící odsun sudetských Němců, který zcela proměnil skladbu obyvatelstva města. V r. 1946, kdy z vůle moci bylo rozhodnuto o likvidaci budov postižených nálety, nebyl již nikdo, nebo nikdo neměl zájem na tom, aby se uložené předměty vyzdvihly. Pohřbeny pod sutinami někdejšího vzhodného sídla zůstaly až do r. 2008. Není možné vylicít překvapení, když bagr, při vyhrabávání zásypů budov narazil na desítky architektonických článků a jiných předmětů uložených na podlaze. Po více jak padesáti letech se tak znovu objevily kdysi zapomenutí svědci dějin města a lidských osudů, a mohou tak nyní odvyprávět jejich příběh.

V r. 1945 došlo k radikální proměně skladby obyvatel a nově příchozí neměli již tak silný citový vztah ke svému okolí. Tato vykořeněnost měla za následek jednu z největších katastrof pro celé severozápadní Čechy, kdy byly desítky obcí zcela pohlceny mohutným průmyslovým rozvojem bez jediného protestu. Mnoho měst a s nimi i Chomutov bylo zjizveno rozsáhlými demolicemi a do umělecky významných míst byly s neuvěřitelnou drzostí vsazeny betonové a panelové „parodie“ architektury. To vše jenom z pýchy a arogance vládnoucí garnitury, zaštit'ující se pochybným tvrzením o úpadkovosti všeho předchozího. Neúcta ke kulturnímu dědictví je ostatně jev, který nás provází dodnes. A s ní jde ruku v ruce lidská lhostejnost a apatie vůči všemu, co nás obklopuje.

Umberto Eco kdysi v jedné své eseji napsal, že rozlišuje města sebejistá a nejistá. V městech sebejistých se Vás nikdo neptá na to, jak se Vám tady líbí nebo co si o městě myslíte. Jeho obyvatelé dobře své město znají a mají k němu silný citový vztah a nepotřebují, aby je někdo v jejich přesvědčeních utvrzoval. V nejistých městech je tomu pak přesně naopak. Myslím, že Chomutov má i přes kruté rány osudu, které ho v dějinách mnohokrát postihly a zjizvily jeho tvář, stále mnoho důvodů patřit k městům sebejistým. K městům, kde obyvatelé jsou stále hrdí na své dějiny, oceňují kouzlo historického centra a není jim lhostejné, co se v jejich okolí děje. Snad k tomu přispějí i příběhy, který jsme se zde pokusili odvyprávět. Příběhy lidí, napříč sociálními skupinami a časovými obdobími, příběhy věcí a příběhy domů, vyrvaných z hlubin zapomnění...

Prameny

- CDB I: Friedrich, G. (ed.) 1904-1907: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I. díl, Praha
- CDB III.1: Friedrich, G. (ed.) 1942: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, III. díl, 1. svazek, Praha
- CDB IV.1: Šebánek, J. – Dušková, S. (edd.) 1962: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, IV. díl, 1. svazek, Praha
- CDB V.2: Šebánek, J. – Dušková, S. (edd.) 1981: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, V. díl, 2. svazek, Praha
- Crkal, J. – Sýkora, M. 2009: Majetkový vývoj chomutovské komendy, nepublikovaný rukopis, uloženo v archivu ÚAPPSZČ v Mostě
- Enea Silvio Piccolomini*: Martínková, D – Hadravová, A. – Matl, J. (edd.) 1998: Enea Silvio Historia bohemia, FRRB I, Praha
- Kronika Univerzity Pražské*: Goll, J. 1893 (ed.): Tzv. Kronika Univerzity Pražské, in: Emler, J. (ed.): Fontes rerum bohemicarum, Tom. V., Praha, 565 - 588
- Kronika velmi pěkná*: in: Hlaváček, I. (ed.) 1981: Ze zpráv a kronik doby husitské, Praha
- Macek, P. 1987: Chomutov. Stavebně historický průzkum historického jádra, Praha, xerokopie, uloženo v archivu ÚAPPSZČ Most
- Staré letopisy české*: Černá, A. M. – Čornej, P. – Klosová, M. 2003: Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy), FRB SN II, Praha
- Vavřinec z Březové*: Goll, J. 1893 (ed.): Vavřince z Březové Kronika husitská, in: Emler, J. (ed.): Fontes rerum bohemicarum, Tom. V., Praha, 327 - 534

Výběrová literatura

- Adam, P. 1998: Němečtí rytíři. Malý úvod do historie Německého řádu, Svitavy
- Adam, P. 2005: Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha
- Balášová, M. – Kalhous, D. 2004: Nejstarší dějiny Chomutova ve světle darovací listiny Fridricha z Chomutova z r. 1252, in: PPŽ 36/3, 1-6
- Beránek, K. – Beránková, V. 1998: Část archivu chomutovské komendy řádu německých rytířů ve Státním ústředním archivu v Praze, in: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, Praha, 47-60

- Binterová, Z. 1991: Blatno, in: PPŽ 23/1, 23-28
- Clasen, K. H. 1927: Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordenstaates Preussen, Bd. 1, Königsberg
- Durdík, T. 1998: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha
- Černá, E. – Velímský, T. 1993: Česko-saské kontakty a problematiky středověkých cest přes Krušné hory a Děčínské stěny, in: Kaiserová, K. (ed.): Čechy a Sasko v proměnách dějin, Ústí n. Labem,
- Görner, K. 1885: Eine handschriftliche Chronik von Komotau, MVGDB XXIII, 246-364
- Gubíková, R. 2007: Kostel svaté Kateřiny v Chomutově, Chomutov
- Jackiewicz-Garniec, M. – Garniec, M. 2006: Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach. Powiśle, Górne Prusy, Warmia, Mazury, Olsztyn
- Jan, L. – Skřivánek, F. 1997: Němečtí rytíři v českých zemích, HaG XXX/1-2, Praha
- Jan, L. 2003: Počátky Chomutova a Řád německých rytířů, in: Comotovia 2002, Chomutov, 5 – 15
- Jančák, M. 1974: Zámek v Blatně, in: PPŽ 5/1-2, 33-35
- Jurošková, L. 2004: Hospodářská strategie českomoravské bailie řádu Německých rytířů – příklad chomutovské komendy, in: Ústecký sborník historický 2004. Gotické umění a jeho historické souvislosti III, 125 - 156
- Kůrka, V. 1968: Ke kolonizaci Chomutovska, in: Mostecko – Litvínovsko, regionální studie 7, Most, 77-92
- Nicolle, D. 2009: Řád německých rytířů 1190 – 1561, Brno
- Pachner, J. 1995: Gotické fragmenty na chomutovské radnici, in: PPŽ 27/4, 97 – 101
- Pachner, J. 1999: Chomutov – nové poznatky z vývoje stavby, objevené při opravě zadního traktu radnice v r. 1998, in: PPŽ 31/1, 28 - 31
- Pachner, J. 2006: Nové objevy při opravách chomutovské radnice v roce 2005, in: Comotovia 2005, Chomutov, 143 – 175
- Pospieszny, K. 2004: Der preussisch-livländische „Konventhaustyp“ als eine Kloster- und Herrschaftsidee, in: Castella Maris Baltici 6, 153 - 158
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách, II. díl, Praha
- Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách, III. díl, Praha
- Rak, P. 2002: Chomutov 1252 – 2002, Chomutov
- Rak, P. - Pachner, J. 2005: Chomutovská uličnice. Stavebně-územní proměny a vývoj názvů ulic v Chomutově, Horní Vsi a Spořicích, Chomutov

- Razím, V. 1995: K postupu výstavby středověké městské fortifikace, in: Průzkumy památek II, 43 - 50
- Růžek, V. 1984: Chomutovské brány, in: PPŽ 4/1984, 110 - 113
- Schellberger, L. 1931: Die Kunstdenkmäler, in: Heimatkunde des Bezirkes Komotau, 2. Band, 6. Heft, Komotau
- Šimák J. V., 1938 : Středověká kolonisace v zemích českých, České dějiny I.5, Praha
- Trupinda, J. 2006: Państwo Zakonu Niemieckiego w Prusach, in: Jackiewicz-Garniec, M. – Garniec, M.: Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach. Powiśle, Górne Prusy, Warmia, Mazury, Olsztyn, 9 – 26
- Turnbull, S. 2008: Hrady Řádu německých rytířů. Cihlové hrady v Prusku 1230 – 1466, Praha
- Velímský, T. 1998 : Trans montes, ad fontes!, Most
- Weizsäcker, W. 1935: Rechtgeschichte von Stadt und Bezirk Komotau bis 1605, in: Heimatkunde des Bezirkes Komotau, 4. Band, 3. Heft, Komotau
- Wissuva, R. 1998: Die Entwicklung eines Verkehrsnetzes in Sachsen unter besonderer Berücksichtigung der Pässe des Erzgebirges und des Vogtlandes, AH 23



Georeferencovaný císařský otisk mapy stabilního katastru z r. 1842 zachycující centrum Chomutova (kresba M. Sýkora). Červeně je vyznačena plocha výzkumu, šedě zástavba, žlutě zástavba spalné konstrukce, zeleně zahrady a modře vodní toky a plochy.



Kolmý letecký snímek ukazuje historické centrum města. Zkoumaná plocha se nachází v levém dolním rohu. Mezi dvěma plošnými sondami – sondou 5 a 4 vlevo a 17 a 18 vpravo je umístěna liniová sonda 9.



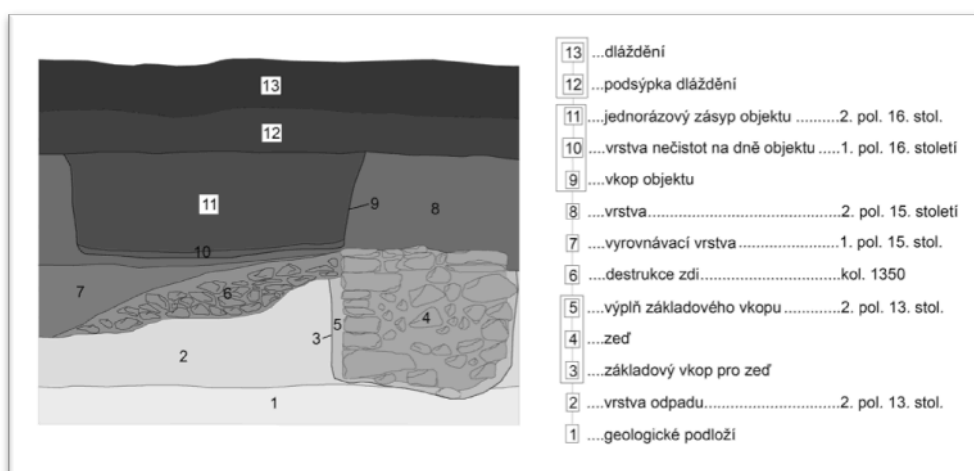
Snímek z hasičské plošiny složený z více fotografií ukazuje složitou zástavbu v sondách 17 a 18 (foto P. Lissek)



Fotografie z hasičské plošiny ukazuje situaci v sondách 4 a 5 (v popředí) a její vazbu k dochované zástavbě historického Chomutova (foto M. Sýkora).



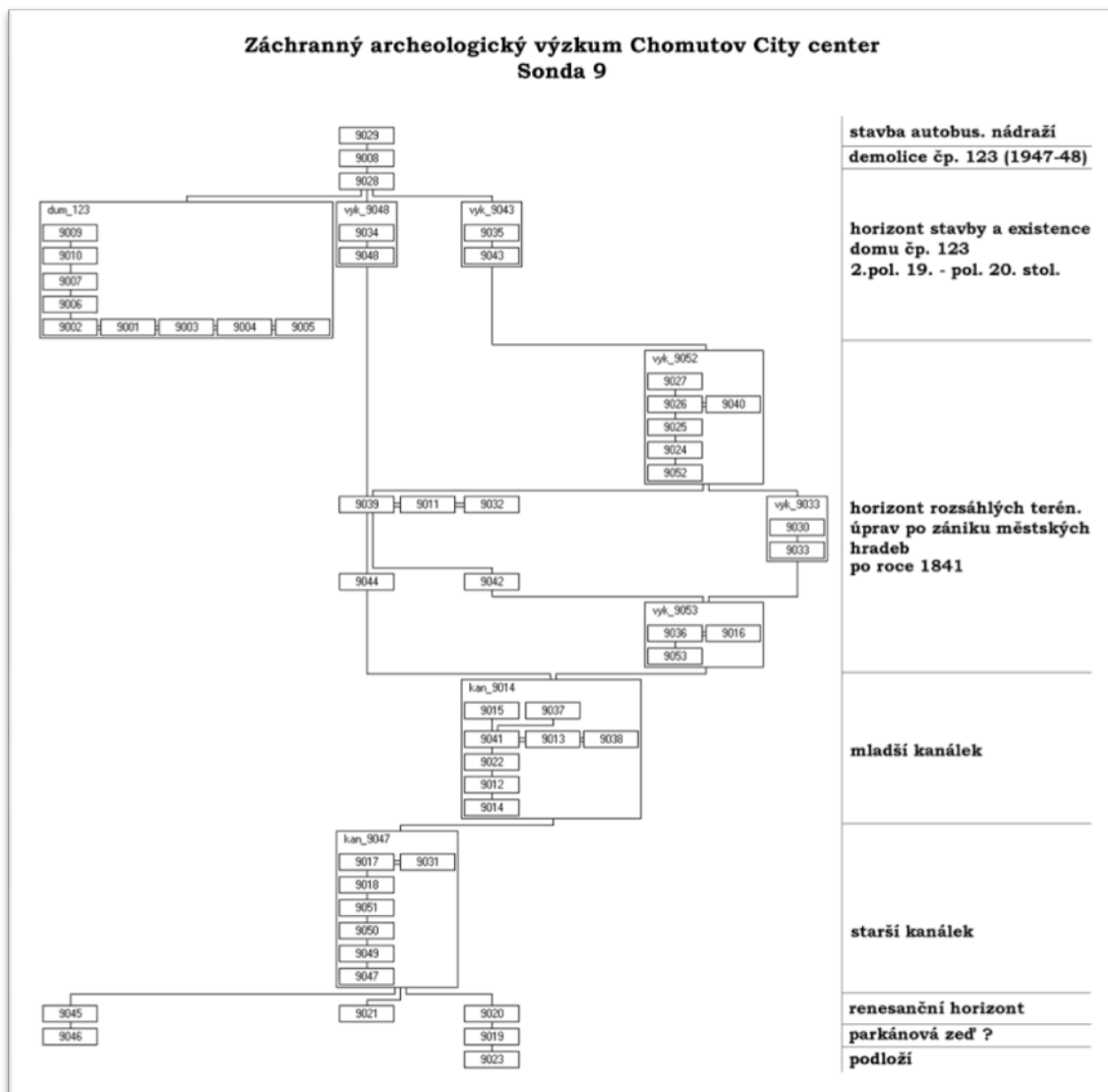
Terénní část výzkumu ilustrují následující fotografie. Po fyzicky náročné manuální práci (1) je potřeba odkryté situace zdokumentovat fotograficky (2), kresebně (3) a geodeticky (4). Následuje vyplňování formulářů ke každé stratigrafické jednotce zvlášť. O tom, jak je tato činnost “zábavná” dostatečně vypovídá výraz stavebního historika M. Nového (5).



Idealizované schéma archeologické situace na svislém řezu, které názorně vystihuje archeologickou metodu a její interpretační postupy. Čísla označují jednotlivé stratigrafické jednotky (kontexty), tedy uloženiny (vrstvy a výplně), vkopy a konstrukce, tak jak je rozlišujeme přímo v terénu na základě jejich specifických vlastností. Primárně je sledován vztah mezi nimi, kdy který kontext porušuje jiný, či s ním souvisí nebo nesouvisí, předchází ho a nebo následuje. Tím získáváme přehled o časovém sledu jednotlivých kontextů (sloupek čísel uprostřed, dole nejstarší, nahoře nejmladší), které se pak snažíme přesněji zadatovat za pomoci přírodních věd (např. dendrochronologie), písemných pramenů nebo nalezeného materiálu (keramika, mince, kachle, atd.). Tímto způsobem získáváme představu o vývoji osídlení na zkoumaném prostoru (zpracování M. Sýkora).



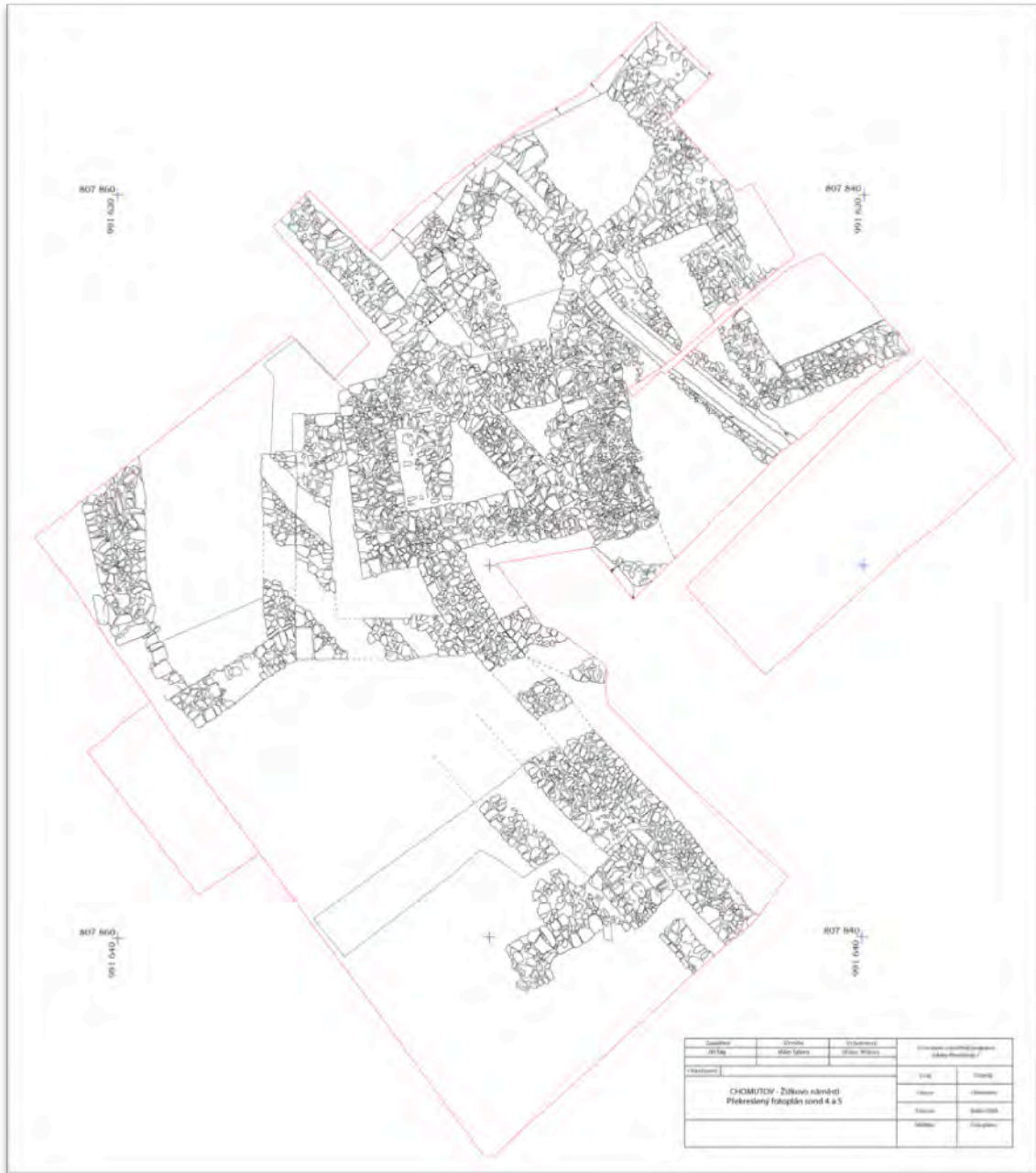
Fotografie výplně vodního příkopu názorně ukazuje sled jednotlivých uloženin jasně rozeznatelných podle jejich odlišného charakteru. Ne vždy bývá celá situace takto zřetelná.



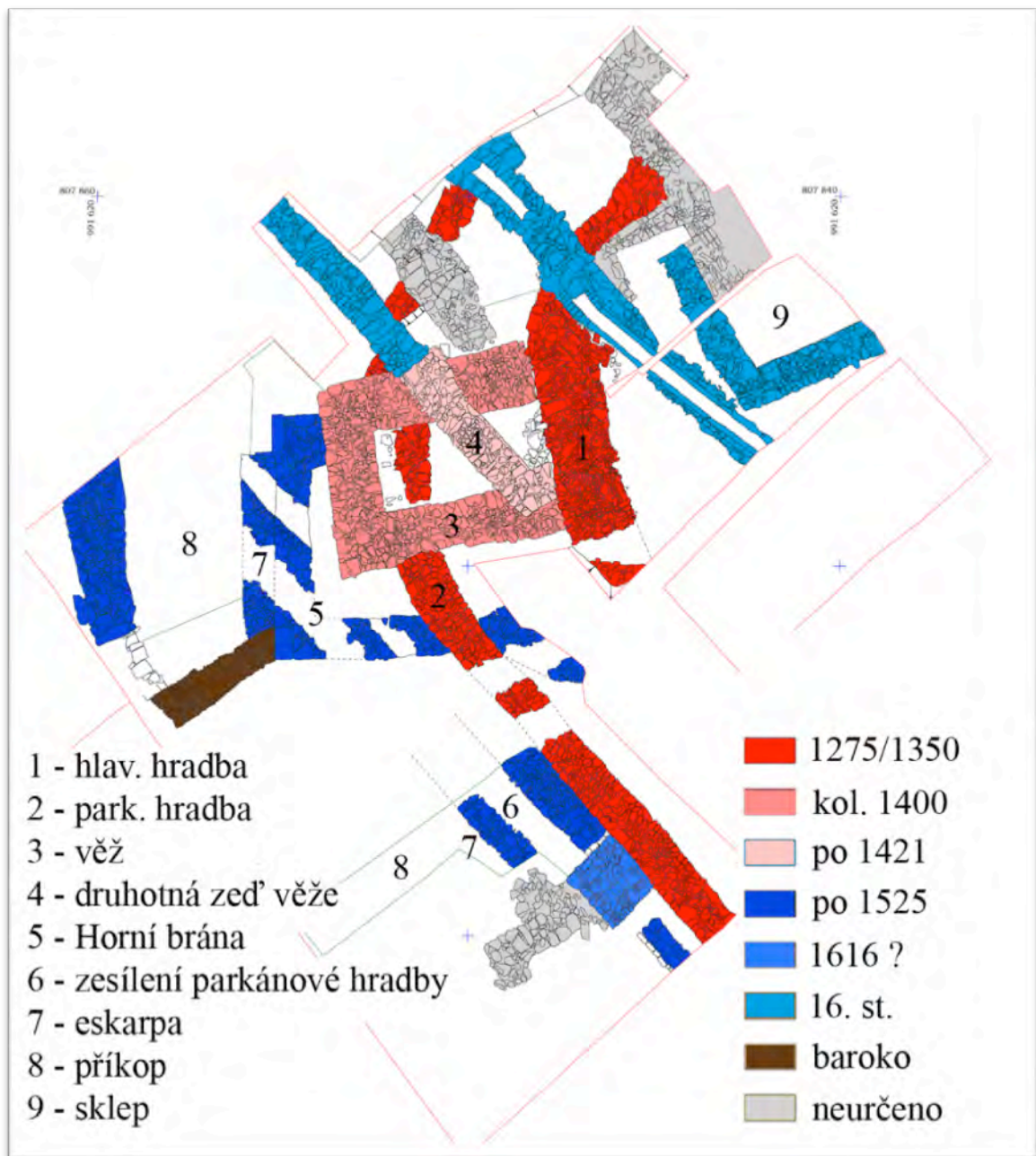
Ukázka složitější stratigrafické situace v sondě 9 prezentované v podobě tzv. Harrisovo matice (tvorba K. Derner – P. Lissek – M. Sýkora).



Fotogrammetrie sondy 5. Takové fotografické plány tvoří základ dokumentace (tvorba M. Sýkora).



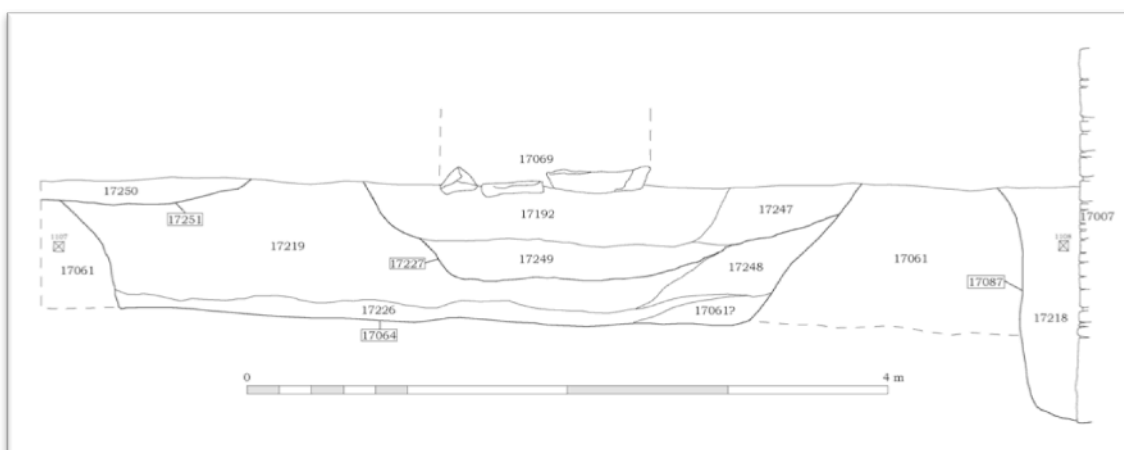
Fotogrammetrické plány jsou následně překresleny...



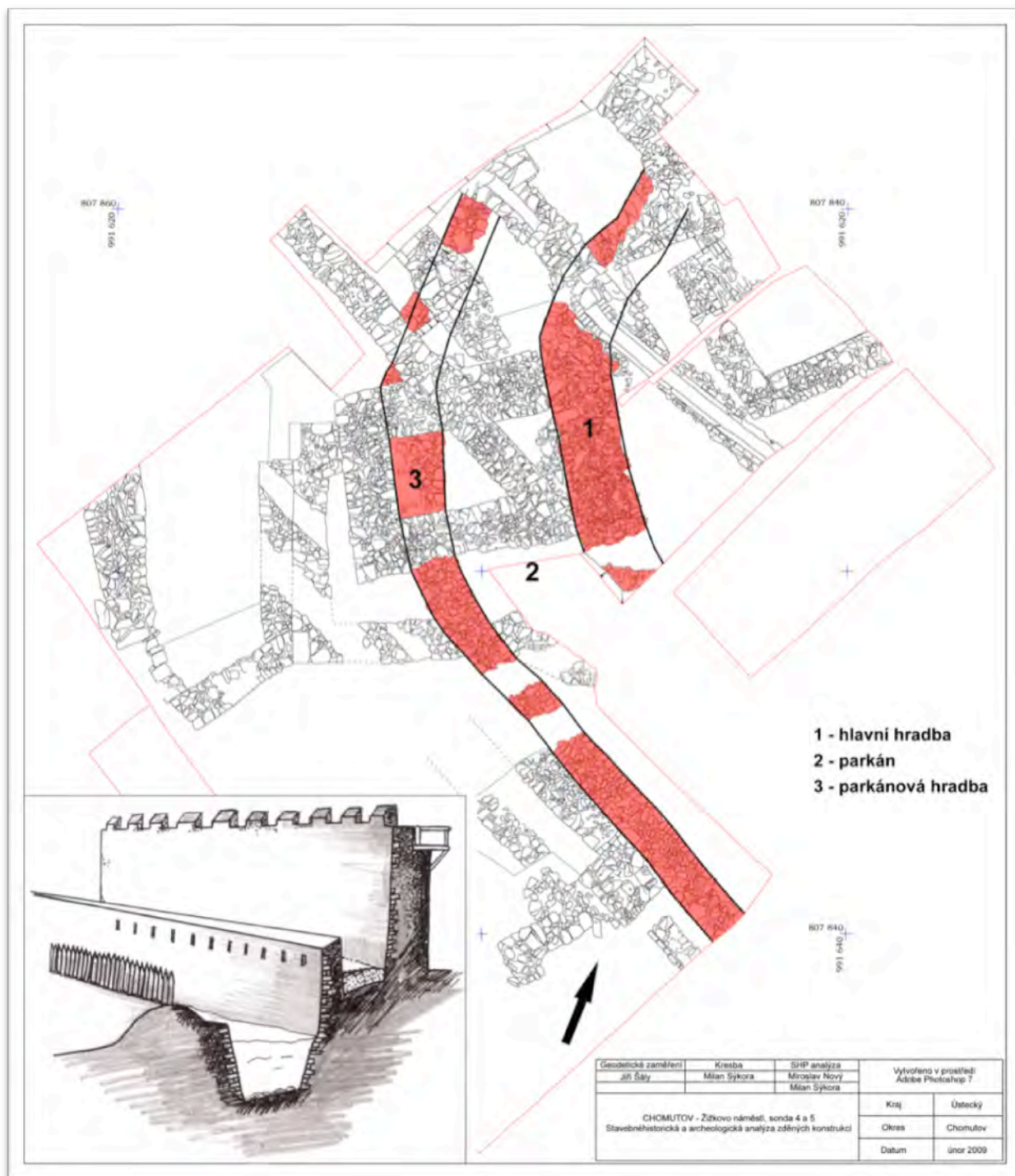
...a následně interpretovány z pozice různých vědních oborů (archeologie, historie, stavební historie, kuthistorie, dendrochronologie, atd.).



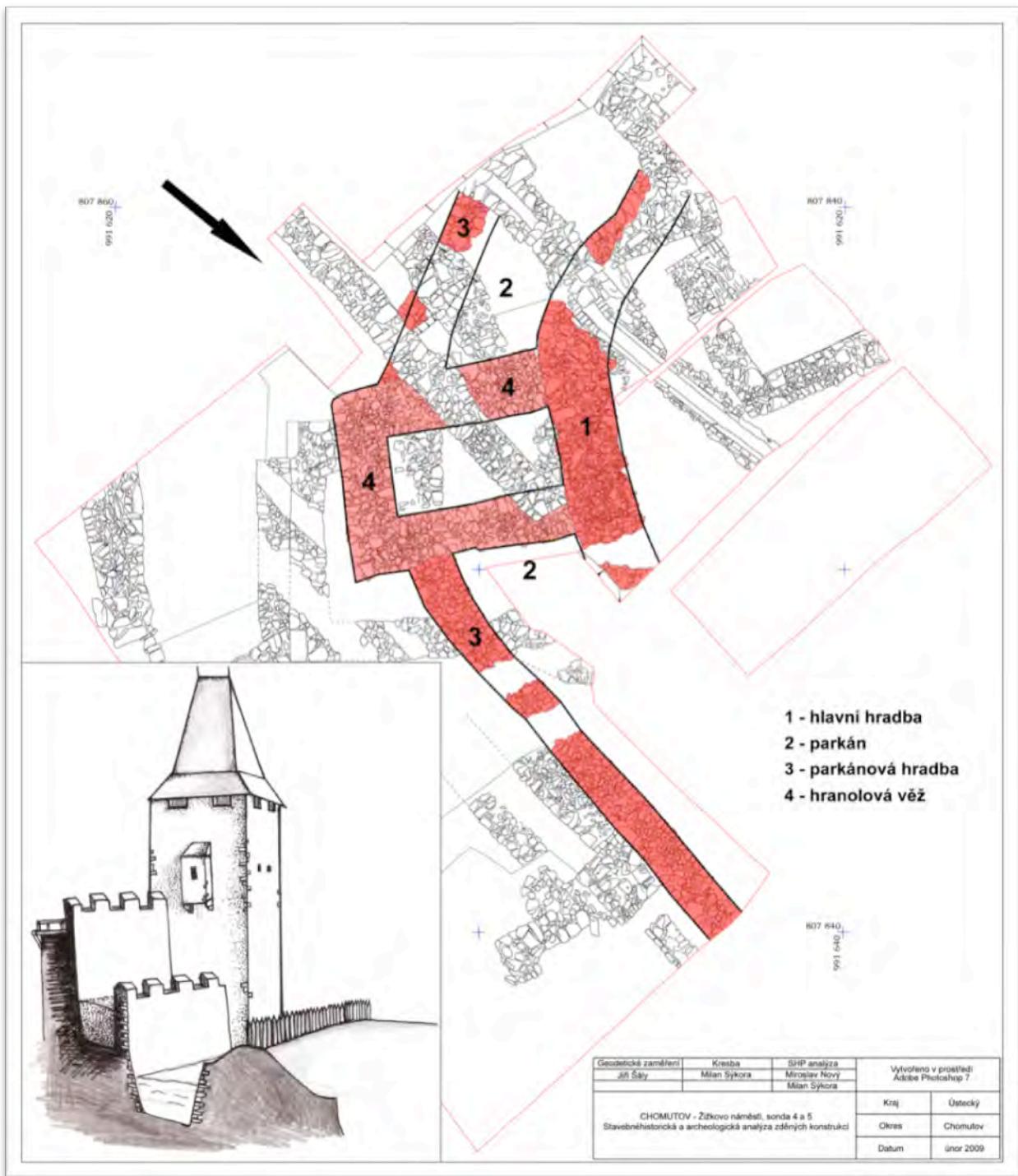
Plán předlokačního osídlení Chomutova z doby před r. 1252. Jako podklad byl použit georeferencovaný císařský otisk stabilního katastru z r. 1842 (kresba M. Sýkora).



Řez příkopem vymežujícím patrně dvorec Fridricha z Chomutova zachycený v sondě 17 (kresba M. Sýkora).



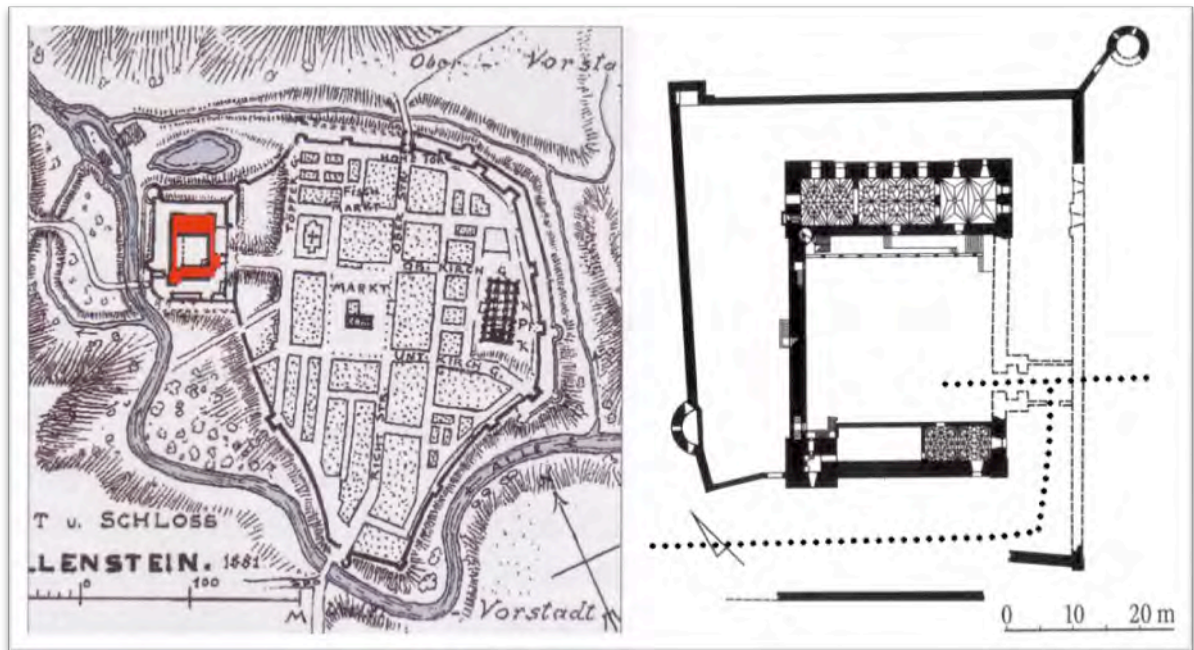
Plán a hypotetická rekonstrukce opevnění hospodářské části komendy vystavěné někdy v období 1250/75 – 1350. Šipka na plánu označuje směr pohledu. Zakončení parkánové hradby je pouze pravděpodobné, stejně dobře zde mohlo být cimbuří jako u hlavní hradby (plán M. Nový - M. Sýkora, rekonstrukce K. Kotyková).



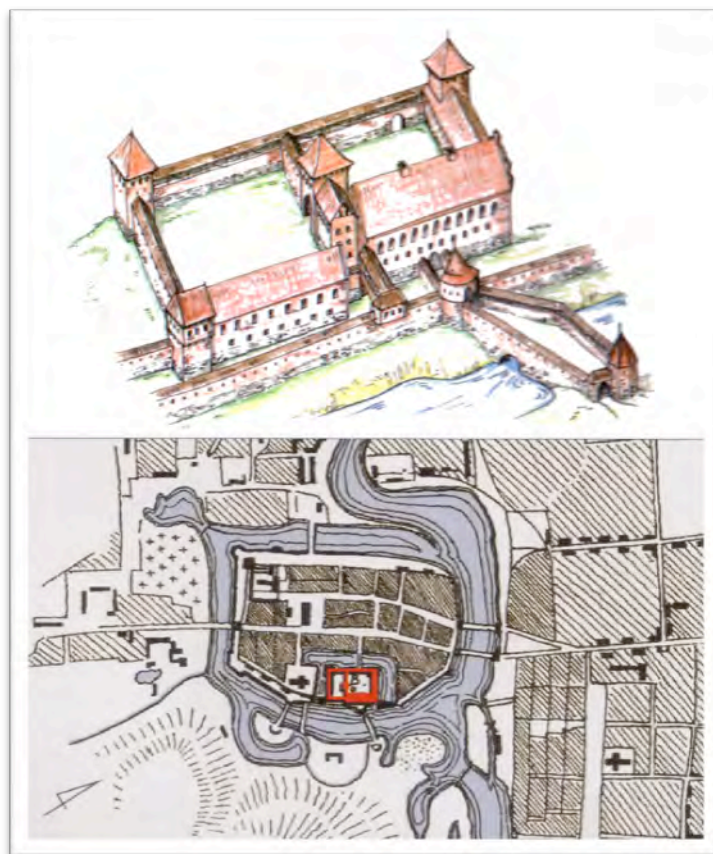
Archeologickým výzkumem v Chomutově bylo zachyceno opevnění komendy tvořené hlavní a parkánovou hradbou. Do původně oblého nároží hospodářské části byla dodatečně na přelomu 14. a 15. století vložena hranolová věž.



Georeferencovaný císařský otisk z r. 1842 s vyznačeným opevněním města a komendy na začátku 15. století. Černě jsou vyznačeny dochované úseky, šedě ty předpokládané. Jak je vidět, stav poznání je značně neuspokojivý a v otázce podoby fortifikací stále máme více nejasností než odpovědí (kresba M. Nový – M. Sýkora).



Řákový hrad Allenstein/Olsztyn v Polsku byl zapojen do opevnění města a dokonce jím procházela jedna z cest. Hrad tak tvořil jakousi složitou „bránu“.



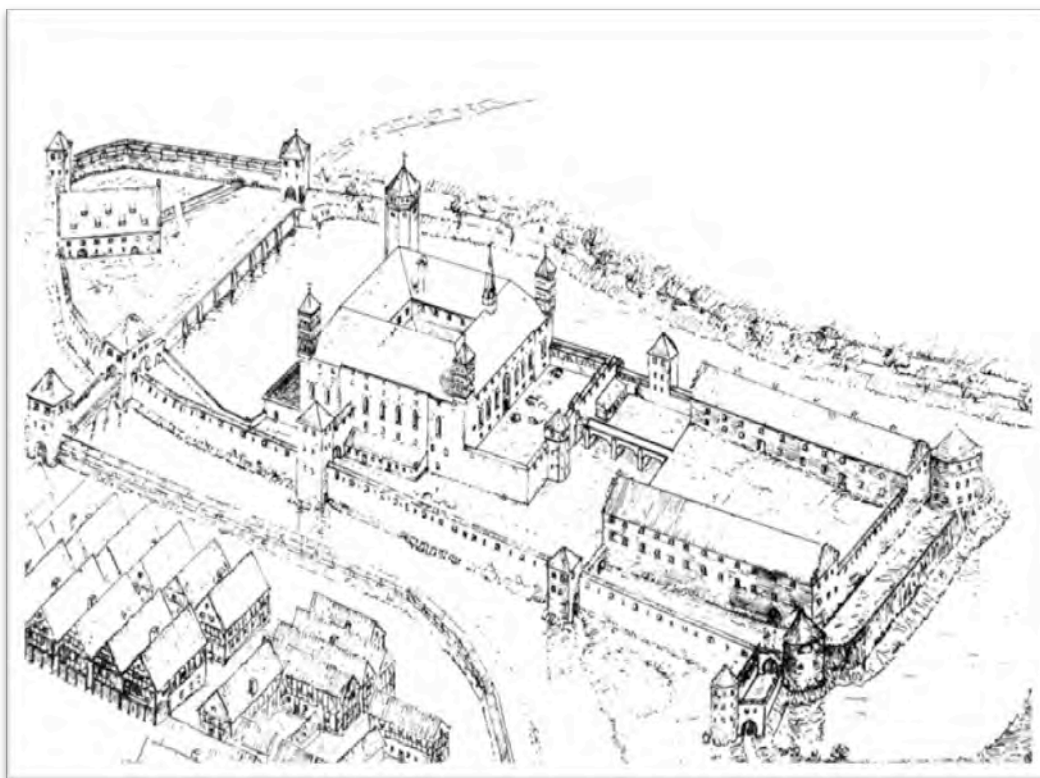
Hrad Braunsberg/Braniewo byl také komunikačně průchozí jako předchozí případ.



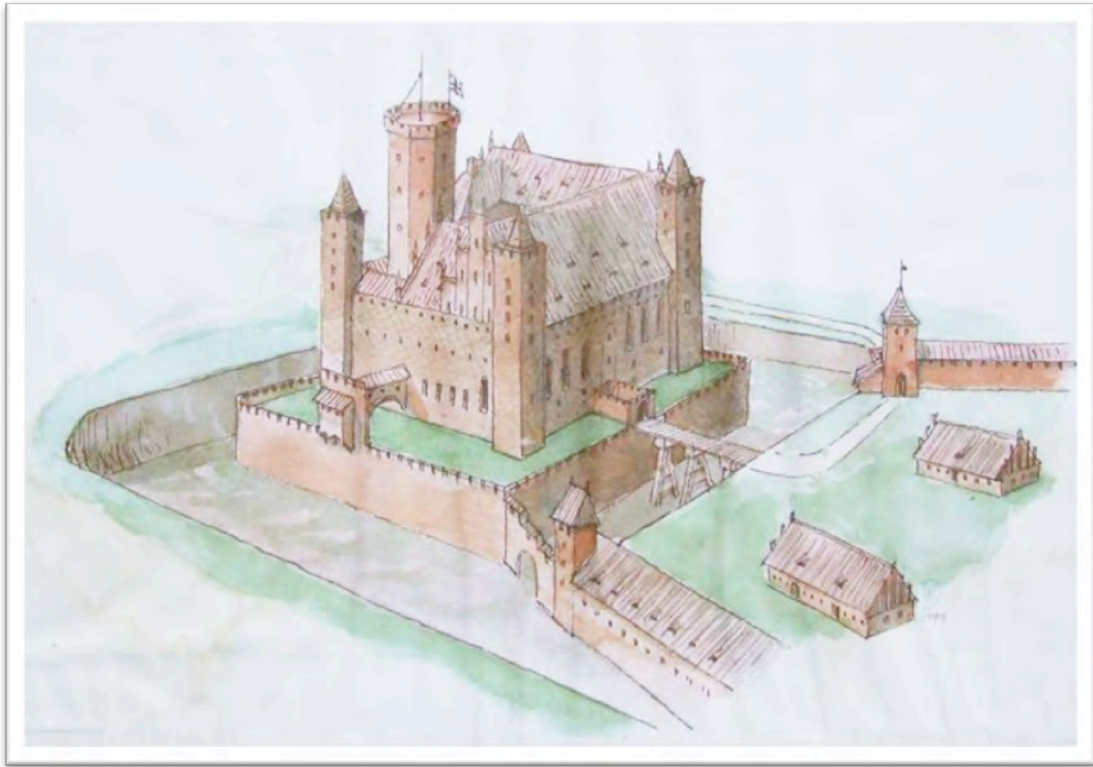
Jednu z variant dispozice řádových sídel ukazuje odvážnější rekonstrukce hradu Preussisch Holland.



Jedna z vůbec největších pevností řádu a sídlo velmistra – hrad Marienburg/Malbork v Polsku.



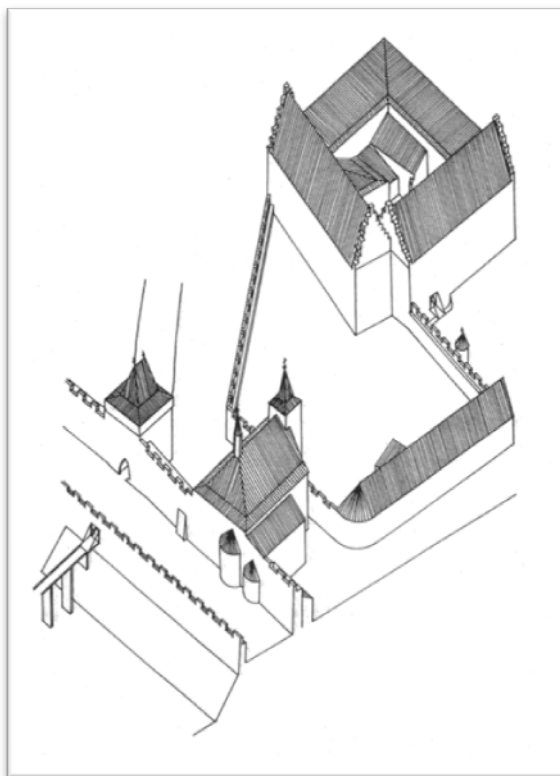
Rekonstrukce hradu warmijských biskupů Heilsbergu (dnes Lidzbark Warmiński v Polsku) v 16. století velice dobře ilustruje typickou řádovou architekturu v Pobaltí (podle M. Haftka 1999). Vlastní jádro na pravidelném půdorysu s vysokými hrotitými okny připomíná spíše mohutný opevněný kostel. Typické jsou i nárožní věže a věžičky. K jádru je připojeno opevněné hospodářské předhradí a další fortifikace odděluje i hrad od města.



Rekonstrukce jádra dalšího řádového hradu Rehden (dnes Radzyń Chelmiński v Polsku) ve 14. století (autor předlohy C. Steinbrecht). I zde můžeme vidět, jak byla řádová architektura jako celek jednotná a typizovaná. Tuto uniformitu je nutno spojovat především se specifickou funkcí řádových hradů – klášterů.



Řádový hrad Marienwerder (Kwidzyn v dnešním Polsku), který je stejně jako ostatní pevnosti v Pobaltí vystavěn z cihel. V popředí pro křižácké hrady typická záchodová věž, jejíž mladší obdoba se nachází i v jezuitském areálu v Chomutově. Je možné, že tato stavba měla předlohu v podobné odpadní věži komendy, která se dodnes nedochovala.



Rekonstrukce podoby komendy Řádu německých rytířů na Starém městě v Praze na konci 14. století (podle T. Durdík 2004). Povšimněte si pravidelné uzavřené dispozice jádra komendy.



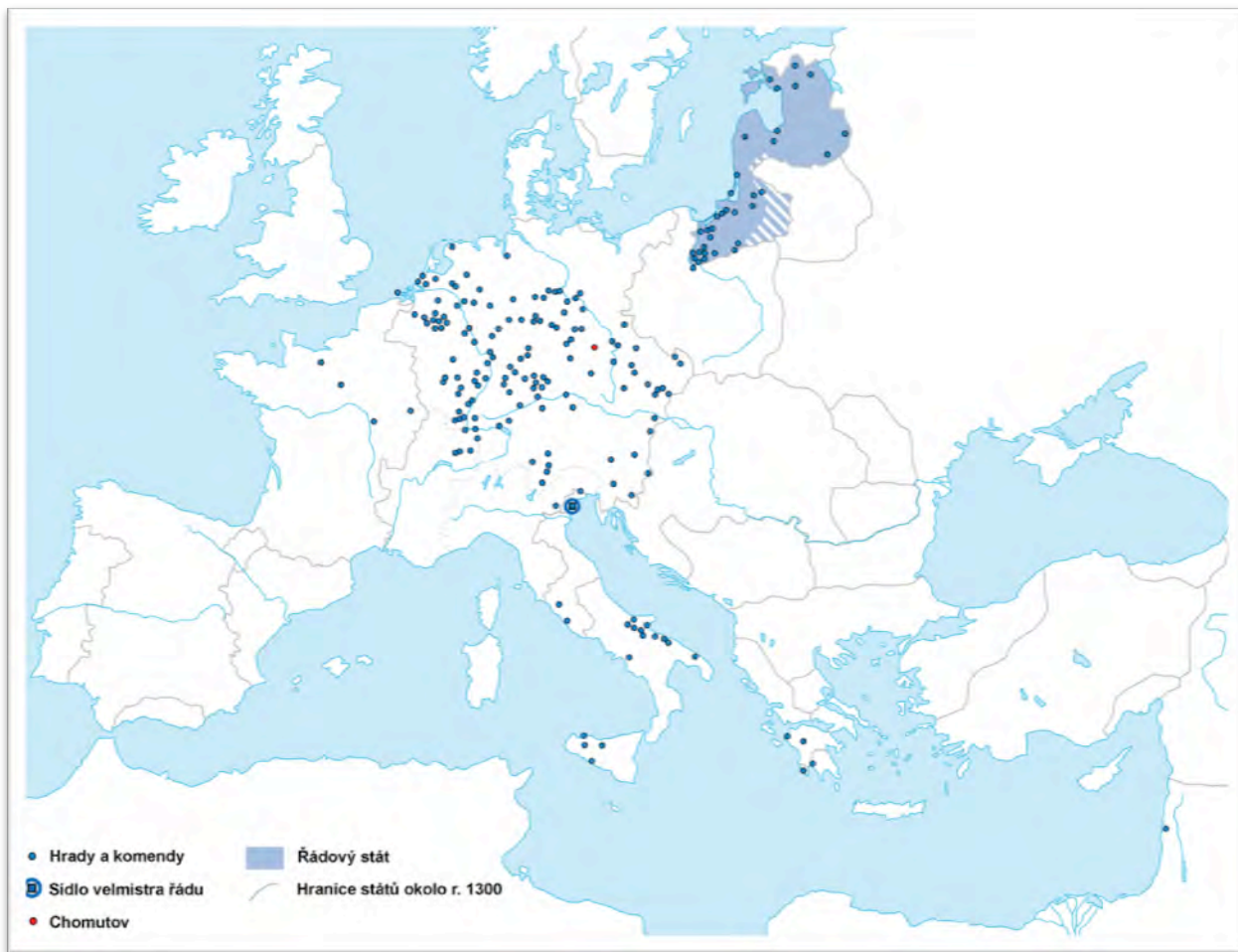
Panna Marie se znakem německých rytířů byla nejvýznamnější patronkou řádu a její jméno se promítlo i do názvu jeho hlavního sídla Marienburgu, z kterého pochází i tento reliéf.



Řádový rytíř na hlavici sloupu arkády z 2. pol. 13. století na nádvoří Horního hradu v Marienburgu. Obrázek dobře ilustruje dobovou zbroj a zároveň upomíná na krvavé boje, které sváděli řádoví rytíři s pohanskými kmeny v Pobaltí.



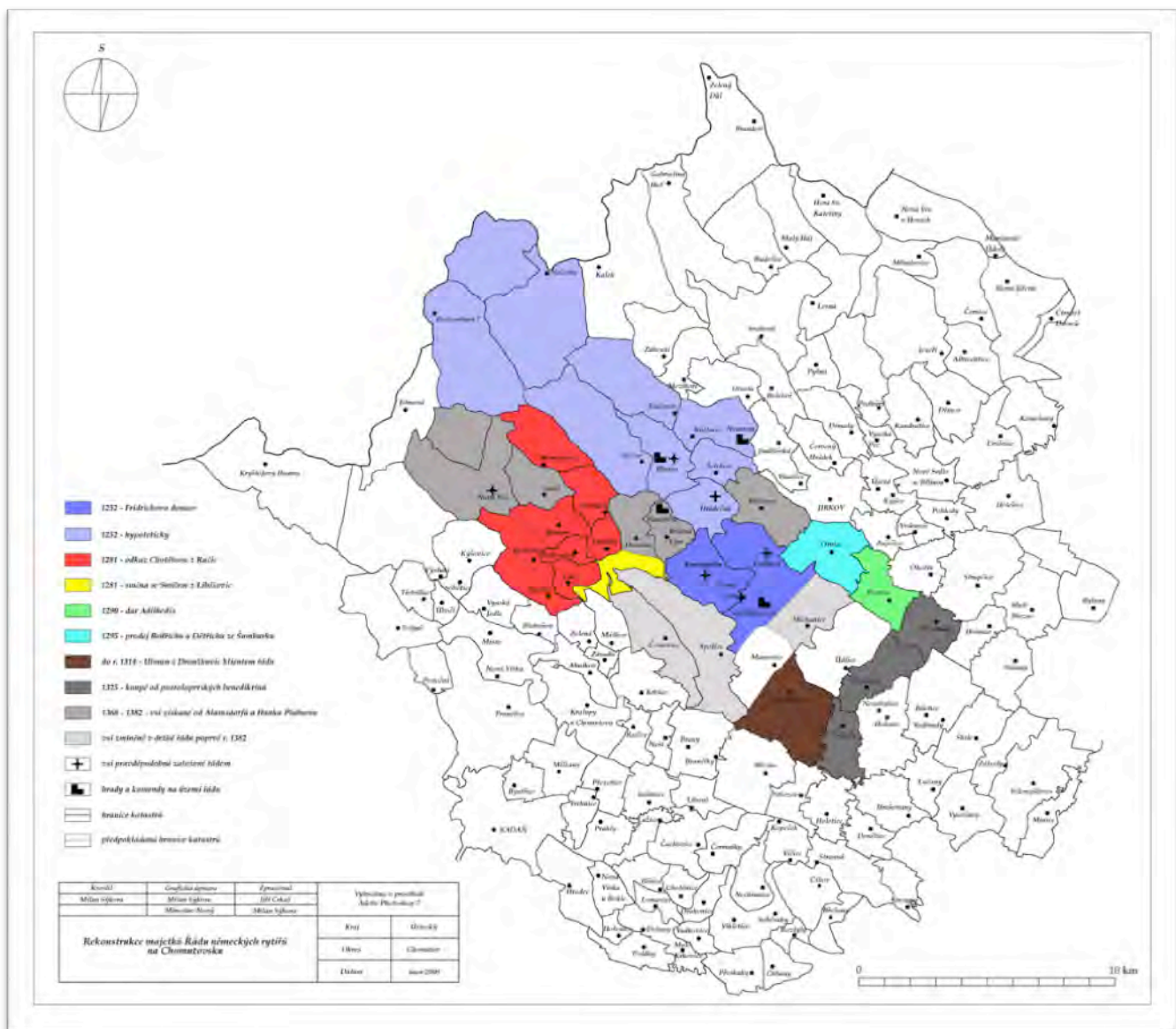
Velmistři řádu vyobrazení na fresce v katedrále v Marienwerderu (dnes polské město Kwidzýn). Zcela vlevo Ulrich von Jungingen, který zahynul v bitvě u Grunwaldu r. 1410. Na štítech jsou patrné znaky velmistřů řádu a za povšimnutí stojí i pro řádové rytíře typické plnovousy a bílé pláště s černým křížem.



Mapa komend a řádového panství v Prusku kolem r. 1300 (podle M. Zanoli 2008). Ve Svaté zemi je vyznačen Akkon, který rytíři ztratili v r. 1291. Poté velmistr přenesl své sídlo do Benátek a nakonec r. 1309 na impozantní Marienburg.



Pečeť chomutovské komendy na listině zemského komtura Albrechta z Dubé z r. 1396. Podle nejnovějších interpretací zobrazuje nejen opevnění komendy s bránou, ale i průčelí kostela s vysokým trojúhelníkovým štítem a v podstatě tak symbolizuje dvě funkce řádových komend – pevnostní a klášterní.



Majetky chomutovské komendy, které řád postupně získával v l. 1252 – 1411 koupí nebo darem od příznivců z řad místní šlechty. Hospodářská politika německých rytířů nebyla nikdy zcela cílevědomá, což se projevilo i v majetkové držbě, kdy rytíři mnohé z nabytých území nepodrželi příliš dlouho (kresba J. Crkal – M. Nový – M. Sýkora).



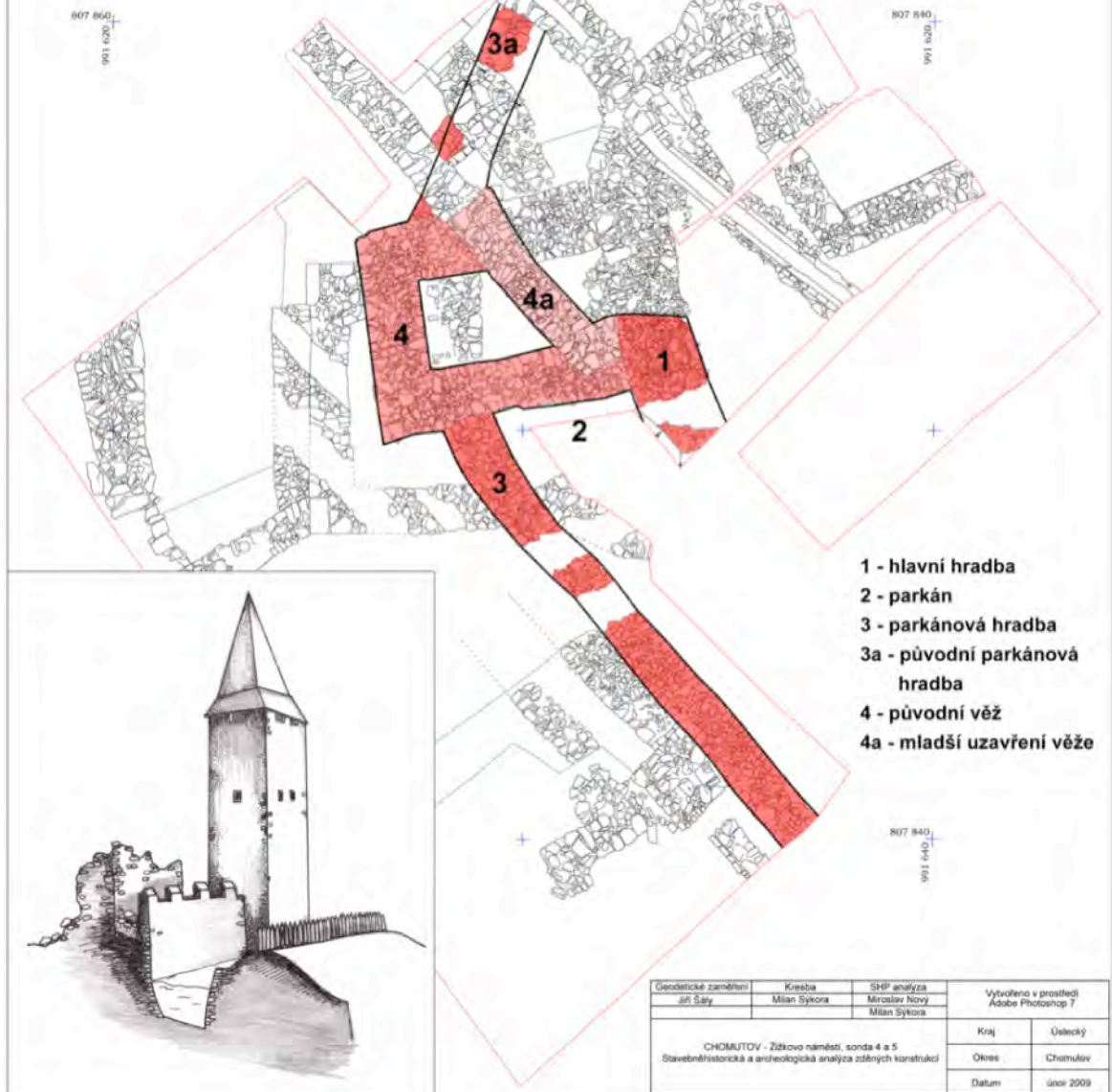
Chomutov 15. března 1421 (fiktivní rekonstrukce, námět J. Šlajsna – M. Sýkora, kresba J. Langhamer)

Legenda: 1 – hranolová věž opevnění hospodářské části původní komendy; 2 – převět neboli výsernice, středověký záchod; 3 – hlavní hradba, na které by měly být vidět odhalené zadnice chomutovských žen. Z obavy před prudérními puritány a vzhledem k možnému mravnímu narušení mládeže nezachyceno; 4 – parkánová hradba. Mezi stinkami hrozící farář Václav, člen Řádu německých rytířů; 5 – vodní příkop; 6 – palisáda na vrcholu valu; 7 – husitský kněz; 8 – taras; 9 – střelec; 10 – tarasnice na dřevěné lavici; 11 – střelec z kuše; 12 – pavéza. Rekonstrukce opevnění vychází z archeologických nálezů a soudobých analogií.

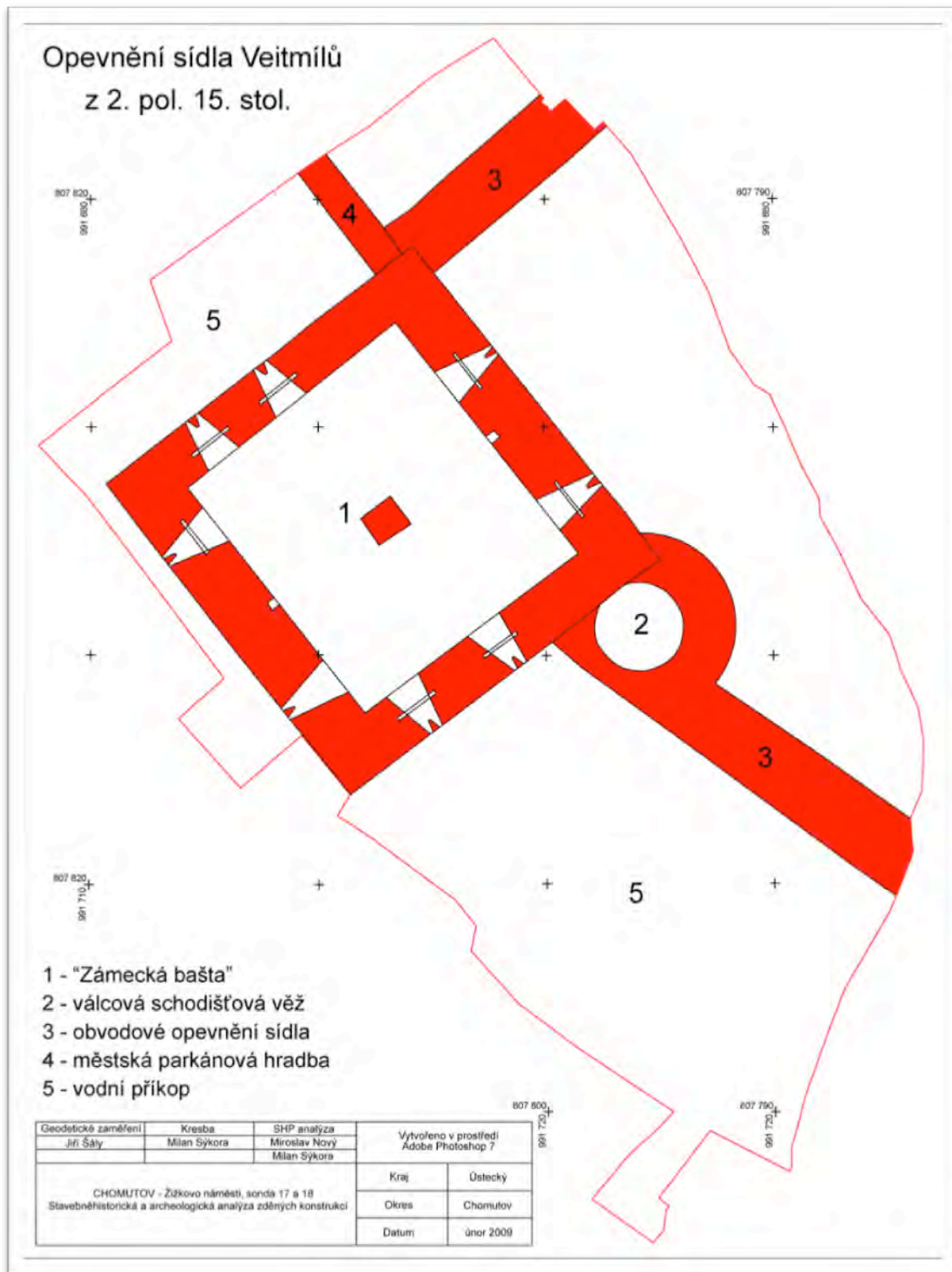


Barokní obraz řádění husitů v Chomutově (OM Chomutov)

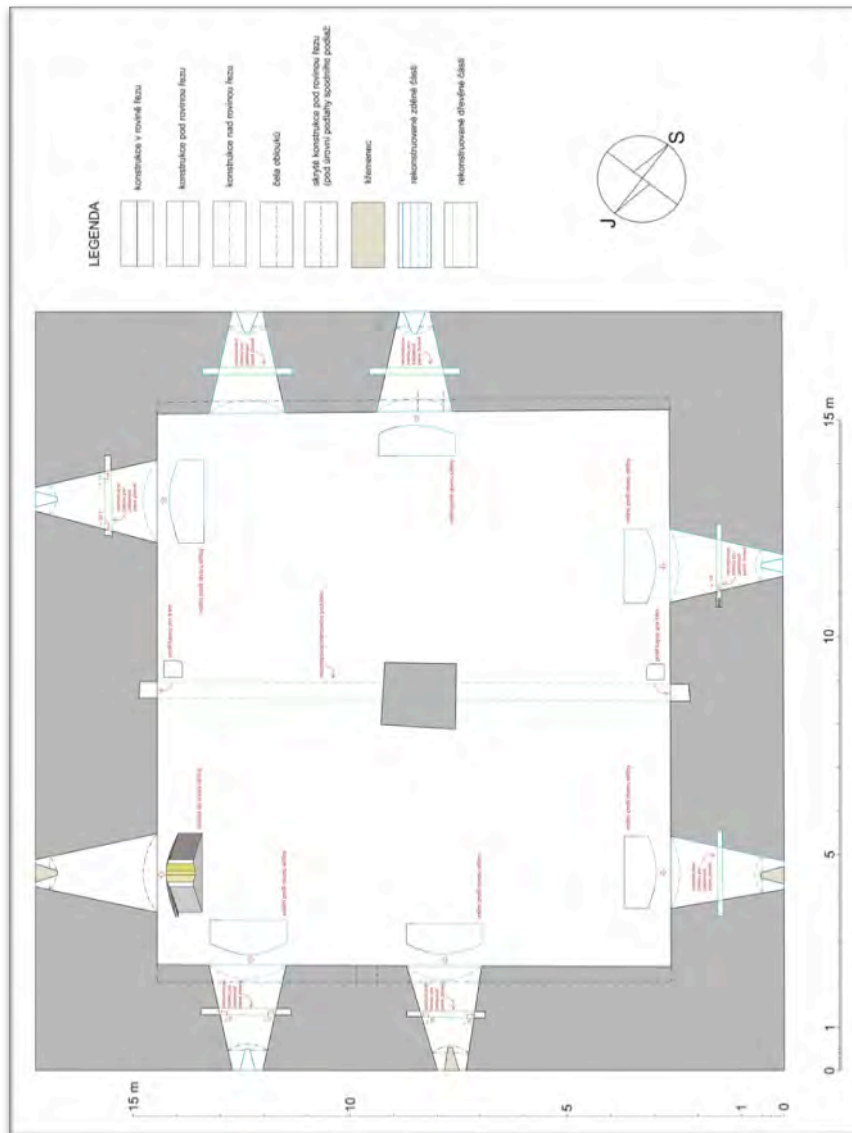
**Opevnění po r. 1421
(vrcholná až pozdní gotika)**



Původní hranolová nárožní věž komendy byla patrně během dobývání města husity poničena požárem a její zadní část se zřítla. Je ovšem také možné, že k jejímu poškození došlo až v říjnu 1421, kdy byla ustupujícími Pražany záměrně zapálena. Požár, který ve věži vypukl, způsobil zřícení její zadní stěny. Zároveň s ní byla patrně poničena i hlavní hradba v úseku, který vybíhá do Farské ulice. Krátce poté byla zadní stěna věže znovu vystavěna, nyní však na zmenšeném lichoběžném půdorysu. To, že nebyl obnoven poškozený úsek hlavní hradby, patrně souvisí s provizorností celé obnovy v neklidných dobách husitských válek.



Stavebně historická analýza zdív zjištěných archeologickým výzkumem v sondách 17 a 18 (kresba M. Nový – M. Sýkora).



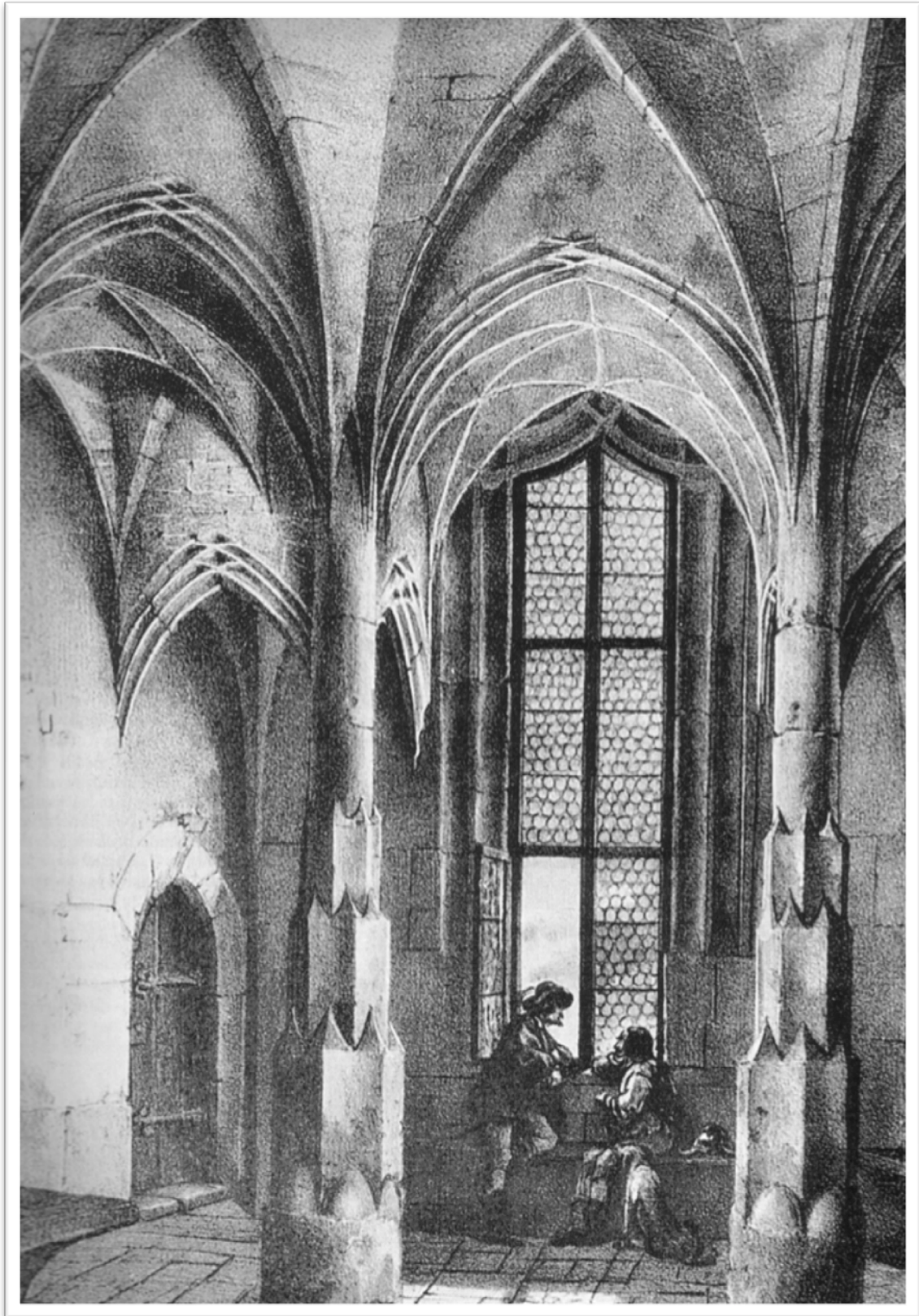
Detailní kresba půdorysu „Zámecké bašty“ v úrovni přízemí (kresba M. Nový).



Sen o Chomutově r. 1490. Pan Beneš přijíždí z Karlštejna na svůj hrad v Chomutově, v pozadí jej vítá jeho hejtman Jan Jiskra z Plotiště, rozradostněn nad dokončením „Zámecké bašty“. Zatímco podoba opevnění a staveb je hypotetická, oděvy a zbroj odpovídá době.



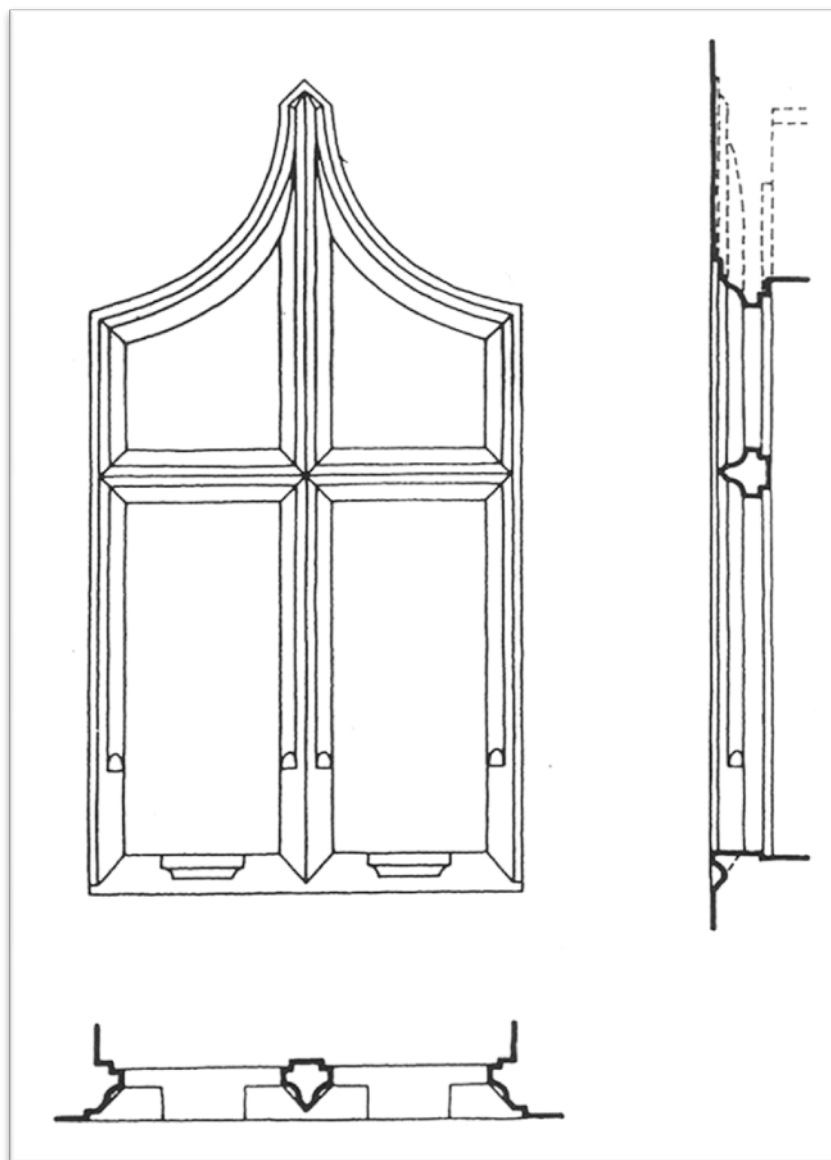
Chomutov 16. dubna 1547. Rekonstrukce zobrazuje interiér přízemí „Zámecké bašty“ se zajímavě řešenými střílnami. Obrázek je situován do doby, kdy saská vojska obsadila Chomutov. V místnosti jsou dva střelci s tuplháky (něm. Doppelhacke, dlouhá ruční střelná zbraň) a hejtman pana Šebestiána z Veitmíle. Podoba prostory vychází z poznatků archeologického a stavebně historického výzkumu, postavy jsou zobrazeny v pestrém oděvu a zbroji té doby.



Prostor nad kaplí na Albrechtsburku v Míšni (litografie C. Wenera z r. 1830, převzato z Radovi 1998). Obrázek názorně ukazuje základní tvarosloví hutě Arnolda Vestfálského včetně záclonových oken a sklípkových kleneb. I takto si můžeme představit nedochované prostory na chomutovském hradě.



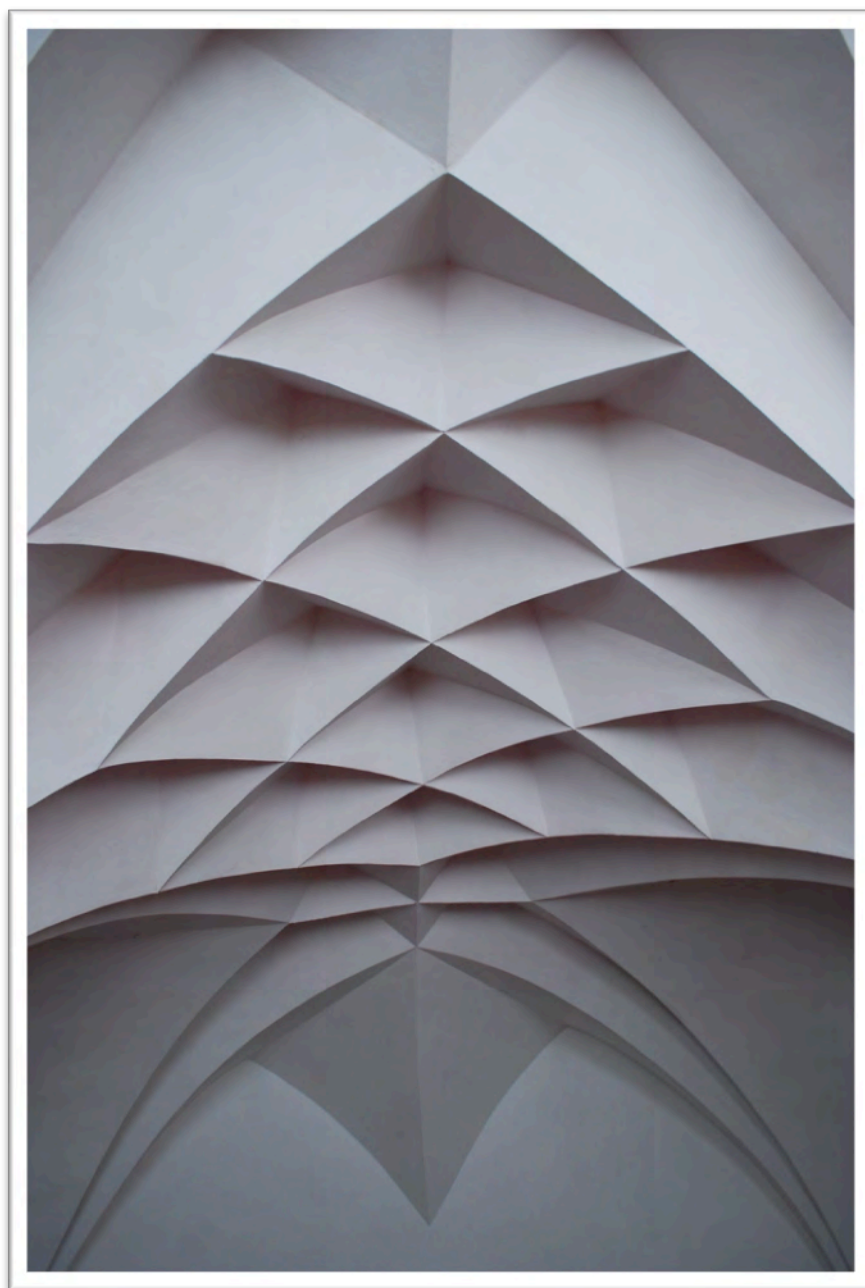
Vstupní průčelí probošství v Míšni (převzato z Radovi 1998). Povšimněte si záclonových oken a sedátkových portálů.



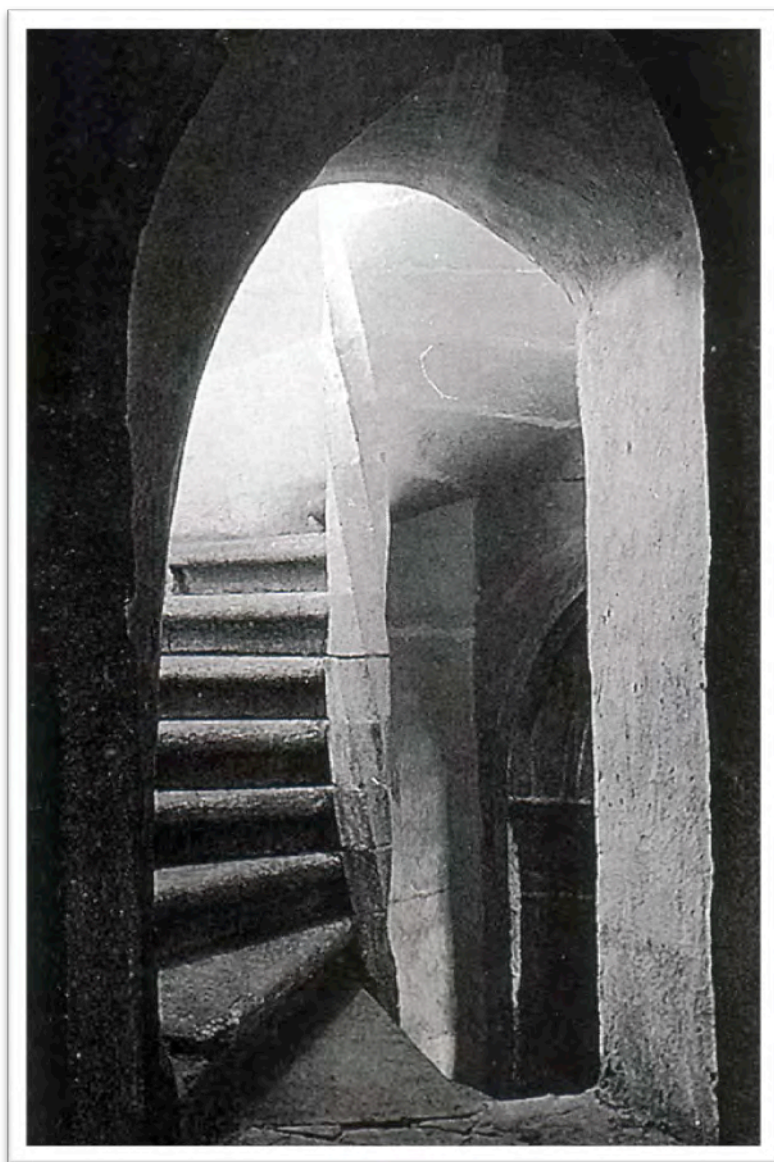
Záclonové okno karlštejnského purkrabství (převzato z Radovi 1998) vystavěné za úřadování pana Beneše.



Jeden z portálů chomutovského zámku, který má téměř identickou předlohu v tvorbě Arnolda Vestfálského.

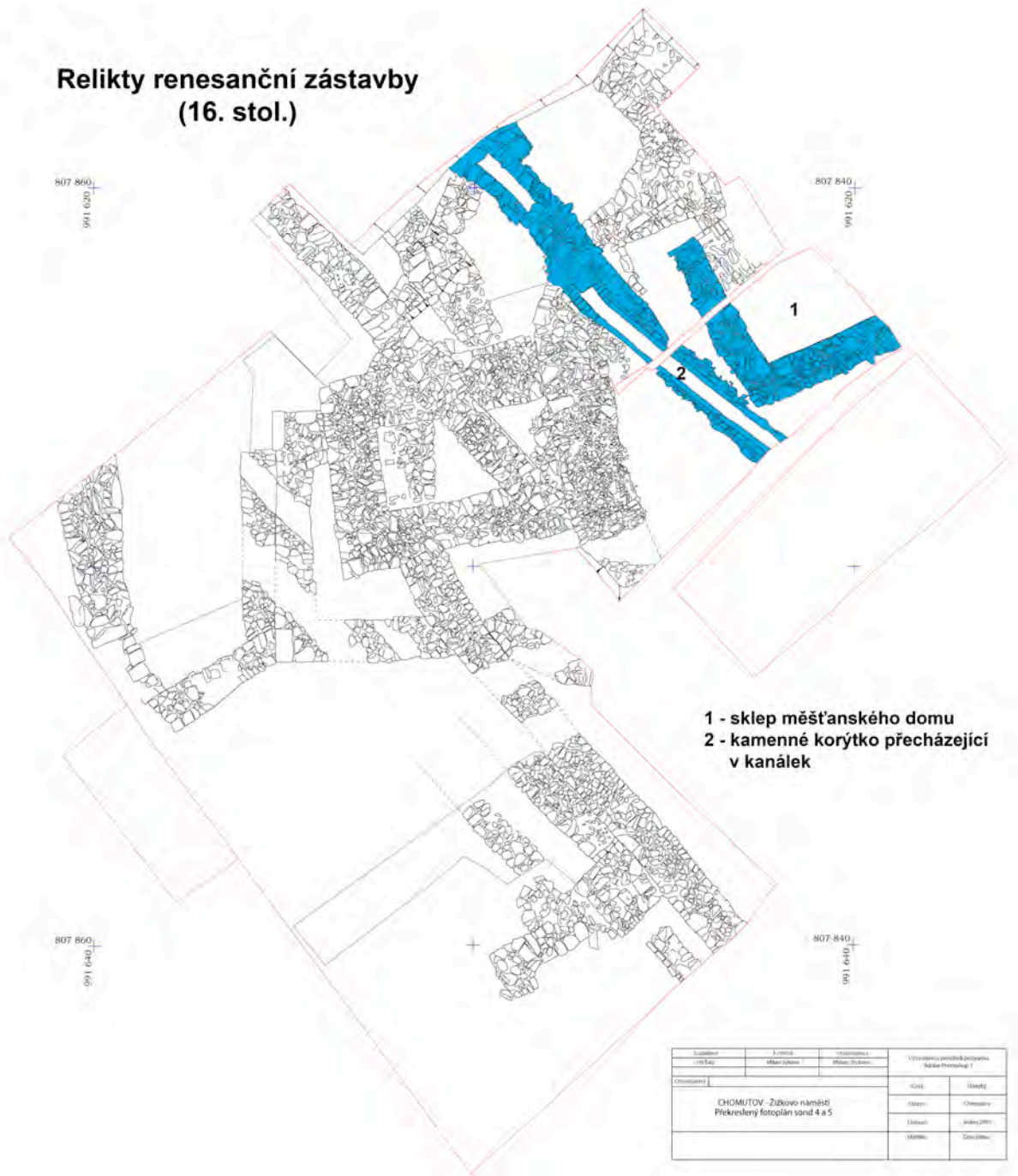


Hra světla a stínů na sklípkové klenbě chomutovského zámku.



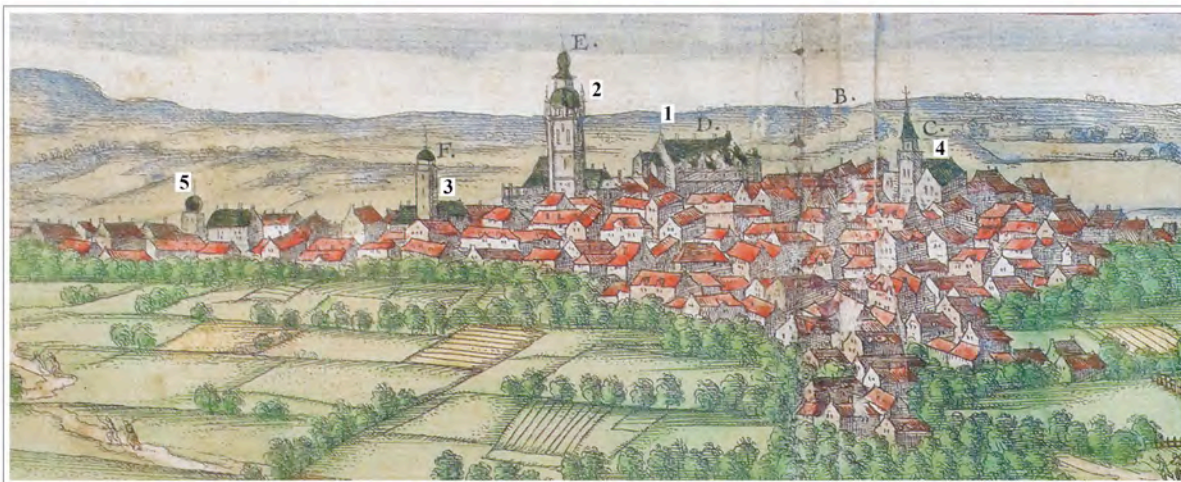
Šnekové schodiště na hradě Rochlitz. Torza podobného schodiště byla nalezena během archeologického výzkumu.

Relikty renesanční zástavby (16. stol.)



Stavba	Číslo	Stavba	Výkresový systém
CHOMUTOV - Žižkovo náměstí	4 a 5	Překreslený	1:50

Plán sond 4 a 5 s vyznačeným půdorysem sklepa renesančního měšťanského domu s kamenným korytkem odvádějím dešťovou vodu do kanálku (kresba M. Sýkora).



J. Hoefnagel 1617 (předloha před 1598)

- 1 - zámek
- 2 - v originále budova popsána jako "Das Raet haus",
zobrazena je však městská věž a za ní budovy
severního a severozápadního křídla zámku?
- 3 - děkanský kostel
- 4 - Jezuitský areál
- 5 - Vinná brána nebo zvonice kostela sv. Wolfganga

Renesanční Chomutov na rytině Jakuba Hoefnagela z r. 1617. Předloha vyobrazení byla nakreslena před požárem, který v r. 1598 postihl celé město (převzato z Pachner – Rak – Semotanová 2007).



Miniatura z rukopisu z 15. století, která věrně vystihuje podobu světnice měšťanského domu (převzato z Büttner – Meissner 1980). V pozadí stojí kamna složená z nádobkových kachlů, u nichž se hřeje kočka. Ve výklenku vlevo je patrná soška. Místnost prosvětluje okno složené ze skleněných kruhových terčků. Zatímco stěna vlevo je omítnutá, zeď v pozadí je obložená dřevem. Obrázek ukazuje svět hrajících si dětí, svět který je sice vzdálený, ale přesto moderním lidem důvěrně známý.



Rytina Albrechta Dürera k Brantově knize *Loď bláznů* z r. 1499 (zdroj: www.gutenberg.org). Obrázek ukazuje podobu stolu a ilustruje obtížný život mezi různou havětí. Zde však vzhledem k přítomnosti kočky se v obtížích ocitly spíše myši.



Otevřené záchody s nástavcem se slámou na dvorku, jaké bychom mohli vidět i ve středověkém Chomutově (kresba J. J. Wicka z 16. století, převzato z Kamber – Keller 1996).



Přes noc měli obyvatelé měst u svých lůžek nočníky, které pak vyprazdňovali na ulici k jistě velké “radosti” kolemjdoucích. Zacházení s odpadem bylo ve středověkém světě naštěstí problematické a ve svém důsledku způsobovalo středověkému člověku mnohé problémy (rytina A. Dürera z r. 1499, zdroj: www.gutenberg.org).



Ilustrace Diebolda Schillinga ke kronice města Luzern z doby okolo r. 1500 ukazuje interiér ložnice, která byla pro lepší udržení tepla kompletně obložena dřevem. Kromě postele, truhly a nočníku si můžeme povšimnout i obrazu se scénou Ukřižování na stěně v pozadí (převzato z Kamber – Keller 1996).



Ilustrace Nicolase Klucela z r. 1554 zobrazuje pohled do domu skláře (zdroj: www.larsdatter.com). V popředí pult s nabízeným zbožím, v pozadí pracuje sklář na okně s terčíky, na polici nad ním jsou okna vyplněná plochým tabulovým sklem. Přední části přízemí domů ve městech byly často vyhrazeny pro obchodní nebo řemeslné aktivity, rodinný život se převážně odehrával ve vyšších patrech.

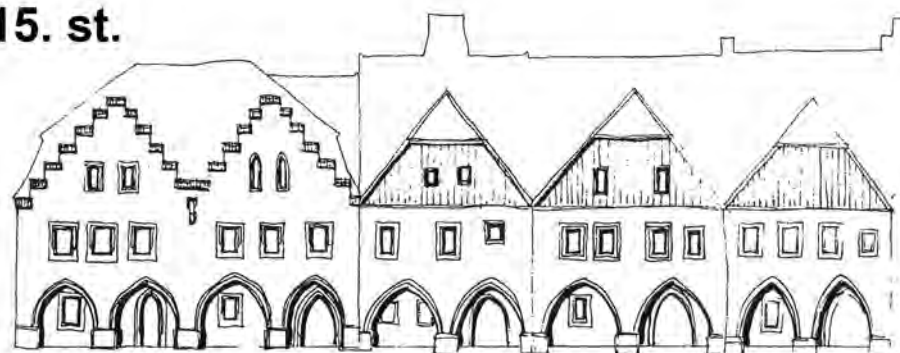


Renesanční sedátkový portál z Českého Krumlova. Z podobného pochází i fragmenty sedátek nalezené při archeologickém výzkumu v Chomutově. Hlavní vstup do domu byl častokrát řešen neobyčejně okázale a dával tak na odív finanční potenciál a vypjaté ambice majitele.

14. st.



15. st.



16. st.



Průčelí chomutovských domů čp. 4, 5, 6 a 7 (kresba J. Pachner). Obrázek ukazuje komplikovaný vývoj staveb od původně převážně dřevěných, přes kamenné gotické až po renesanční. Zvláště u poslední prezentované vývojové fáze je patrná náročnost uměleckého řešení, která dobře koresponduje se vzrůstajícími politickými ambicemi měšťanstva.



Od 14. století se ve městech výjimečně objevuje i cínové nádobí, jeho masovější příliv je však spojen až se 16. stoletím. Z tohoto materiálu se nejčastěji vyráběly konvice, džbánky, holby a talíře, jak velice dobře ilustruje obraz rodiny basilejského cechmistra Hanse Faescheho od Hanse Huga Klubera z r. 1559 (převzato z Kamver – Keller 1996).



Vyobrazení kuchyně z kuchařské knihy Jana Kantora z r. 1545 (převzato z Hrdlička 2000). Povšimněte si velkého dýmníku k lapání kouře nad ohništěm, hrnců s pokličkami a rožnů.



Dřevoryt Hanse Weiditze z 16. století zobrazující jídelní tabuli (převzato z van Dülmen 1999). Na stole jsou keramické a skleněné poháry, pod ním konvice a lahev. Stolovníci sedí na jednoduchých lavicích. Zcela vpravo běžný jev, velice často pranýřovaný soudobými moralisty. Hostiny se totiž někdy strhávaly v orgie obžerství. Aby bylo možné pokračovat v další konzumaci, bylo často uměle vyvoláno dávení.



Grafika Jobsta Ammana z r. 1568 zobrazující dílnu hrnčíře (zdroj www.wikimedia.org). Zachyceny jsou různé druhy kuchyňské a stolní keramiky, jako např. hrnce, džbánky a misky. V pozadí je patrná pec a osoby kopající a připravující hrnčířskou hlínu.



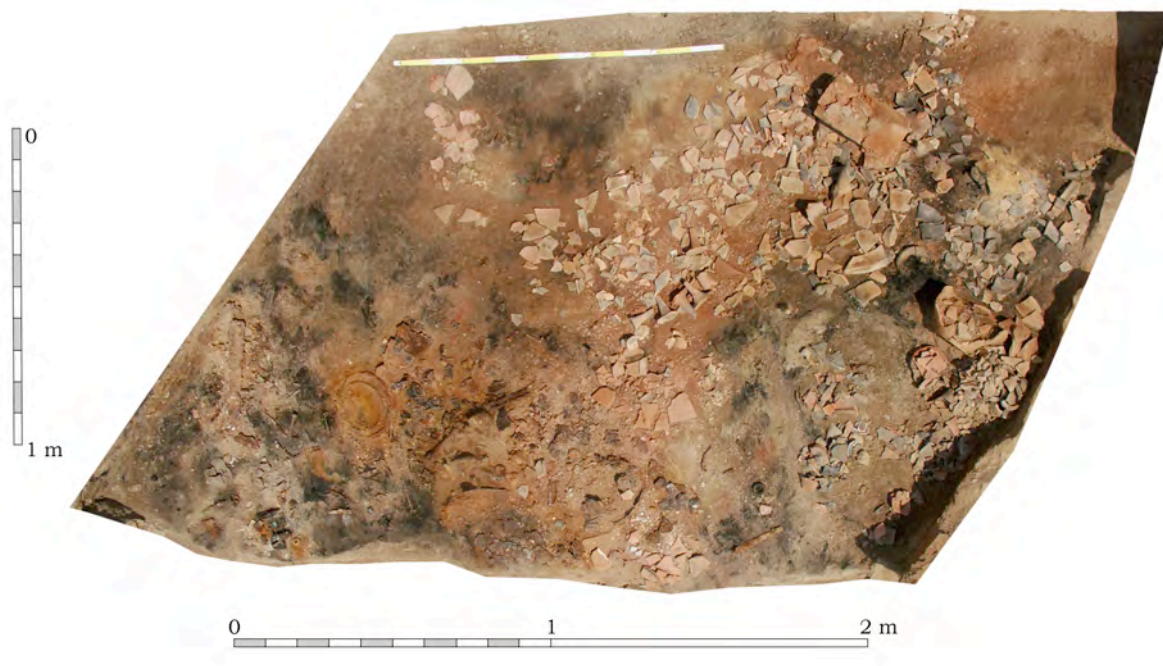
Kuchyně na dřevorytu Hanse Burgkmaira mladšího z 16. století (převzato z Kamver – Keller 1996). Povšimněte si hrnců na ohni a zavěšeného kotlíku na vodu. Na policích různé trojnožky, cedník, moždír a naběračky. Zcela dole měch na rozdmýchávání ohně.



Obraz Pietera Aertsena zachycující řezníkův stánek z r. 1551 (zdroj www.ibiblio.org). Obraz překvapuje diváka množstvím velice realisticky znázorněných masných výrobků, ačkoliv maso nebylo zrovna každodenní součástí jídelníčku.



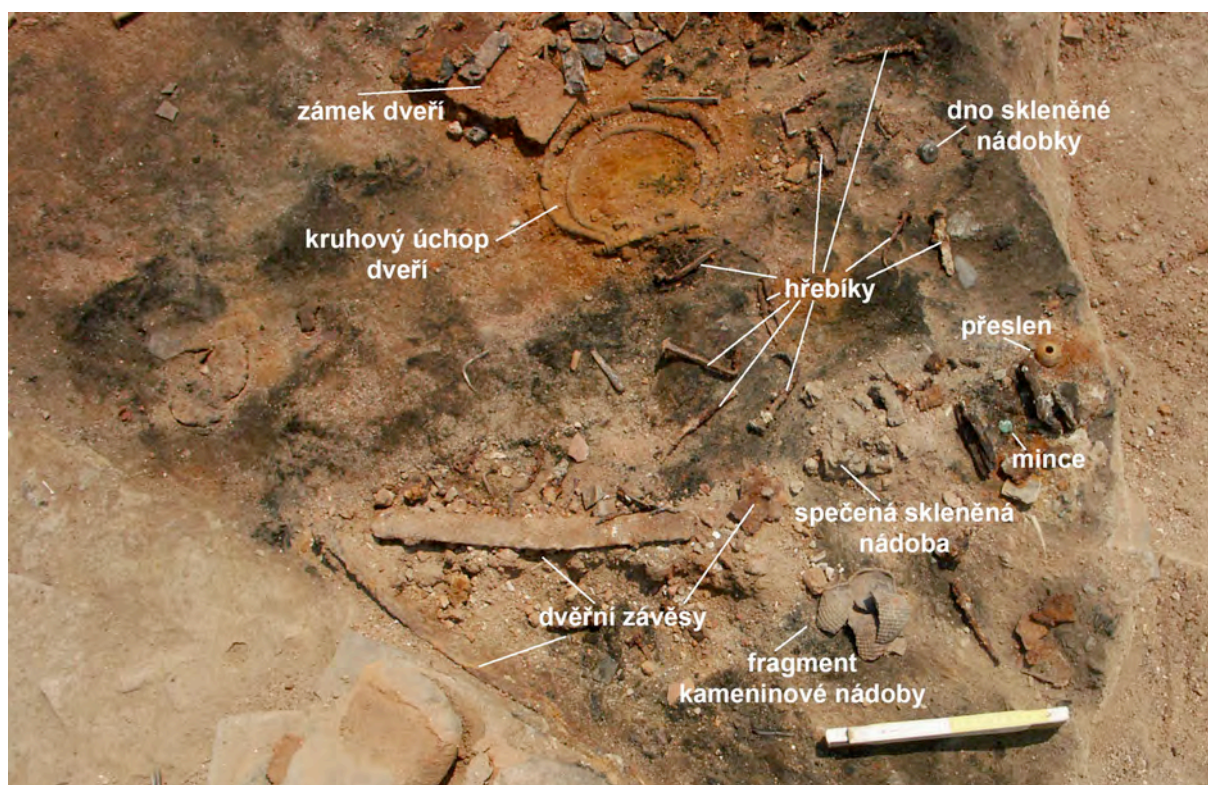
Obraz od téhož umělce zachycuje trh s ovocem a zeleninou, které tvořily převážnou část jídelníčku (zdroj www.ibiblio.org). Za pozornost stojí zavěšený kameninový pohár s prstovanou patkou.



Fotogrammetrie zánikové situace z r. 1525 ve věži odkryté archeologickým výzkumem. Snímek ukazuje obrovské množství keramiky a železného materiálu popadaného na dno věže. Červené zbarvení hlíny je způsobeno přímo ohněm.



Fotografie části zánikové situace s obrovským množstvím nádob roztržených pádem z vyšších pater – trojnožek, nádobkových kachlů a dalších. Obrázek zároveň názorně ukazuje, v jakém stavu se materiál nacházel. V průběhu velice náročného laboratorního zpracování nálezů byly jednotlivé zlomky slepeny do téměř celých tvarů, takže je nyní možné je představit v jejich původní podobě.



Snímek části situace s kovovými součástmi dveří a obsahem truhly, ve které se nacházel váček s jednou mincí, šicí souprava, sekera a oděv, z kterého zůstala dochována pouze spínadla. Jako zázrakem zůstaly v truhle dochovány i zbytky velice hrubé tkaniny, která je v současné době na rozboru u odborníků na středověký textil.



Rytina Albrechta Dürera k Brantově knize *Loď bláznů* z r. 1499 (zdroj: www.gutenberg.org). Měšťanský dům právě zachvacuje požár jako boží trest. Strach z požárů byl všudypřítomný a vzhledem k jejich počtu zcela oprávněný.



Pohled na objekty pravděpodobně Pražského hradu postiženého požárem (dřevoryt v knize H. Steynera z r. 1541, převzato z Kozák – Chotěbor 2001). Obrázek ilustruje děsivou sílu ohně, před níž téměř neexistovala ochrana.



Fragment kameninové nádoby tzv. Falkeho skupiny nalezená ve věži. Byla vyrobena v lužické Žitavě a byla bezpochyby velice luxusním zbožím.

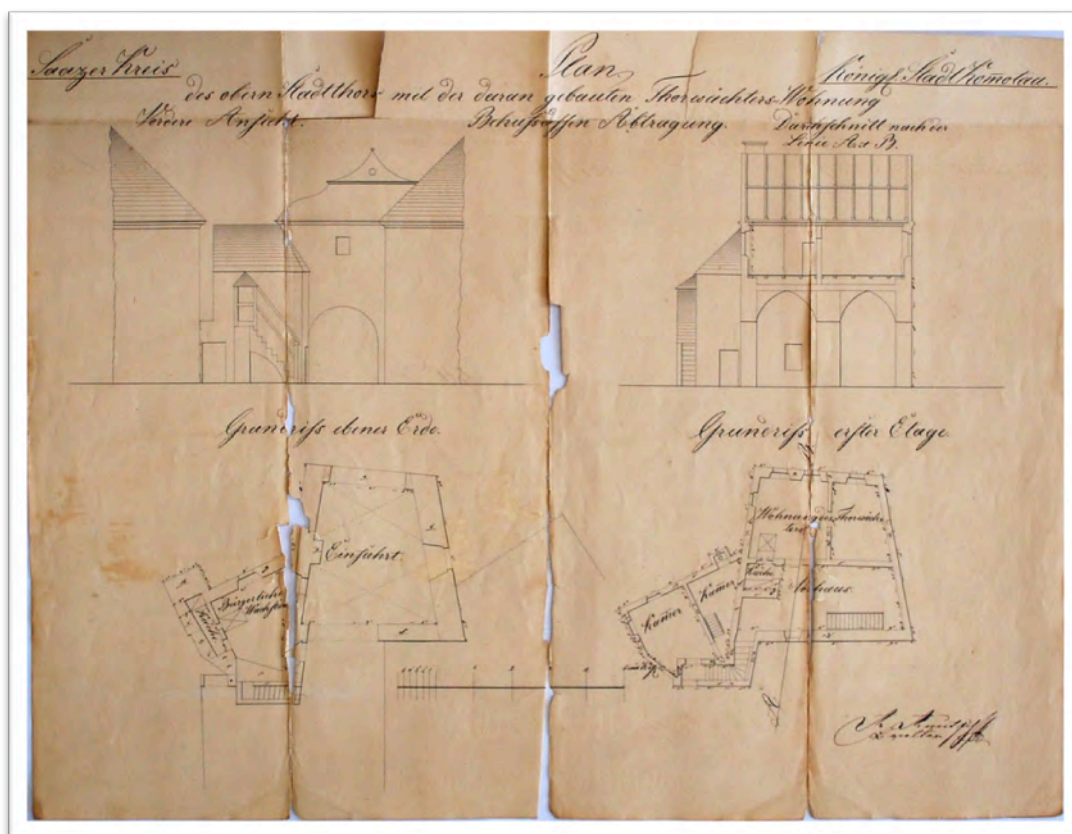




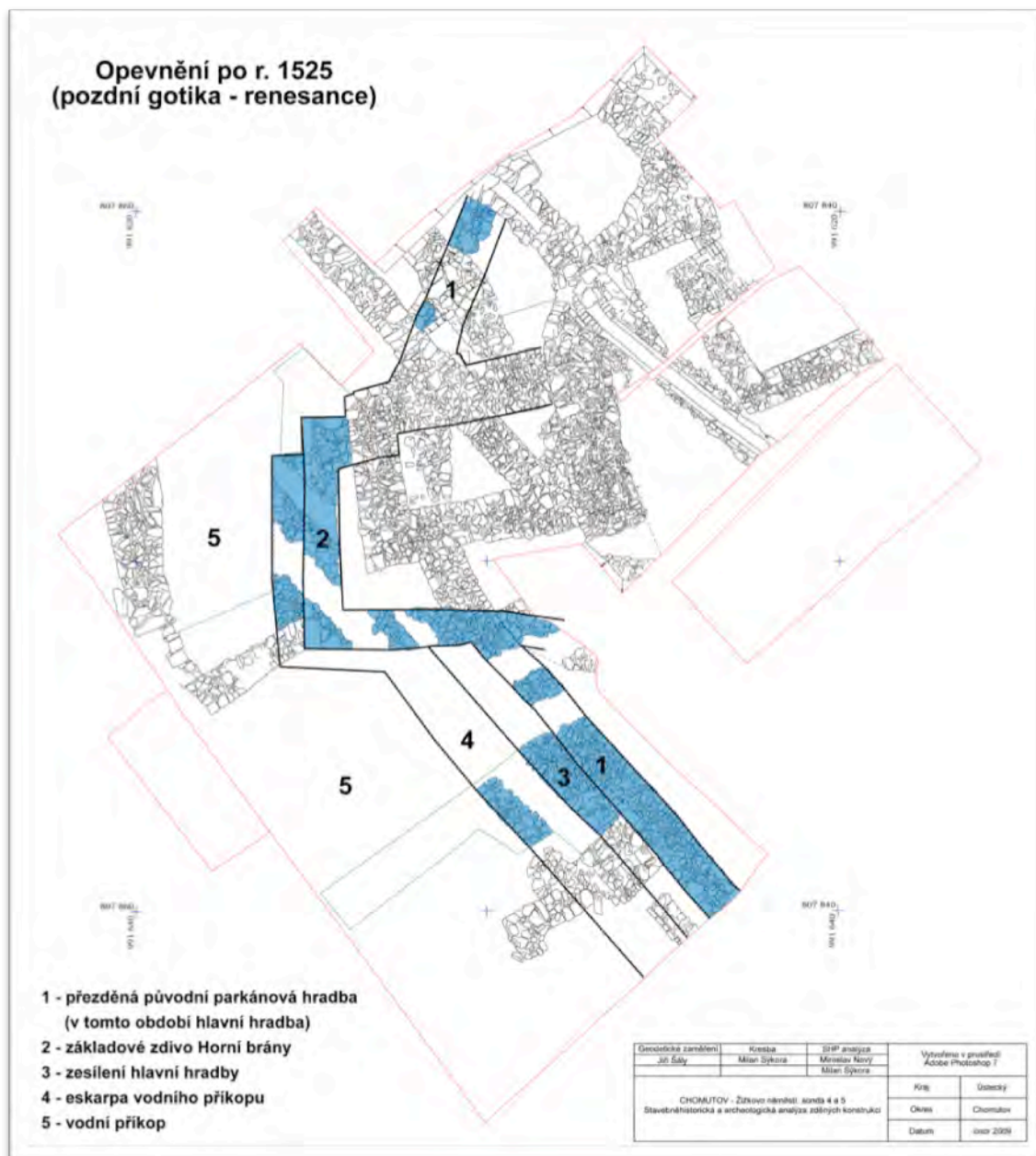
Fotografie keramických a kameninových nádob z věže zaniklé požárem r. 1525.



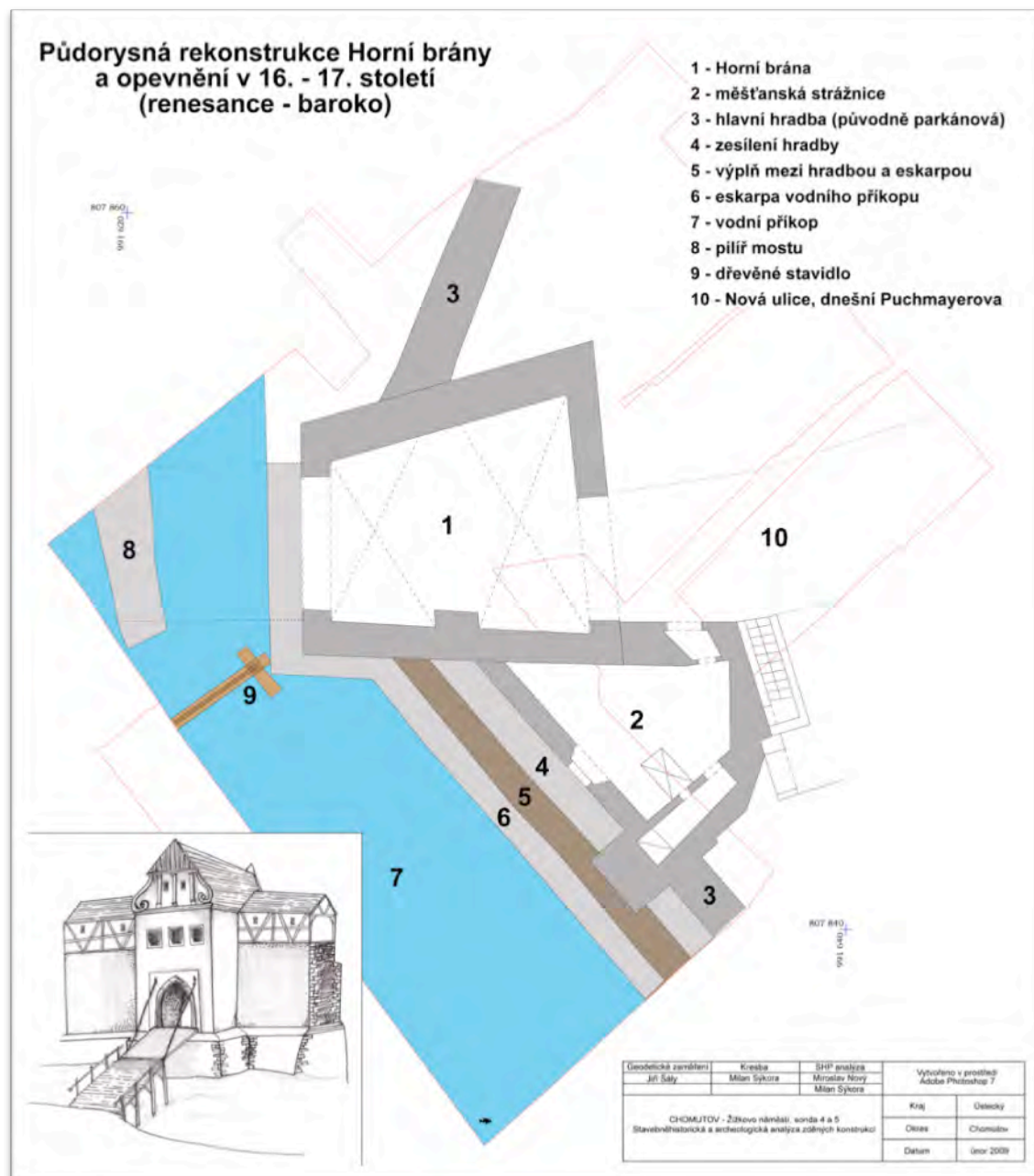
Kresba Horní brány od Karla Würbse z r. 1837 (převzato z Pachner – Rak 2005). Po stranách snad již renesanční měšťanské domy částečně vysunuté do někdejšího příkopu, kterým byl veden i mlýnský náhon. V popředí z průčelí brány vybíhají zdi hradby, tvořící zároveň konterskarpu příkopu. Jejich výstavbu lze patrně spojit s přenesením přední linie opevnění k Chomutovce za Jiřího Popela z Lobkovic (konec 16. století).



Půdorysy obou podlaží, řez a pohled na zadní stranu Horní brány z r. 1835 od R. Runtsche (SokA Kadaň). Plán byl určen pro rozpočet na úpravu okolí zahrnující demolici brány, stavbu mostu přes Chomutovku s nábrežními zdmi, dláždění a cesty a stavbu kanálu pro Mlýnský náhon. K demolici došlo r. 1841, následně proběhlo i zasypaní celého městského příkopu, které se protáhlo na několik let.



Nálezová situace v sondě 5. Modře jsou vyznačeny po r. 1525 nově vystavěné zdi (kresba M. Sýkora).



Půdorysná rekonstrukce Horní brány a přilehlého úseku opevnění (kresba M. Nový a M. Sýkora). Hmotová rekonstrukce brány vychází z dostupných kreseb, ukončení hradby krytým ochozem je hypotetické, odpovídá však dobovým analogiím (kresba K. Kotyková).



Rekonstrukce opevnění města na začátku 17. Století. Jako podklad použito georeferencovaného císařského otisku stabilního katastru z r. 1842 (kresba M. Sýkora).



Dolní brána, zachycená na obraze ze začátku 19. století (OM Chomutov). Nad klenutým průjezdem je patrná hrázděná nástavba, který byla vystavěna až po požáru r. 1598.



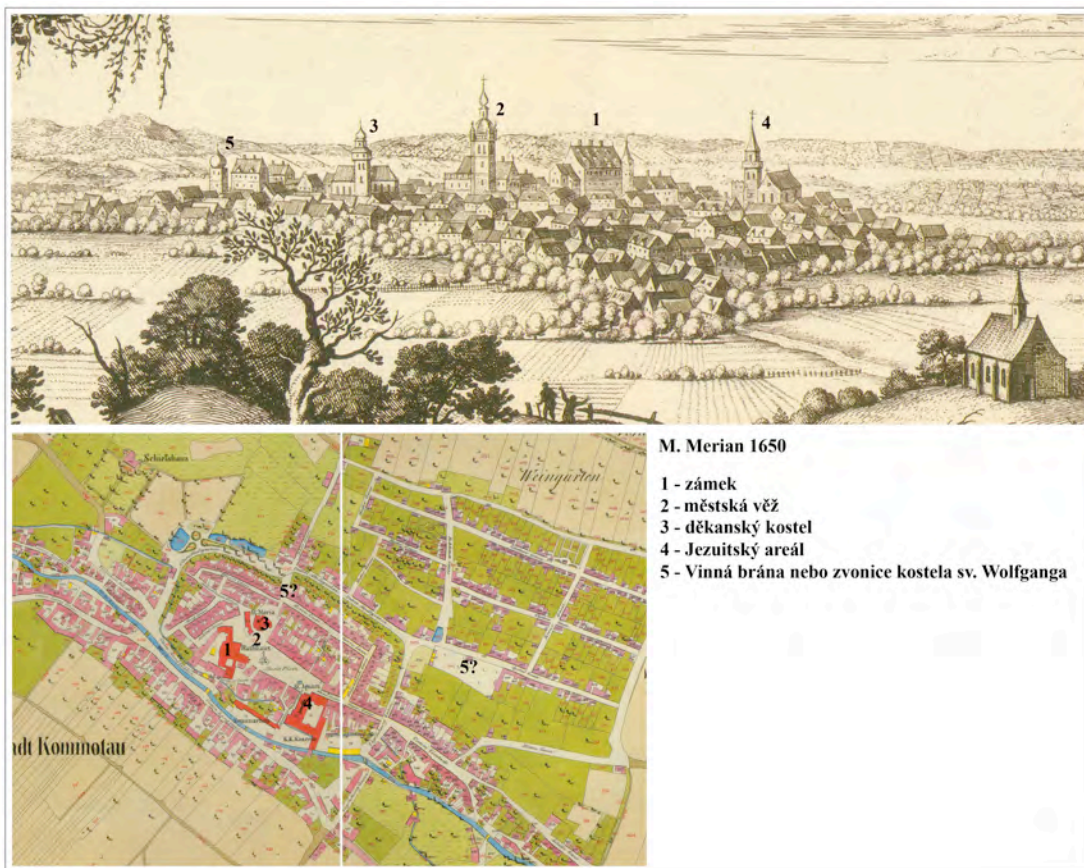
Areál zámku na císařském otisku stabilního katastru z r. 1842 jako zcela uzavřený areál.



Grafika C. Würbse zobrazující budovu radnice (původně zámek) a kostela sv. Kateřiny od náměstí (OM Chomutov). Renesanční portál je ještě na svém původním místě.



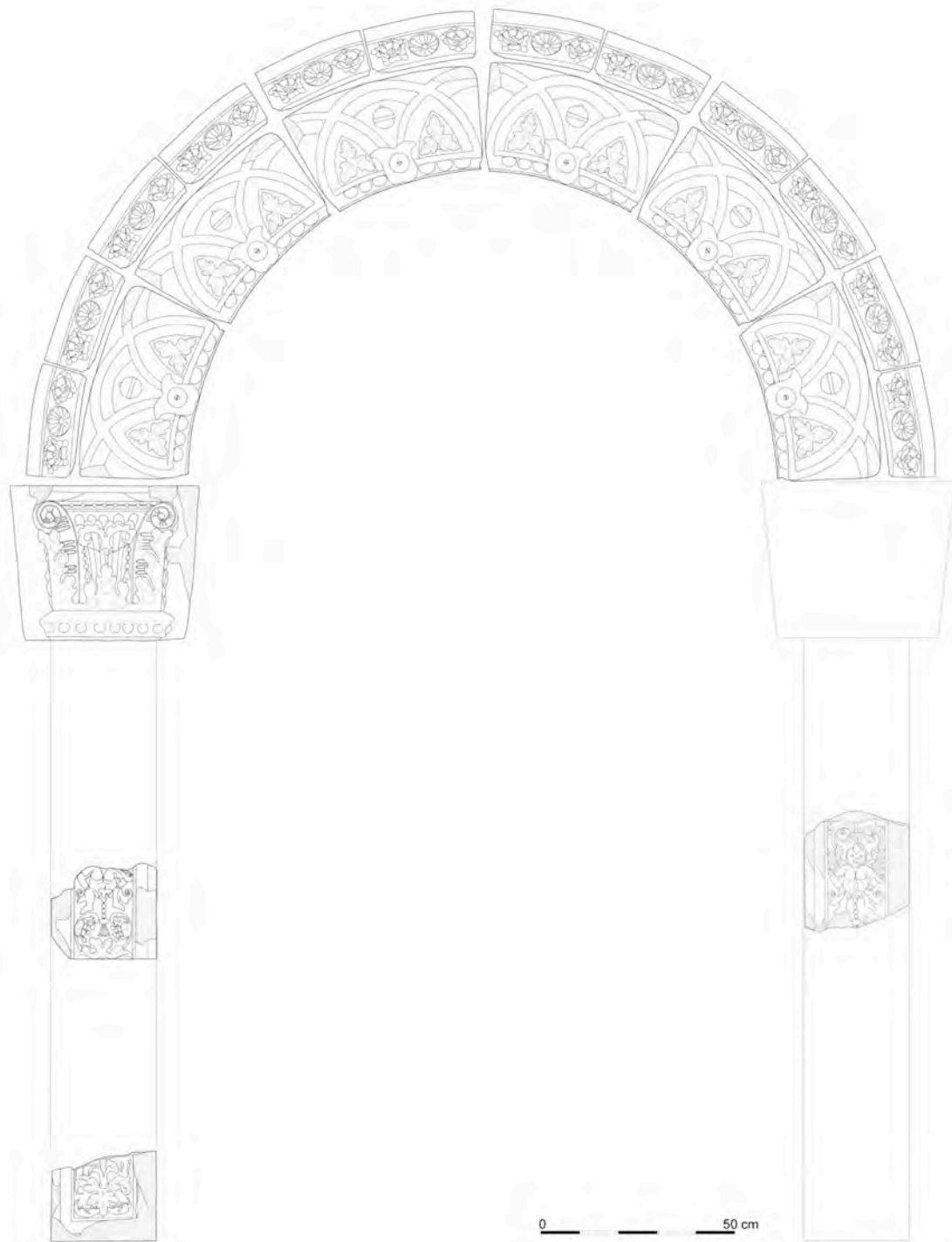
Kresba renesančního portálu od A. Fesca z doby okolo r. 1830 nesmyslně odstraněného v r. 1846 (OM Chomutov).



Merianova veduta města z doby okolo r. 1650 (OM Chomutov).







Dochované fragmenty terakotového portálu uchovávané v chomutovském muzeu (kresba M. Balášová). Vpravo dole nový přírůstek z archeologického výzkumu. Za pozornost stojí malé znaky Veitmílů v záklenku.



Během archeologického výzkumu byl učiněn nadmíru zajímavý nález spjatý s řádem jezuitů. Ve zdivu mlýnského náhonu byla nalezena soklová část sloupku, původně patrně zakončeného křížem. Svým celkovým provedením se řadí ještě do renesančního období a patří tak k nejstarším památkám na činnost řádu v Chomutově.





Sokl sloupku je zdoben na všech čtyřech stranách, v nikách se zde nacházejí postavy sv. Ignáce z Loyoly, sv. Františka Xaverského, Panny Marie a scéna Ukřižování. Někdy v 19. stol. byl celý sloupek rozebrán a jeho dolní část, která ikonograficky demonstrativně upamatovala na Tovaryšstvo Ježíšovo, byla vsazena do mlýnského náhonu. Zda šlo o záměrnou pomstu řádu, jehož vztahy s městem a měšťany nebyly vždy zrovna vstřícné, nebo druhotné využití poškozeného či esteticky již nevyhovujícího objektu dnes nedokážeme rozsoudit.



Fotografie ilustruje míru poškození soklu před jeho restaurováním a konzervací, které provedl akademický sochař Jaroslav Jelínek.



Svatý Ignác z Loyoly (1491 – 1556), zakladatel a patron řádu na mědirytině Hieronyma Wierxe z r. 1556. Sám Ignác se nikdy nenechal portrétovat, teprve po jeho smrti vznikla řada děl, jejichž předlohou byla světcova posmrtná maska.



Svatý František Xaverský (1506 - 1552), zachycený na obraze portugalského malíře Manuela Henriquese z doby kolem r. 1640, byl spoluzakladatelem jezuitského řádu a později i jeho patronem. Proslul jako průkopník katolického misijního úsilí na Dálném východě.



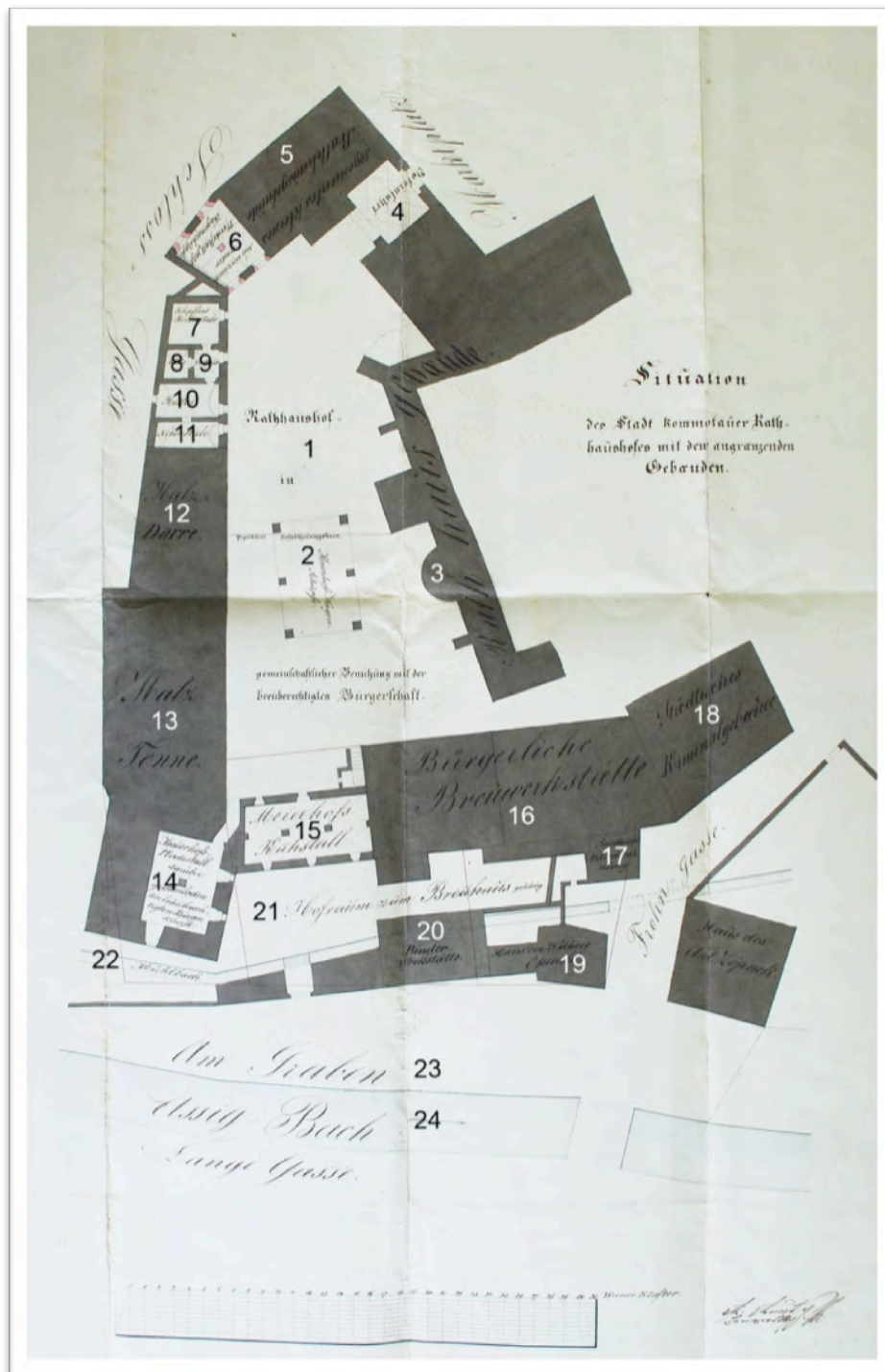
Nedatovaný obraz Jiřího Popela z Lobkovic, zakladatele jezuitské koleje (sbírka obrazů OM Chomutov). Povšimněte si budovy semináře v pozadí.



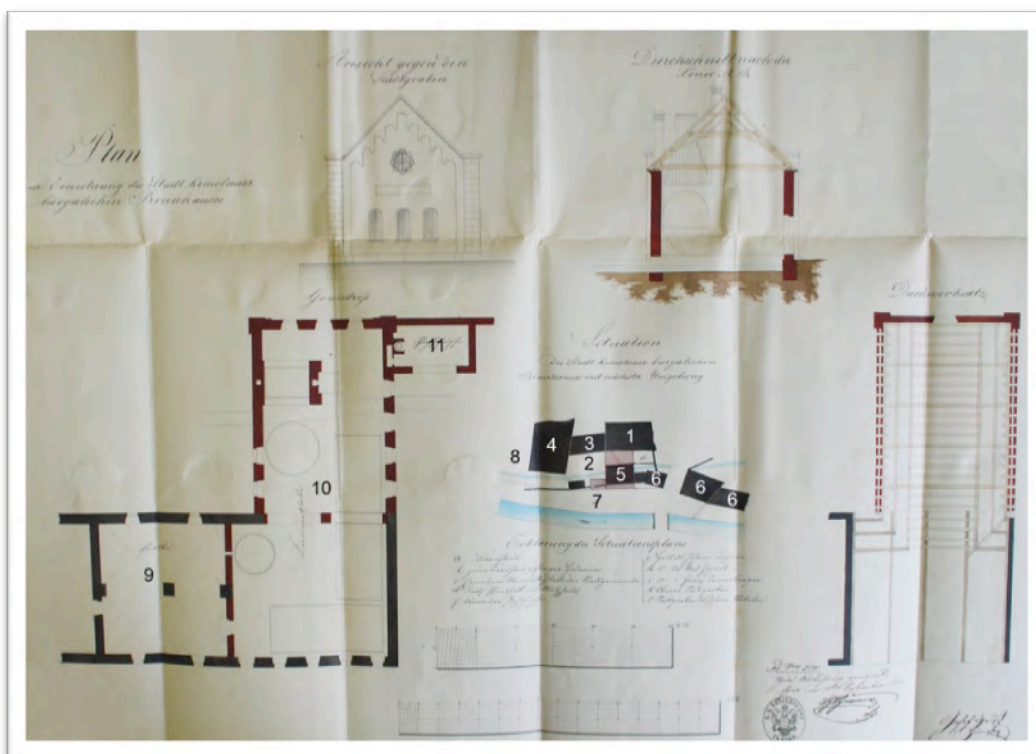
Pohled na kostel sv. Ignáce od E. E. Kutschery z doby kolem r. 1826 (sbírka obrazů OM Chomutov).



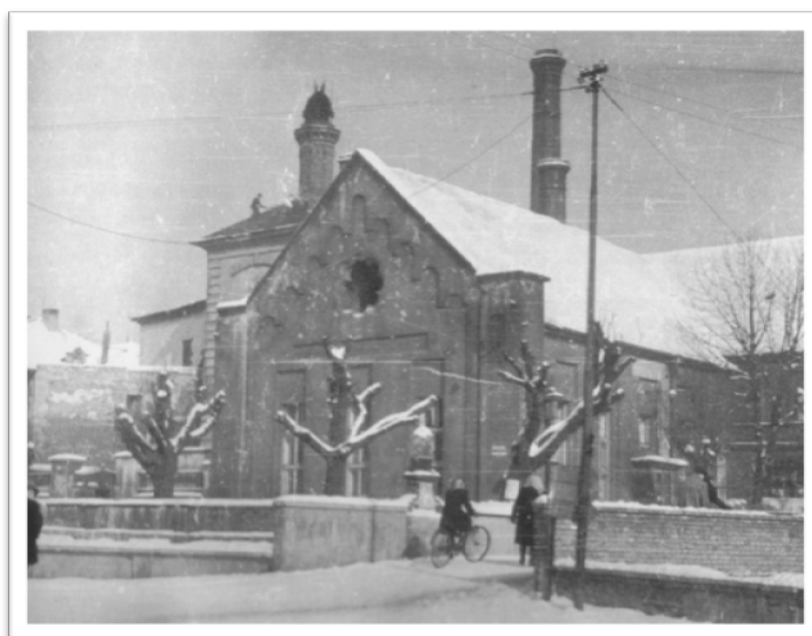
Stavebně historická a archeologická analýza zdív názorně ukazuje poměrně složitý vývoj areálu od někdejšího panského sídla až do demolice v l. 1946 – 1947.



Zástavba radničního dvora pravděpodobně z 30. let 19. stol. (SOKA Kadaň). Legenda: 1 – radniční dvůr, 2 – vozová kolna, 3 – radnice, 4 – brána na dvůr, 5 – tzv. Malá radnice, 6 – původně vozová kolna určená k upravám na koňskou stáj, 7 – šafářova světnice, 8 – kuchyně, 9 – síň, 10 – ratejna, 11 – vedlejší světnice, 12 – hvozď (sladovna), 13 – humno (sladovna), 14 – koňská stáj a nad ní sklad ječmene, 15 – kravská stáj, 16 – varna, 17 – městská policejní strážnice, 18 – městské vězení, 19 – dům W. Osvalda, 20 – bečvárna, 21 – pivovarský dvůr, 22 – mlýnský náhon, 23 – Na příkopech, 24 – říčka Úzká (Chomutovka).



Plán rozšíření pivovaru z r. 1851 (SOkA Kadaň). Legenda: 1 – varna pivovaru, 2 – dvůr, 3 – bývalý kravský chlév poplužního dvora městské obce, 4 – městské koňské stáje a sladovna, 5 – někdejší požahovna (smolení sudů), 6 – městské domy, 7 – horní městský příkop, 8 – příkop, 9 – spilka, 10 – varna, 11 – požahovna. Černě jsou vyznačeny stávající budovy, hnědě plánované. Zcela nahoře průčelí plánované stavby od Chomutovky, pod ním půdorys stavby (oproti plánu nahoře posunut o 180°).



Fotografie pivovaru z r. 1946. Povšimněte si osob rozebírajících střechu jedné z budov. V popředí historizující budova někdejší varny z r. 1851, zcela vlevo původní bašta veitmilovského sídla s výraznými nárožními kameny.



Fotografie pivovarských prostor z hasičské plošiny (foto M. Nový). V popředí sladovna, v pozadí varna. Zcela vpravo průběh mlýnského náhonu.



Fotografie pivovaru v Mostecké ulici, který fungoval v l. 1902 – 52 (OM Chomutov).



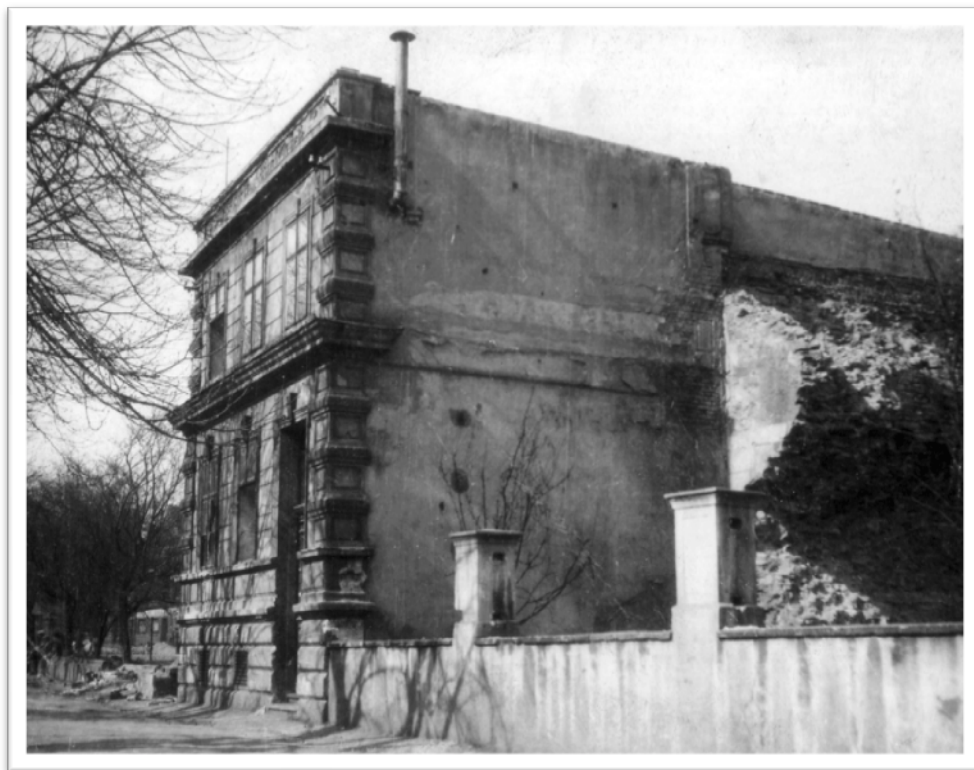
Fotografie z r. 1930 pořízená z Hvězdářské věže jezuitského gymnázia ukazuje město před razantními zásahy po II. světové válce (OM Chomutov). V popředí dnes již neexistující městský mlýn, za radnicí budovy pivovaru s dominantními komíny. Zcela vlevo původní zástavba podél Chomutovky, později zlikvidovaná a nahrazená nevkusnými panelovými domy.



Tiskárna bratří Butterů na fotografii z doby okolo r. 1910. Dům čp. 123 byl postaven r. 1886 v tehdy módním novorenesančním slohu. V r. 1946 byla stavba zbořena.



K tiskárně patřil i dům čp. 121, který byl v r. 1946 upraven pro účely autobusového nádraží (fotografie ze sbírek OM Chomutov). K tomuto účelu sloužil až do nedávné doby, v r. 2008 byl však z rozhodnutí mocných zbořen. Archeologickým výzkumem se podařilo zachytit sklepy tohoto původně novorenesančního domu. Z nich pochází také nejmladší nález – cedule záchodků.



Pohled z opačné strany na identický dům (fotografie z dubna 1951, OM Chomutov). Zcela vlevo zbytky zdiva původní „Zámecké bašty“.



Pohled na radnici z doby po demolici západního křídla v l. 1946 - 47 (OM Chomutov).
V popředí žalostné zbytky někdejšího pyšného sídla Veitmílů, pozdějšího zámku.



Historický snímek Táboritské ulice. Vpravo ještě stojí severozápadní křídlo zámku.



Fotografie postupu demolice jižního křídla zámeckého areálu, ve kterém fungoval pivovar (snímek z r. 1946, OM Chomutov).



Fotografie z průběhu demolice Českého domu z r. 1976 (OM Chomutov). V pozadí domy severní strany Žižkova náměstí.



Žižkovo náměstí, tak jak vypadalo v r. 1957. Vpravo ještě stojí domy v Dlouhé ulici.